

BAKÓC TAMÁS EMLÉKEZETE
TANULMÁNYOK
HALÁLÁNAK 500. ÉVFORDULÓJÁRA

BIBLIOTHECA
COLLEGII PROFESSORUM
HUNGARORUM

Classis Philosophica

BAKÓC TAMÁS EMLÉKEZETE

TANULMÁNYOK
HALÁLÁNAK 500. ÉVFORDULÓJÁRA

Szerkesztette
C. Tóth Norbert és Neumann Tibor

MCA COLLEGIUM PROFESSORUM HUNGARORUM
PILISCSABA, 2024

Támogatta a Miniszterelnökség

A sorozatot szerkeszti Mayer Gyula

ISBN 978-615-01-9939-9

ISSN 3004-166X

A kötetet kiadja a Makovecz Campus Alapítvány Collegium Professorum Hungarorum

Felelős kiadó: Szovák Kornél

Könyvterv és tördelés: Kőfaragó Gyula

Nyomda: Multiszolg Bt.

Felelős vezető: Kajtor Bálint

TARTALOM

Előszó	7
C. TÓTH NORBERT: Az Erdődi család felemelkedése	9
RÁCZ GYÖRGY: A Bakóc család középkori címere	22
HORVÁTH RICHÁRD: Egy kevésbé ismert évtized. Bakóc Tamás Mátyás király udvarában 1480–1490	40
NEUMANN TIBOR: Bakóc és Szatmári. Döntéshozatal és kancellária 1490–1497	69
KUFFART HAJNALKA: Bakóc Tamás és Estei Hippolit cseréje	111
TAKÁCS IMRE: Erény és szerencse, avagy az érem másik oldala. Adalék Bakóc Tamás művészetpártolásához	158
SZABÓ ÁGNES: Bakóc Tamás 1512. évi bevonulása Rómába. A magyar kíséret öltözkédének leírása Stazio Gadio nyomán	173
NEMES GÁBOR: Bakóc Tamás legátusi bírósága (1514–1521)	183
DRESKA GÁBOR: Bakóc Tamás leveleiről	224
SOLYMOSI LÁSZLÓ: Az esztergomi érsekség birtokállománya a középkor végén	236
Bibliográfia	245

BAKÓC TAMÁS ÉS ESTEI HIPPOLIT CSERÉJE

„Amíg uraságod távol lesz, tekintélye itt csekélyebb marad.”¹ Estei Hippolit esztergomi érseket a pápa 1493 szeptemberében bíborossá kreálta. A főpapok számára ilyenkor kijelölnek egy római templomot, amely az úgynevezett címtemplomuk lesz. Hippolit a Santa Lucia in Silice nevű, aprócska templomot kapta, amely a Santa Maria Maggiore székesegyház környékén található. A bíboros talán kicsit elfeledkezhetett erről az egyházaról, római megbízottjának ugyanis csak 1497 áprilisában írt, hogy nézzen utána, merre is van és mi a helyzet a bevételeivel. Kiderült, hogy a jövedelmeket egy francia úr, bizonyos Paris bitorolja. Mikor a megbízott megpróbált gazdája akkor már negyedik éve meglévő jogainak érvényt szerezni, akkor írta le a fent idézett félmondatot a többi, egyébként együttérző bíboros üzeneteként, amely jól szemlélteti azt a sajátos gondolkodásmódot, ami a középkori ember számára magától értetődő lehetett. Eszerint a jelenlét elengedhetetlenül szükséges volt az akár már régóta meglévő jogok, érdekek vagy hatalmi pozíció érvényesítéséhez.

Beckensloer János 1476. évi szökését követően az esztergomi érseki székben két itáliai személy váltotta egymást: előbb Aragóniai János, Beatrix királyné egy évvel idősebb bátyja²

* A szerző a HUN-REN–Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa. A tanulmány a 2021. október 8-án Esztergomban, a Bakócz 500 című konferencián elhangzott előadás bővített, új forrásokkal kiegészített változata, elkészítését az ITM NKFIH Innovációs Alap TKP 2021-NKTA15., az NKFI K 128797. és K 134690. számú pályázatok támogatták. Szeretnék továbbá köszönetet mondani Nemes Gábornak és Neumann Tibornak a munkám során nyújtott önzetlen szakmai segítségükért.

1 *per fino che è absente, la auctorità sua qua è minore* – ASMo ASE, Cancelleria Estero, Ambasciatori Roma, busta 10. fasc. 79–I/23, 2r (Róma, 1497. ápr. 28.).

2 Személyéről bővebben lásd BEKE M., Aragóniai VI. János; FARBAKY P., Giovanni d'Aragona. Születésére vonatkozóan két időpont terjedt el: 1456, illetve 1463. Az olasz szakirodalom ma már egységesen a Pásztor Edit által közölt 1456. júl. 25-ét tartja mérvadónak ([https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-d-aragona_res-a1222702-87e6-11dc-8e9d-0016357eee51_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-d-aragona_res-a1222702-87e6-11dc-8e9d-0016357eee51_(Dizionario-Biografico))), letöltés 2022. jan. 5.), melyet forrásként Notar Giacomo nápolyi krónikája egyértelműen alátámaszt: *Cronica di Napoli* 96–97. Utóbbi adat felderítésében nyújtott segítségéért Szádóczki Bálintnak tartozom köszönettel.

nyerte el a magyar egyház legfontosabb tisztségét, majd a római pestis okozta váratlan halála után közös unokaöccsük, Estei Hippolit következett.³ Mindkét olasz főpapra igaz, hogy családjuk már születésüktől fogva egyházi pályára szánta őket, ezért kora gyermekkoruk óta részesültek egyházi javadalmakban és a bíborosi rangot is fiatalon nyerték el.⁴ Hasonlóan közös vonás, hogy magyarországi politikai szerepvállalásukat kis túlzással leginkább a „súlytalan” jelzővel szokás illetni. Aragóniai János esetében a külföldi származás és a kevés magyarországi jelenlét okán, míg Estei Hippolit esetében esztergomi érseksége idején elsősorban zsenge életkora, egri püspöksége alatt főleg itáliai tartózkodása miatt. A jelenlét és a távollét fent idézett problematikája akár a két olasz főpap magyarországi története esetében, akár a címben szereplő epizód tekintetében is kulcskérdésként ragadható meg.

A két egyházmegye cseréjének története közismert. Több jeles történész és más tudományág képviselője is foglalkozott már a témával különböző szempontok mentén, elsősorban Bakóc Tamás kétségtelen politikai rátermettségének bizonyságaként.⁵ Jelen tanulmányban a Modenai Állami Levéltárban őrzött és a Vestigia Kutatócsoport által feltárt források⁶ bevonásával a Bakóc és Hippolit közt létrejött egyezség kezdeménye-

3 A nyolc éves Hippolit azzal a külön kitételrel kapta a pápai kinevezést, hogy 18. életévéig csak Beltrame Costabili apostoli protonotáriussal együtt viselheti a hivatalt: EUBEL, C., *Hierarchia catholica* II. 242.; *Consistorialia* 11–14.

4 Giovanni d'Aragona csakúgy, mint Gabriele Rangoni egri püspök, 1477. dec. 10-én nyerte el a bíbort, míg Estei Hippolitot a pápa 1493. szept. 20-án nevezte ki: EUBEL, C., *Hierarchia catholica* II. 18., 22–23. Sorsközösségük miatt János bíboros a többi gyermekhez képest megkülönböztetett szeretettel, „az én papomnak” (*el mio prete don Ypolito*) nevezve emlegette unokaöccsét a nővéréhez, Eleonorához írt leveleiben, például ASMo, Cancelleria Estense, Roma, b. 37., 61–62.

5 A teljesség igénye nélkül: FRAKNÓI V., *Erdődi Bakócz Tamás* 54–56.; Uő, *Magyarország összeköttetései a szentszékekkel* II. 255.; BERZEVICZY A., *Beatrix* 576–581.; HORVÁTH R., Bakócz IV. Tamás 225., 228.; KRISTÓF I., *Nostro protectore* 66–82.; KIRÁLY B., Bakóc levelei 47–65.; SZOVÁK M., *Itáliai levelek* 86–89.

6 Elsősorban az ASMo, ASE, Cancelleria Ducale, Amministrazione dei Principi; Ambasciatori Ungheria; Ambasciatori Roma; Cancelleria Estense, Roma fondjainak dokumentumait használtam fel. 2021-ben a <http://vestigia.hu/> adatbázis Olaszországban digitalizált iratanyagát a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára importálta a Scope Archiv levéltári nyilvántartó rendszerébe, ahol a Diplomatikai Fényképgyűjtemény sorozatában kapott helyet. Az alábbiakban – mellőzve a Vestigia (Infocus) sorszámkokat –, az iratok DF számaira fogok hivatkozni (az adatlapok a korábbi jelzeteket is tartalmazzák). A digitalizált dokumentumok a Vestigia honlapja mellett immár a <https://www.eleveltar.hu/> oldalon is elérhetők. Eredeti levéltári jelzettel hivatkozom viszont az azóta föltárt, az adatbázisba be nem került olaszországi forrásokat, illetve az egyértelműség kedvéért a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában őrzött másolatokat is, noha ez utóbbiak (részben) a <http://vestigia.hu/kereses> felületén is elérhetők digitális formában.

zését, körülményeit, a cseréhez vezető lépéseket és az esztergomi érsekség átadásának gyakorlati, technikai folyamatát vizsgálom, az egri püspökséggel kapcsolatos részletekre azonban csak érintőlegesen térek ki. Hippolit és Bakóc cseréjének ügye sok tekintetben összekapcsolódott a II. Ulászló király és Beatrix királyné házasságának rendezésére irányuló diplomáciai bonyodalmakkal,⁷ a téma mederben tartása érdekében itt ennek csak azokat a vetületeit ismertetem, amelyek közvetlen hatást gyakoroltak a vizsgálat tárgyára. A forrásanyag sajátosságai miatt ezúttal nagyobb hangsúlyt fognak kapni a történet itáliai szereplői, akiknek segítségével talán érthetőbbé válnak azok a tényezők, amelyek ehhez a rendhagyó megoldáshoz, a két egyházi szék elcseréléséhez vezettek.

AZ ÚJ VIKÁRIUS (1494–1495)

Az események áttekintésekor érdemes arra a személyre irányítani figyelmünket, aki a legtöbb fordulópontonál jelen volt és végül ráhárult az érsekség átadásának gyakorlati lebonyolítása. Az egyházjogból doktori címet szerzett Donato Marinelli d'Arezzo⁸ felkészült és tapasztalt személynek számított. 1476-ban az umbriai Nocera püspökénél, majd legkésőbb 1479-től a ferrarai püspök mellett szolgált vikáriusként,⁹ utóbbit rendszeresen helyettesítette a ferrarai egyetemi doktoravató ünnepségeken is.¹⁰ Marinelli 1494 márciusában érkezett Magyarországra a Niccolò Maria d'Este adriai püspök által vezetett

7 Ennek történetére lásd ÓVÁRY L., II. Ulászló és Beatrix 761–774.

8 Az Arezzo városából származó Donato Marinelli – a forrásokban legtöbbször Donato Aretino – nevével a hazai szakirodalomban olykor Marmelliként találkozunk. Az olvasati eltérés nyilván idegen hangzású, kevésbé magától értetődő névnek tudható be, de egy megjegyzés erejéig érdemes tisztába tenni, hogy az olasz forráskiadványokban és szakirodalmi környezetben kizárólag a Marinelli forma fordul elő, példaként lásd a következő jegyzeteket.

9 Eleonora d'Aragona 1479. aug. 12-i levele alapján: ASMo, ASE, Casa e Stato, b. 131., 1683-III/20. Vö. IACOBILLI, L., *Di Nocera nell'Umbria* 106.; FRIZZI, A., *Memorie* IV. 117.

10 1492. aug. 13-án azonban maga is helyettest kért fel, mégpedig Ludovico Ariosto, a később híressé vált költő személyében, aki beszédet mondott barátja, Tommaso Fusco – Hippolit érsek majdani titkára – doktoravatása alkalmából. Vö. CATALANO, M., *La vita di Ludovico Ariosto* I. 94., II. 36. Marinelli Ferrarától való ekkori távollétének oka az volt, hogy a hercegné Nápolyba küldte az ott nevelkedő fia, Ferrante d'Este franciaországi utazásának előkészítése ügyében: ASMo ASE, Cancelleria, Carteggio ambasciatori, Napoli b. 7. fasc. 18.

küldöttség tagjaként,¹¹ amelyet I. Herkules, Ferrara hercege azzal a szándékkal indított útnak, hogy hazahozassa fiát és ehhez elnyerje előbb Esztergomban sógornője, Beatrix királyné, majd Budán II. Ulászló király hozzájárulását. Marinelli eredetileg azt a feladatot kapta a hercegtől, hogy átvegye Beltrame Costabili,¹² az 1487 óta Esztergomban szolgáló érseki kormányzó szerepét,¹³ azonban Ibfalvi Tamás halála miatt¹⁴ a szentszéki bíróság élére is az újonnan érkezett vikáriust helyezték.¹⁵ Ráadásul az érsekség számvevőtisztjének inventárium füzete szerint 1494. április 18-án Donato Marinelli a királyné által delegált érseki provizortól, Bernardo Monellitől is átvett minden feladatkört, illetve az udvarban rábízott ingóságokat is.¹⁶

A ferrarai küldöttség elérte célját, II. Ulászló király ugyanis, vonakodva bár, de nyolchavi szabadságot engedélyezett Hippolitnak, hogy a bíborossá kreáláskor szükséges római látogatást megtehesse.¹⁷ Az érsek, aki 1487 nyarán érkezett Magyarországra,¹⁸ 1494 júliusában utazott vissza először szülővárosába és esztergomi udvartartásának jó-

11 A herceg utasítása a püspököknek: BERZEVICZY A., *Beatrix* 573.; *Beatrix* oklt. 308–310. A küldöttség Ausztria felől érkezett, március 15-én haladtak át Pozsonynál és 22-én értek Esztergomba, vö. BERZEVICZY A., *Beatrix* 572.; NEUMANN T., *Olasz vendégek* 59., 62–63.

12 Lásd a 3. jegyzetet. Nem valószínű, hogy Costabili 1494. évi leváltásával a pápa is megváltoztatta volna ezt a kikötést, mindenesetre Hippolit csak 1497. márc. 20. után lett nagykorú.

13 A ferrarai herceg 1494. febr. 4-én, még Ferrarában kinevezte esztergomi kormányzójává és vikáriussá (BÓNIS Gy., *Olasz vikáriusok* 91.), a helyszínre érve Hippolit érsek ápr. 11-én erősítette meg általános helynökeként: DF 294400-2. Costabili azonban egészen a Ferrarába való megérkezésig (1494. aug. 6.) kormányzóként szerepel a számadáskönyvekben, vö. DF 295225. fol. 36r.

14 C. TÓTH N., *Esztergomi székeskáptalan* I. 107.

15 Vikáriusként kiadott első oklevele 1494. ápr. 16-án kelt: DF 228077.

16 DF 295117. fol. 89r–90v. A leltárfüzetet Pietro Pincaro érseki számvevő 1487. és 1498. között folyamatosan vezette, ezért kiemelkedő jelentőségűnek tekinthető nemcsak jelen tanulmány témájának szempontjából, de az esztergomi érsekség 15. század végi történetének szinte minden fontosabb eseményével kapcsolatban is. Szövegkiadása folyamatban van. Ismertetését lásd KUFFART H., *Esztergomi számadáskönyvek* 34–48.

17 BONFINI V. IV. 3. Apja szintén azt írta egyik levelében, hogy Hippolit hazautazásának célja, hogy Rómába menjen: ASMo, Cancelleria generale, Minutario, Lettere sciolte b. 4. (1494. jan. 10-én kelt, Beltrame Costabilinek címzett fogalmazvány.) Római látogatásra ez idő alatt mégsem került sor, talán az Itáliába ekkor bevonuló francia csapatok miatt, vö. BERZEVICZY A., *Beatrix* 547–556.

18 Magyarországra érkezéséről bővebben: KUFFART H. – NEUMANN T., *Érseki udvartartás* 323–382. Esztergomi tartózkodásáról bővebben: KUFFART H., *Esztergomi számadáskönyvek* 181–216.

kora részét is magával vitte, míg az érsekség kormányzásának összes feladatát – mind egyházi, mind világi ügyekben általános helynökként – Donato Marinellire bízta.¹⁹ A többi egykorú forrás vizsgálata alapján ezt még kiegészíthetjük azzal, hogy a kormányzó-vikárius ebben az időszakban saját kezűleg vezette az érseki gazdaság számadáskönyveit,²⁰ tehát egy személyben egyszerre három ember helyébe lépett, viszont – legalább a nyár végéig, amíg Beatrix királyné kérésére ki nem nevezték viceprovizornak Raguzai Istvánt, Mátyás király egykori borbélyát²¹ – négy feladatát látta el.²²

Marinelli jelentéseiben és leveleiben²³ arra panaszkodott, hogy a távozó érsek és kísérete igen nehéz helyzetbe hozta Esztergom gazdaságát. Szóvá tette egyrészt, hogy jelentős mennyiségű készpénzt és értéktárgyat is elvittek magukkal, megfosztva az érsekséget tartalékaitól, ellenben jelentős adósságot hagytak maguk után.²⁴ Észrevételezte azt is, hogy a számadások elszállítása miatt nem állt rendelkezésére elegendő információ, hogy az érsekség saját alkalmazottai felé való tartozásait rendezze.²⁵ Harmadrészt Marinelli szerint zavart okoztak az érsek – talán meggondolatlanul osztogatott – kiváltságai és adómentességei is, amelyeket az új kormányzó-vikárius nem tudott anélkül teljesíteni, hogy az esztergomi vár ellátását ne veszélyeztette volna.²⁶ Panaszkodott, hogy Hippolit

19 Marinelli az ausztriai Villach településig maga is elkísérte Hippolitot, majd visszatért Esztergomba: DOMOKOS Gy. – SCHRÖDL-LIBÁRDI K., Donato Aretino 105–106.

20 DF 295226., DF 295228., DF 294304. A kötetekről bővebben: KUFFART H., *Esztergomi számadáskönyvek* 163–172.

21 DOMOKOS Gy. – SCHRÖDL-LIBÁRDI K., Donato Aretino 106.

22 Vö. *Főpapi arch.* 1440–1526. 27–29. Marinelli fizetési besorolása mutatja, hogy rangban Costabili alatt, azonban a provizorok fölött állt, hiszen évi 300 forintot irányoztak elő számára, míg a korábbi kormányzó 400, az érseki udvarbírók pedig átlagosan kb. 200–250 forintra számíthattak. Vö. BÓNIS Gy., *Olasz vikáriusok* 91.; KUFFART H., *Esztergomi számadáskönyvek* 162., 185., 211.; KUFFART H. – NEUMANN T., *Érseki udvartartás* 341., 370., 376., 380.

23 Az érsek 1494. júl. és 1495. febr. közti távolléte idejéből nyolc Hippolitnak írt jelentését ismerjük, továbbá egy-egy levelét az érsek titkárához (Tommaso Fusco) és számvevőjéhez (Pietro Pincaro): DOMOKOS Gy. – SCHRÖDL-LIBÁRDI K., Donato Aretino 103–120.

24 1494. nov. 15-i levelében készpénzhiányról és négyezer forintos adósságról tett említést DOMOKOS Gy. – SCHRÖDL-LIBÁRDI K., Donato Aretino 115.

25 1495. jan. 13-án nem tudta rendezni a fűszeres béréből fennmaradó tartozást, mert Pincaro elvitte a számadásokat: DOMOKOS Gy. – SCHRÖDL-LIBÁRDI K., Donato Aretino 118.

26 Altobello borbélymesternek abból a pozsonyi borból kellett volna nagyobb mennyiséget kiutalni, ami az esztergomi vár ellátását szolgált: DOMOKOS Gy. – SCHRÖDL-LIBÁRDI K., Donato Aretino 113–114.

távoztása bizonytalanságot és egyben bizalmatlanságot eredményezett, amely a tizedek bérbe adását jócskán megnehezítette.²⁷

Marinelli pénzügyi gondjai valószínűleg abból is adódhattak, hogy magasak voltak a várórség költségei, és az Esztergomban berendezkedő Beatrix királyné több fontos érseki körzetből is – szentkereszti uradalom (Bars megye), Gúta és Naszvad körzete, Bajcs (Komárom megye) és Újfalu vidéke (Esztergom megye), később pedig Nyárhíd (Nyitra megye), illetve Drégely vár és környéke (Hont megye) – a maga számára szedette be az érseket megillető adókat.²⁸ A kormányzó már augusztusban arról tett jelentést az érseknek, hogy a kanonokok naponta érdeklődnek afelől, vajon visszajön-e, s ha igen, mikor, és biztatták a vikáriust, hogy bírja rá urát a visszatérésre, mert az a hír járja, a királynak már tervei vannak, kinek adja át az érseki széket, ha Hippolit nem tartja be a megszbott határidőt. Ehhez Farkas Bálint váradi püspök még azt a tanácsot tette hozzá, hogy ha Hippolitnak egyáltalán szándékában áll a visszatérés, akkor mihamarabb tegye meg, különben kárt és gyalázatot szenved rosszakarói miatt.²⁹

Az Esztergom megyei adószedésben is fennakadást okozott az érsek távoztása, és Marinelli kellemetlen helyzetbe került Ráskai Balázs budai várnagy-kamarásmesterrel szemben.³⁰ Ilyen körülmények között érkezett Ulászló király 1494. októberi parancslevele, melyben háromszáz lovas katona kiállítására kötelezte az érsekséget.³¹ A vikárius szerint még elsődleges adóbérlő partnerük, az esztergom-szentistváni prépost, Gosztonyi András³² sem tudott készpénzt folyósítani, ezért nem látott más kiutat, mint a Mátyás király halála után Esztergomban élő Beatrix királynéhoz fordulni, aki ékszereket és más értéktárgyakat kölcsönzött háromezer forint összértékben, kihúzva Marinellit,

27 Marinelli 1495. jan. 14-én kemény hangú levelet írt Pincaro számvevőnek, melyben egyebek mellett említi, hogy ha Hippolit nem tér vissza, senki sem ad egy fillért sem a tizedekért: DOMOKOS Gy. – SCHRÖDL-LIBÁRDI K., Donato Aretino 120. A tizedeket az érsekség egyébként már Hippolit érsekségét megelőzően sem maga szedte, hanem bérlőknek adta ki.

28 KUFFART H., *Esztergomi számadáskönyvek* 201–211.

29 DOMOKOS Gy. – SCHRÖDL-LIBÁRDI K., Donato Aretino 96., 108–109., 111.

30 NEUMANN T., *Registrum proventuum* 145.

31 Uo. 192–193., 206., 289. A király által elrendelt mozgósítás körülményeire lásd FEDELES T., *A király és a lázadó herceg*; NEUMANN T., *A gróf és a herceg magánháborúja*.

32 C. TÓTH N., *Esztergomi székeskáptalan* I. 81., 132.

de igazából unokaöccsét, Hippolitot a csávából.³³ A király további kéréseire azonban már semmilyen keret nem maradt,³⁴ s meglévő adósságaik mellett hamarosan tartozni kezdtek a felfogadott katonák felé is.³⁵ Ezek után nem meglepő, hogy Marinelli 1495 tavaszán a ferrarai herceghez fordult, hogy felmentését kérje az esztergomi szolgálat alól.³⁶

AZ EGYEZSÉG (1495)

Herkules herceg és fia számára egyértelműen tudtára adták Magyarországról, hogy az érsek távolmaradása vagy késlekedése esetén azonnal elveszíti székét,³⁷ ezért Hippolit a határidő legvégén, 1495 februárjában visszatért Esztergomba,³⁸ apja pedig belenyugo-

33 DOMOKOS Gy. – SCHRÖDL-LIBÁRDI K., Donato Aretino 96., 115. Az érsek és a királyné fegyvereseinek finanszírozása már a korábbi években is összefonódott, vö. KUFFART H., *Esztergomi számadáskönyvek* 208–215. Feltételezésem szerint Marinelli azt a szóbeli instrukciót kaphatta Ferrarában (vagy ha nem ott, esetleg a leköszönő Beltrame Costabili kormányzótól), hogy próbálja az érsekség pénzügyeit minél inkább elkülöníteni a királynéétól, s ennek tudható be itteni szabadkozása, hogy más megoldást nem talált. A későbbiekben Ulászló figyelembe vehette, hogy itt az érsekség és Beatrix közös katonaaállításáról van szó, mert ez visszatükröződik a királyné adózására vonatkozó megállapodásoknál is, vö. NEUMANN T., *Registrum proventuum* 105., 156. A közös bandérium kapitányául Beatrix egyik emberét, Pásztói Jánost nevezték ki, aki a későbbi években is megmaradt ebben a tisztségben (DF 295226. fol. 132v), sőt, Hippolit egri bandériumának is ő lett a kapitánya, lásd *Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei* passim.

34 Hippolit azt tanácsolta kormányzójának, hogy hajtsa be Szentgyörgyi és Bazini Péter gróf 600 forintos tartozását, Marinelli azonban lehetetlennek ítélte az érsek jelenlétében is behajthatatlan tartozás követelését a háborús felfordulás közepette: DOMOKOS Gy. – SCHRÖDL-LIBÁRDI K., Donato Aretino 96., 119. A tartozás előzményeire lásd KUFFART H., *Esztergomi számadáskönyvek* 44., 106., 200., 203–204. Az érsekség Szentgyörgyiek elleni panaszára lásd NEUMANN T., Kassai hadjárat 375.

35 Marinelli Pincaróhoz írt levelében szemére vetette, hogy szívesen kiegyenlítené a tartozásokat, ha tudná, honnan vegyen rá pénzt, azonban előbb 2000 forintot, majd újabb hétszázat kellett előteremtenie katonaaállítás céljából és már nem tudja, kihez forduljon. DOMOKOS Gy. – SCHRÖDL-LIBÁRDI K., Donato Aretino 120. Marinelli egyébként önálló számadást vezetett a katonák bérezéséről: DF 295226.

36 Vö. ASMo ASE, Casa e Stato b. 69., 1652–XVI/17.

37 Herkules levele Ludovico Sforza milánói herceghez 1495. febr. 6-án: ASMi, Carteggio Sforzesco-Visconteo, Potenze estere, Ferrara, b. 335.; másolata: MTA Kézirattár, 4936/VI, 5. Kivonata: ÓVÁRY 187. (780. sz.)

38 Szovák M., Bernardino Zambotti naplója 211.

dott, hogy a bíborosi kalapot nem Milánóban,³⁹ hanem Magyarországon adják át neki ünnepélyesen.⁴⁰ Hiába nevezte ki a pápa már 1493 szeptemberében, úgy látszik, ennek kézzelfogható jele, vagyis a kalap nélkül igazából még nem tekintették az érseket bíborosnak.

E becses jelvény Rómából Milánón keresztül érkezett Ferrarába március 9-én,⁴¹ ahol díszkísérettel fogadták és a székesegyház nagytárára helyezték, majd ünnepi szentmise keretében adták át Herkules hercegnek VI. Sándor apostoli leveleivel együtt. A pápa utasításait és az ilyenkor szokásos eskütételt Hippolit távolléte miatt nem tudták teljesíteni, ezt Hippolitnak utólag, Magyarországon kellett megtennie és írásban elküldenie az esküjét a pápának. Ferrarából a bíborosi kalapot a herceg Polidoro nevű embere hozta Magyarországra két pápai brévével együtt, melyek közül az egyik Hippolitnak, a másik Ulászlónak szült.⁴² A ferrarai küldönc áprilisban érkezett Esztergomba, a bíboros pedig Szent Adalbert napján (április 23.) vette át ünnepélyesen a kalapot. A pápa parancsa szerint a letett esküt megküldte – Ferrarán keresztül –

39 Hippolit a Sforzák közbenjárásának köszönhetette előmozdítását. Milánóban 1495. jan. 23-án még úgy tudták, amint a bármelynapos Beatrice d'Este milánói hercegné megszüli gyermekét, fivérei, Alfonso d'Este és Hippolit Milánóba jönnek, és az érsek itt veszi át a Rómából küldött bíborosi kalapot: *Carteggio* 82. Herkules herceg január végén még nem akarta útnak indítani Hippolitot, amíg a kalap érkezéséről biztosat nem tudnak: ASMi, *Carteggio Sforzesco-Visconteo*, Potenze estere, Ferrara, b. 335. (A herceg 1495. jan. 25-i levele.) A milánói herceg ugyanekkor levélben kérte Bakóctól, hogy járjon közben Ulászló királynál haladékkért, azonban ez a kísérlet sikertelen maradt (DF 295480.), ezért értesítette Rómában lévő testvérét, Ascanio Sforza bíborost, hogy adott esetben hívják vissza az útnak indított kalapot: MTAK Kézirattár, 4936/VI, 6. Habsburg Miksa irányából is megpróbálták hatni a magyar királyra: ÓVÁRY 186. (776. sz.)

40 *Beatrix* oklt. 326., GUERRA, E., *Il carteggio tra Beatrice* 200., BERZEVICZY A., *Beatrix* 573.

41 VI. Sándor pápa először az Esztergomban is szolgáló Vincenzo Pistacchio révén kívánta elküldeni Hippolitnak a kalapot, aztán inkább Federico Sanseverino bíboros egyik emberére, Alvise Becchettire bízta, hogy vigye Milánóba. Itt febr. 22-én mutatták be ünnepélyesen a hercegnek, aki Giovanni da Castiglione kamarai titkárra bízta annak továbbítását Ferrarába: ASMi, *Carteggio Sforzesco-Visconteo*, Potenze estere, Ferrara, b. 335. (1495. jan. 15., 22., 29., febr. 7., 19., 27., 28-i fogalmazványok; a ferrarai herceg febr. 18. és márc. 11-i levelei; a hazatérő Castiglione márc. 8-i jelentése.); ASMo ASE, Casa e Stato b. 69., 1652–XIV/14.; *Carteggio* 114.

42 A fogalmazvány egy áthúzott része szerint a ferrarai herceg a fia belátására bízta volna, hogy a levelet átadja-e a királynak vagy inkább visszatartja abból a megfontolásból, hogy az Hippolit szerint mennyire hatékony eszköze az ő Rómába küldésének, ASMo ASE, Casa e Stato b. 69., 1652–XIV/14.

Rómába, továbbá apja kérésének is eleget téve köszönetet mondott a milánói hercegnek közbenjárásáért.⁴³

Az esztergomi érsek bíborosi kinevezése természetesen az egész magyar egyházra nézve fontos fejlemény, melynek itt is méltó ünneplés dukált, ezért Hippolit május 22-én nemesi kíséretével, a Ferrarából vele érkező Giulio Cesare Cantelmi niceai püspökkel, nem kevés katonával és vörös egyenruhás kocsisaival Budára vonult.⁴⁴ Az ekkori események „logisztikai” szempontból, mintegy „alulnézetből” ismerhetők meg, Donato Marinelli ugyanis 1495. május 1. és augusztus 10. között olyan, naplókötet típusú számadást vezetett, melyben a napi bevételeket és kiadásokat időrendben jegyezte fel.⁴⁵ A budai utat és az érsek ezt követő szántói vadászatát már hetekkel korábban előkészítették: a pilisi erdőből az ott tanyázó útonálló gyilkosokat elűzték, budai kereskedőktől különféle holmikat vásároltak Budára és Szántóra egyaránt, a bíboros ékszereit és ruháit megjavíttatták, a budai ház készleteit feltöltötték.

A számadás alapján Ulászló király és Hippolit még az utazás előtt kölcsönösen udvarias gesztusokat tettek egymás felé: a király bolondja⁴⁶ május 17-én öt aranyforintot kapott a bíborostól,⁴⁷ és valószínűleg Hippolit küldhette a királyhoz azokat a medvetáncoltató mutatványosokat, akiknek előzőleg az érsekség készítettet inget, ruhát és cipőt. Esztergomban május 21-én léptek fel,⁴⁸ 27-én pedig már a királyi udvarban,⁴⁹ ezért nem kizárt, hogy a bíborossal együtt vonultak ők is a fővárosba. A szívélyes gesztusok Hippolit Budára érkezése után is folytatódtak: a király orgonásának⁵⁰ tíz aranyforint ütötte a markát, két nappal később Ulászló dobosa és trombitásai is játszottak a bíboros budai házánál összesen tizenhét forintra téve szert ezzel,⁵¹ később

43 ASMo ASE, Casa e Stato b. 69., 1652–XVI/17. Polidoro viszont csak jún. 25-én indult vissza egy magyar futár, Gergely kíséretében. Fejenként tíz forintot kaptak az útra. DF 295228. fol. 31v.

44 DF 295228. fol. 24v–25v. A katonák pontos számát nem tudni, csak annyit, hogy erre az alkalomra 89 forintba került a szolgálatuk. A kocsisok piros egyenruhájának esetleges bíbor színre cseréléséről nem szólnak a források.

45 DF 295228. A jövedelmi rész kiadása: KUFFART H., *I libri contabili* 139–149.

46 A bolond neve *Bořek* lehetett, lásd NEUMANN T., *Registrum proventuum* 265., 272., 325., 446.

47 KUFFART H., *Esztergomi számadáskönyvek* 171.

48 DF 295228. fol. 23v., 25r–v.

49 NEUMANN T., *Registrum proventuum* 314.

50 A király ekkori orgonását Grimpek mesternek hívták: NEUMANN T., *Registrum proventuum* 328.

51 DF 295228. fol. 26v., 27v.

pedig Hippolit olasz jokulátora lépett fel a királyi udvarban, aki ott hat forint jutalmat kapott.⁵²

Az érsek május 26-án személyesen is tiszteletét tette az uralkodó előtt újonnan szerzett bíborosi kalapjában, s ekkor a király ajtónállóinak – Marinelli bejegyzése szerint ilyenkor illendő – két forint borravalót adtak a bebocsátásért. A királynál tett látogatás alkalmára Beatrix unokaöccse rendelkezésére bocsátotta saját hintóját, kocsisait és lovait, valószínűleg ezzel is emelve a jeles alkalom fényét.⁵³

Hippolit és a király ekkori személyes találkozása több szempontból is érdekes. Egyfelől épp ebben az időben, május és június hónap folyamán zajlott az az országgyűlés,⁵⁴ melynek eredményeként megszülettek az idegenek, de kifejezetten az olaszok egyházi tisztségviselését tiltó, illetve korlátozó törvénycikkek.⁵⁵ Az érsek nem vett részt az országgyűlésen – esztergomi szokásához híven fürdőbe viszont gyakran járt.⁵⁶ Nem tudni, hogy Hippolit ekkor átadta-e a pápa levelét Ulászlónak, de az uralkodónál tapasztalt meleg fogadtatásról apjának is beszámolt.⁵⁷ Másfelől arra is érdemes felhívni a figyelmet, hogy Beatrix és Ulászló kapcsolatát a házasság kérdése miatt addigra már több éve a hűvös távolságtartás, vagy egyenesen a sértett hallgatás jellemezte, amely az érseket is szinte elszigetelte az uralkodótól. A királyné nem véletlenül nem kísérte el Budára szeretett unokaöccsét. Hippolit ezt a fagyos légkört tudta valamelyest oldani a bíborosi kalap körüli ünnepségsorozatnak köszönhetően.

Az újdonsült bíboros a királyi audienciát követően budai házában fogadta a püspökök tisztelgő ajándékait: Bakóc Tamás egri és Kamarcai Vitéz János veszprémi püspökök egy-egy hordó bort küldtek, míg Bátori Miklós váci püspök trombitásai által adta meg

52 Az összeget 1495. jún. 8-án könyvelték el: NEUMANN T., *Registrum proventuum* 318. Ezek a pénzjutalmak meglehetősen gálánsnak számítottak mindkét oldal részéről, összehasonlítás gyanánt egy katona egyhavi rendes zsoldja ekkoriban 2 forint volt, ami bevetés esetén további havi 3 forinttal emelkedett, vö. KUFFART H., *Esztergomi számadáskönyvek* 80., 165.

53 DF 295228. fol. 26v. A kocsisok a királyi audienciát követően azonnal visszatértek Esztergomba.

54 NEUMANN T., *Királyi hatalom és országgyűlés* 49.

55 BÓNIS Gy., *Olasz vikáriusok* 89–101., *DRMH* IV. 70–73.

56 KUFFART H., *Esztergomi számadáskönyvek* 170–171. Az országgyűléssel párhuzamosan zajló nyolcadra máj. 12-én az érsekség ügyvédjét, Palásti Gergelyt delegálták.

57 Az érsek beszámolója egyelőre nem került elő. Herkules 1495. jún. 20-i válaszleveléből arról értesülünk, hogy Hippolit jún. 2-án írt apjának Budáról, ahol nagy megtiszteltetésben részesült: ASMo ASE, Casa e Stato b. 69. 1652–XVI/15.

neki a tiszteletet.⁵⁸ Budai útja során Giulio Cesare Cantelmi niceai és Raguzai Kristóf modrusi püspök valószínűleg végig Hippolit kíséretében tartózkodtak, akik egyébként a bíborosi kalap átvételekor és az eskü letételekor is a pápa rendelete szerinti protokoll fontos résztvevői lehettek.⁵⁹ A bíboros június 16-án alkalmat kerített arra, hogy ellátogasson Corvin János herceg budai házába is,⁶⁰ néhány nappal később pedig Orso Orsini pápai legátussal találkozott.⁶¹ A hónap végén, de legkésőbb július 1-jén Hippolit Szántóra utazott, ugyanekkor előkészültek Bakóc Tamás és kísérete méltó fogadására, akit július 2-án vendégül láttak itt ebédre.

A találkozó részleteiről, annak megtörténtén kívül, nincs egyéb értesülésünk. Az biztosan tudható, hogy Bakóc előző nap, minden bizonnyal még Budán átadta Donato Marinelli kormányzónak azt a részben aranyban, részben készpénzben fizetett 3600 forintot, melyet a kormányzó-vikárius számadáskönyvében a pozsonyi dézsma bérleti díjaként tüntetett fel.⁶² Az egri püspököt Szántó erdejéig Hippolit Nagy Balázs nevű embere kísérte el. Négy nappal később, július 6-án Pápai Tamás nevű szolgáluk vitte a bíboros levelét Bakóc után Visegrádra, ahol a püspök-kancellár Ulászló királlyal együtt tartózkodott.⁶³

Itt érdemes megszakítani az események taglalásának sorát és tágabb összefüggései közt is rátekinteni Bakóc és Hippolit szántói találkozásának lehetséges értelmezéseire. Az országgyűlés júliusra már lezárult, az uralkodó kiadta a törvényt, melyben az olaszok ellen irányuló cikkelyek is szerepeltek.⁶⁴ Az a nézet, hogy a két főpap közt valamiféle tárgyalás zajlott és megegyezés született, az események logikájából következően már Fraknói Vilmosnál is megjelenik. Ő ezt kétséget kizáróan Bakóc kezdeményezésének

58 DF 295228. fol. 23r., 27r.

59 ASMo ASE, Casa e Stato b. 69., 1652–XIV/14.

60 DF 295228. fol. 30v. Corvin János budai házára lásd SCHÖNHERR Gy., *Corvin János* 201.

61 DF 295228. fol. 31r. A legátus ekkori magyarországi küldetésére lásd KALOUS, A., *Late Medieval Papal Legation* 34., 64., 207.; FRANKÓI V., *Magyarország összeköttetései a szentszékekkel* 253–255.

62 KUFFART H., *I libri contabili* 146. Bakóc egyébként nem először került pénzügyi kapcsolatba az érsekséggel – bár akkor még kedvezményezettként –, Aragóniai János évi 100 dukátor utaltatott ki számára 1484-ben az esztergomi jövedelmekből a Cava dei Tirreni bencés apátságban őrzött egyik oklevélmásolat-gyűjtemény tanúsága szerint: Archivio di Stato di Napoli, Sezione della Badia di Cava, Armarium X. 18. 23v.

63 DF 295228. fol. 31r–v.

64 II. Ulászló 1495. jún. 8-án adta ki második dekrétumát: *DRMH* IV. 54–83.

tartotta és a megállapodást 1496 elejére becsülte, de ehhez konkrét forrásadatot, úgy látszik, nem talált.⁶⁵

Beatrix királyné sorsának árnyéka Fraknói elbeszélése ellenére kissé rávetülni látszik unokaöccsére, mintha a fiatal bíboros Bakóc „mesterkedései” következtében éppúgy a körülmények áldozatává vált volna,⁶⁶ mint az álházassággal rászédett özvegy királyné.⁶⁷ Azonban valahol ebben az időszakban, vagy talán már a bíborosi kinevezés óta kettejük érdeke különvált, majd Esztergom kapcsán szembe is került egymással: Beatrix esztergomi jelenléte egyre terhesebbé válhatott a bíboros-érsek számára, a két udvartartás együttélése pedig semmi esetre sem volt hosszú távon fenntartható.⁶⁸ Mikor Hippolit először visszatért szülővárosába, ráeszmélhetett, hogy esztergomi székhelyén valójában mekkora elszigeteltségben él egykori jótévőjével, Bakóc pedig könnyen felismerhette, hogy az akkor tizenhat éves fiatalember szívesebben tartózkodna Itáliában, mint a királyné mellett bezárkózva, de ezt az új törvények ellehetetlenítették.⁶⁹ Ha a találkozót Bakóc kezdeményezésének tartjuk, nehéz nem arra gondolni, hogy a püspök-kancellár azért mehetett el személyesen a Pilisbe, hogy a májusi budai tiszteletkörök után legyen módja bizalmasan is beszélni Hippolittal, távol a budai tekintetektől, egyúttal távol Beatrixtól. Itt alkalmuk nyílt tárgyalni egy mindkettejük számára előnyös megállapodás lehetőségéről, amelyben az egri püspök vállalta, hogy

65 FRANKÓI V., *Magyarország összeköttetései a szentszékekkel* 255. Kristóf Ilona Bakóc és Ulászló közös terveként értékeli a csere ötletét és 1496 áprilisáról adatolja az egri püspök és az Esték együttműködését, amelyben utóbbiaknak küzdeniük kellett a jelentős anyagi veszteség elkerüléséért: KRISTÓF I., *Nostro protectore* 67.

66 Például BERZEVICZY A., *Beatrix* 576., 580.; KIRÁLY B., Bakóc levelei 47–51.

67 BERZEVICZY A., *Beatrix* 491–506.

68 KUFFART H., *Esztergomi számadáskönyvek* 201–211. Beltrame Costabili apostoli protonotárius 1494-es távozása is ennek, a ferrarai rokonság és Beatrix közti törésnek lehetett az egyik jele. Costabili személyéhez ugyanis még Eleonora d'Aragona ragaszkodott (vö. KUFFART H. – NEUMANN T., *Érseki udvartartás* 341–342.), akinek 1493-ban bekövetkezett halála után Beatrix valószínűleg igyekezett megválni a kormányzótól, akivel korábbi vitás esetei is majdhogynem elbocsátásához vezettek már, pl. 1492-ben a királyné az érseki jövedelmek és kiadások felett teljhatalmat kívánt ráruháztatni az általa kinevezett udvorbíróra, Bernardo Monellire: DF 295998.

69 Hippolit honvágyáról tanúskodik 1495. jún. 10-én apjának írt levele is, melyben kéri a herceget, hogy többször küldjön hozzá követet, hogy ne érezze úgy, hogy testben és lélekben elszakadtak egymástól: ASMó, Casa e Stato b. 135. 1688-111/10.

kijárja a királynál,⁷⁰ hogy Hippolitnak ne kelljen Magyarországon tartózkodnia és mihamarabb visszatérhessen szülőföldjére, valamint mindenben támogatja az addig vezető úton. Hippolit pedig pár nap gondolkodás után esetleg írásban adhatott – a történetek fényében beleegyező – választ.

A történetnek azonban egy másik olvasata is lehetséges, amelyhez érdemes tisztázni néhány további előzményt. A politikailag széttagolt Itália egyébként is mozgalmas életet fenekestül felforgatta a nápolyi király halálát követő francia invázió (1494–1495). Herkules herceg is kényes helyzetben találta magát. 1493-ban elhunyt felesége, Eleonora d'Aragona nápolyi királylány volt, egyik leánya, a magyar királynéról elnevezett Beatrice pedig az 1494-ben milánói herceggé előlépő Ludovico Sforza felesége lett. Fiai segítségét is előszeretettel vette igénybe politikai céljaihoz, Alfonso a milánóiak, Ferdinando – noha a nápolyi udvarban nevelkedett – a franciák csapataihoz csatlakozott.⁷¹ Egy efféle kényes és mozgalmas időszakban harmadik fia itáliai jelenléte mindenképp kívánatos lett volna Herkules számára, annál is inkább, mert Hippolit immár bíborosként léphetett volna fel és akár a pápai udvarban is közbenjárhatott apja érdekében. A ferrarai herceg ekkoriban több egyházi javadalmat is megszerzett fia számára, Lodi apátságához például egy csere révén jutott hozzá, így ez az eset akár már precedensként is szolgálhatott a későbbiekre nézve.⁷² A herceg megpróbálta elérni továbbá, hogy a ferrarai püspökséget fiának adományozhassa, azonban VI. Sándor pápa azt már saját unokaöccsének, Monreale püspökének szánta.⁷³

70 Ez az indítvány minden bizonnyal tökéletesen találkozhatott az uralkodó elképzeléseivel, már csak Beatrix pozíciójának gyengítése miatt is. Talán nem csak véletlen egybeesés, hogy Ulászló éppen ezen a nyáron tett ajánlatokat az özvegy királynénak, hogy ha lemond a házasságról, másféle módon kárpótolja, vö. BERZEVICZY A., *Beatrix* 569.; KRISTÓF I., *Nostro protectore* 67.

71 A velenceiek mindezt gyanakvó tekintettel követték: *La spedizione di Carlo VIII in Italia* 88., 112. stb.

72 Hippolit nővére, Beatrice d'Este közbenjárása is segített öccsének egyházi javadalmakhoz jutni a Milánói Hercegség területén, pl. Castiglione parmense apátsága (1495). A Lodi apátságot egy 1495-ben létrejött egyezés által szerezték meg, melynek során római jóváhagyás mellett Miramondo apátságát elcserélték a páрмаi püspökkel, vö. ASMi, Carteggio Sforzesco-Visconteo, Potenze estere, Ferrara, b. 335. (Herkules herceg 1495. márc. 2. és 10-i levelei).

73 1494. okt. 29-én nevezte ki Giovanni Borgia, lásd EUBEL, C., *Hierarchia catholica* II. 153. A herceg tapogatózására ez ügyben lásd ASMi, Carteggio Sforzesco-Visconteo, Potenze estere, Ferrara, b. 335. (Herkules herceg 1495. márc. 2-i levele); ASMó, Cancelleria generale, Minutario, Lettere sciolte b. 4. (1495. márc. 2-án kelt fogalmazvány). A kérdésről az alábbiakban lesz még szó.

Herkules jól ismert egy magyar püspöki címmel is rendelkező főpapot, aki Hippolittal ellentétben soha életében nem járt Magyarországon: papíron Ascanio Maria Sforza bíborosé volt ugyanis az egri szék, amelyet a következőképpen szerzett. 1486-ban Gabriele Rangoni bíboros, egri püspök Rómában hunyt el,⁷⁴ ami VIII. Ince pápának lehetőséget teremtett arra, hogy ő gondoskodjon a püspökség betöltéséről. A pápa Rodrigo Borgia bíborost nevezte ki, aki Mátyás jelöltjével, Nagylucsei Orbánnal szemben ugyan még hajlandó volt lemondani a péterváradi apátságért cserébe,⁷⁵ azonban Nagylucsei halála (1491) után bejelentette igényét a püspökségre. Mivel nem sokkal később pápává választották, ezért az akkor már VI. Sándor pápa néven regnáló egyházfő frissen megtett alkancellárjának, Ascanio Sforzának továbbadományozta az egri püspökséget. Ulászló király ezzel szemben Bakóc Tamást kívánta kinevezni, és a fennálló ellentét 1492 óta nem került rendezésre. Bakóc választott egri püspöknek, illetve a püspöki szék várományosának nevezte magát.⁷⁶ Igen ám, de míg Magyarországon kizárólag őt szólították egri püspöknek, addig Itáliában az egyházi helyzetnek megfelelően továbbra is győri püspöknek titulálták⁷⁷ és Ascaniót tekintették az egri püspökség birtokosának, még ha annak jövedelmeit nem is ő élvezte és nyilvánvalóan nem ez volt a legfontosabb titulusa.⁷⁸ 1494-ben a milánóiak német követe, Erasmo Brasca útján tettek ugyan egy kísérletet,

74 Crema város évkönyve ennek ellenére úgy tudja, az egri bíboros hú auditorával, a cremai Agostino Monellivel együtt Rómából Viterbóba menekült a pestis elől, de az mégis elérte őket és ott estek a járvány áldozatául, vö. *Historia di Crema* 230.

75 Borgia bíboros, illetve VI. Sándor pápa *de iure* 1494-ig, *de facto* 1496-ig maradt a péterváradi apátság apátja: FRANKÓI V., *Magyarország összeköttetései a szentszékekkel* 265–273.; MKL X. 797. sv. Pécsváradi Szent Benedek monostor. Az egri püspökségre ugyanekkor, 1486-ban Ascanio Sforza is bejelentkezett, akinek Mátyás király a pécsváradi apátságot adományozta cserébe, a Sforzákkal való jó viszony ugyanis kiemelten fontos volt számára Bianca Maria Sforza és Corvin János tervezett házassága miatt. Ascanio Sforza 1505-ig maradt pécsváradi apát, tehát mindkét itáliai főpap sikeresen megtartotta magyarországi javadalmát az 1495-ös korlátozó jogszabályok ellenére, s ezzel egyúttal ellenpéldaként is szolgált a bevezetőben említett jelenséggel összefüggésben. Vö. BERZEVICZY A., *Beatrix* 351.; FRANKÓI V., *Hunyadiak és Jagellók kora* 182.; SÖRÖS P., *Az elenyészett bencés apátságok* 31–32.; *Szekszárd v. tört.* I. 52. A két bíboros magyarországi javadalomszerzésének történetére összefoglalóan lásd FRANKÓI V., *Egri püspök-praetendensek* 161–162.

76 Az éveken át fennálló megoldatlan helyzetről bővebben lásd NEUMANN T., Győr és Eger között.

77 Erre már Berzeviczy is felhívta a figyelmet forráskiadványának egyik jegyzetében: *Beatrix* oklt. 354.

78 A források ebben az időben egységesen alkancellárnak (*vice cancelliere*) nevezik, legmagasabb rangja szerint.

hogy Habsburg Miksa közbenjárásával megszerezzék Ascanio számára a javadalmat Ulászló királytól, de ez sikertelennek bizonyult.⁷⁹

A feloldatlan helyzet nem lehetett ismeretlen a ferrarai herceg számára sem, akinek ráadásul Beltrame Costabili személyében rendelkezésére állt egy, a Magyar Királyság belső viszonyait kiválóan ismerő tanácsadó is. Az apostoli protonotárius 1487 óta kormányozta az esztergomi érsekséget Hippolit nevében, hosszú időt töltött Mátyás király udvarában, a trónharcok időszakát a királyné közvetlen közelében vészelte át és közben rendszeresen tárgyalt a királyi tanáccsal – és az annak élén álló Bakóccal – és Ulászló királlyal mind az érsek, mind a királyné képviselőjében. Costabili már ezekben az időkben is részletesen tájékoztatta a ferrarai hercegi párt a magyarországi eseményekről, de 1494. júliusi hazatérése után személyesen is alkalma nyílt beszámolni, akár Bakóc szerepéről, akár az egri székre formált igényéről.

Arról, hogy Herkules herceg valóban megpendítette a Sforzáknál az egri püspökség szálát – mégpedig igen korán, legalább két hónappal Bakóc és Hippolit szántói találkozója előtt –, egy olyan forrás tanúskodik, amelyben a milánói herceg válaszolt apósa egy ezzel kapcsolatos korábbi felvetésére, egyúttal támogatásáról biztosította, hogy Hippolit visszatérése Itáliába számára is éppolyan kívánatos, mint Herkulesnek, és Ascanio bíboros felé közbenjár apósa kérése szerint.⁸⁰ A kérés pontos mibenléte innen még nem derül ki,⁸¹ de a levél azt bizonyítja, hogy az Esték számba vették az összes lehetőséget és megoldásokat kerestek arra, hogy Hippolit hogyan térhetne vissza tartósan szülőföldjére.⁸² Ludovico Sforza pedig valóban írt is fivérének az ügyben: Ascanio 1495. június

79 MTA Kézirattár, 4936/V, 4. [Kivonata: ÓVÁRY 185. (766. sz.)], MTA Kézirattár, 4936/V, 17. [Kivonata: ÓVÁRY 186. (773. sz.)], MTA Kézirattár, 4936/V, 41. [Kivonata: ÓVÁRY 187. (778. sz.)].

80 *Et per quello che la signoria vostra desidera scrivere al cardinale nostro fratello [scil. Ascanio Sforza – K. H.] per el vescovato de Agria, a ciò si possa fare ritornare in Italia el prefato cardinale [scil. Estei Hippolit – K. H.], desiderando nui questo effecto tanto, quanto la vostra signoria [Estei Herkules – K. H.]. Scrivemo al illustrissimo et reverendissimo cardinale nostro fratello quello che per la inclusa copia vederà, né dal canto nostro si mancherà di tenerlo confortato a quello effecto.* – ASMi, Carteggio Sforzesco-Visconteo, Potenze estere, Ferrara, b. 335. (1495. májusi fogalmazvány.)

81 A milánói herceg iratai közt eddig nem találtam nyomát. A ferrarai herceg Ascanio Sforzával folytatott levelezése talán tartalmazhatja, ez utóbbi forráscsoport azonban még feltárásra vár.

82 Természetesen egy ilyen irat előkerülésekor jogosan merül fel a dokumentum keletkezésének kérdése: a fogalmazványon ugyan nem szerepel pontos kiadási dátum és aláírás, azonban a jobb felső sarokban egykorú kézírással az 1495 májusa látható, a döntő érv azonban a levél első bekezdése, amelyben a mi- ►

11-i válasza alapján az eredeti kérdés arra irányulhatott, hogy a bíboros vajon nem tart-e igényt az egri püspökség jövedelmeire. Ascanio cáfolta, hogy ne tartana rá igényt, sőt szándékában állt vagy birtokba venni Egert, vagy tisztességes kompenzációt kérni érte akár pereskedés útján is.⁸³ Nem tudni, hogy erről a hírről Hippolit értesült-e a budai ünnepségsorozat közepette, bár talán enélkül is sejthette a Sforzák szándékait.

Az elmondottakból következően tehát akár Hippolit is kezdeményezhette a Bakóccal való kapcsolatfelvételt budai utazása idején. Emellett szól, hogy ez idő tájt az Esték motivációja sürgetőbbnek tűnik, mozgásterük is bővebbnek látszik, előzetesen tájékozódtak is már az ügy néhány fontos részlete felől és nem sokkal korábban sikeresen nyélbe ütöttek egy másik, ugyan kevésbé jelentős csereegyezményt egy egyházi javadalom ügyében. A bíborosi kalap megíúsult milánói átvétele is még friss sérelemként élhetett mindkét hercegben. Beatrix helyzetéről pedig maga az esztergomi érsek küldött apjának egy titkosírással írt levelet a nyár elején, mely szerint a királyné kilátásai igen rosszak és minden reménye elveszett, ami szintén arra utal, hogy felmérték a lehetőségeket.⁸⁴

Hippolit a budai út során vendégül hívhatta Bakócot szántói vadászatára és a segítségét kérhette, hogy találjanak megoldást arra, hogyan térhetne vissza tartósan Itália földjére. Alkalma nyílt elmesélni a lodi apátság cseréjének történetét is, valamint célozhatott rá – ha ugyan szükség volt erre –, hogy családja kiváló kapcsolatot ápol a magasrangú szentszéki tisztséget, és persze az egri püspöki címet is viselő Ascanio Sforzával.⁸⁵ Bakóc pedig kapva kapott a kínálkozó alkalmon, és minden tőle telhetőt elkövetett, hogy a fiatal bíborost se-

lánói herceg köszönetet mond apósának, hogy tájékoztatták Hippolit bíborosi kalapjának ünnepélyes magyarországi átadásáról és kifejezi jókívánságait. A fent bőven részletezett eseménysorba illeszkedő 1495 májusát tehát helytállónak kell elfogadnunk.

83 *Ho veduto quello che la excellentia vostra mi scrive delo episcopato de Agria. Chi ha informato la signoria vostra che io non sia per cavare niente, l'ha male informata, perché facio pensiero o haverne la possessione, o recompensa honorevole. Et questo perché ogni dì sono sollicitato non solo de satisfarmi de recompensa, ma etiam de componerse con me delli fructi passati. Pensi la signoria vostra, quello farano quando procederò in la causa, come intendo fare.* – Az irat részletének kéziratos másolata: MTA Kézirattár, 4936/VI, 9., kivenet: ÓVÁRY 187. (784. sz.). Az eredeti irat a milánói levéltárban egyelőre azonosítatlan.

84 A levél nincs meg, a ferrarai herceg vejének tett említést róla: ASMi, Carteggio Sforzesco-Visconteo, Potenze estere, Ferrara, b. 336. (Herkules herceg 1495. júl. 11-i levele).

85 Bakóc az évtized elején, még győri püspökként, Bianca Maria Sforza és Ulászló esetleges eljegyzésével kapcsolatosan titkos úton már folytatott tárgyalásokat a Sforzákkal, melynek kapcsán az ő bíborosi előmozdítása is felmerült, vö. BERZEVICZY A., *Beatrix* 512–513.

gítse a hazatérésben. Akárhogy is történt, bármelyikük is volt a kezdeményező fél, ekkor még biztosan nem létezett egyetlen eredeti „mesterterv”, inkább két erős igény találkozásáról beszélhetünk, amely aztán a körülmények mentén változott, tovább formálódott, míg abban a megoldásban testet nem öltött, amelyet már ismerünk. A szántói találkozón a két főpap közt létrejött egyezséget még az a részlet is alátámasztani látszik, hogy a csere lebonyolításának intézőjeként később az a Donato Marinelli járt el, aki minden bizonnyal jelen volt Bakóc júliusi látogatásakor és élvezte mindkét főpap bizalmát.

A július 1-jén Bakóc által átadott 3600 forint egyfelől egy gyorssegélynek is nevezhető, amely esetleg arra volt hivatott, hogy megalapozza a bizalmi kapcsolatot. A pozsonyi bordézsát az érsekség jellemzően inkább nem adta ki saját kezeléséből, vagy csak nagy ritkán, mert a vár ellátását is a pozsonyi borból oldották meg. Tehát ennek saját kezelésből való kiadása egy érzékeny pontja volt az érseki gazdaságnak, s Bakóc éppen ezért a bérletért fizetett, ráadásul egy összegben. Ennek nem csekély a jelentősége, ha figyelembe vesszük, hogy előző évben pénzügyileg mennyire magára maradt az érsekség, mekkora volt a bizalmatlanság Hippolit visszatérésevel kapcsolatban. Emellett az is valószínű, hogy Bakóc sem investált volna bele ilyen komoly összeget, ha nem lett volna biztos a megfelelő fedezetben, amely ismét a köztük lévő megegyezés létrejöttét látszik erősíteni.

Kovachich Márton György kiadott egy keltezetlen oklevelet, amely pontosan erről a 3600 forintos összegről szól és amelyben Bakóc testvérevel, Szatmári Ferenc győri püspökkel társbérliként szerepel.⁸⁶ Az oklevél szerint az összeget Budán adták át Donatus Aretinus vikáriusnak, azaz Marinellinek. Bár a szöveg nem pontosítja a bérlemény tárgyát, aligha lehet szó más ügyletről, mint amelyet Marinelli is feljegyzett naplókötetében. A bérleti szerződés ennek alapján 1495 nyarán, talán éppen július 1-jén keletkezhetett. Kovachich kiadásában a soron következő oklevél pedig már egy olyan tizedbérleti szerződés, amely az érsekség összes nagytizedét, vagyis a Pozsony, Nyitra, Zólyom, Árva, Turóc, Liptó, Komárom, Nógrád, Gömör és Torna megyékből szedett tizedeket együtt, tizenkétezer forintért Bakóc kezelésébe adja, az összegről pedig elismeri, hogy Bakóc azt már több részletben megfizette, tehát Hippolit adóssága fejében engedi át ezeket a bevételeit.⁸⁷

⁸⁶ *Formulae solennes* 537.

⁸⁷ Uo. 537–538. Erre az oklevélre már Fügedi Erik is felhívta a figyelmet: FÜGEDI E., Az esztergomi érsekség gazdálkodása 107. A fent ismertetett helyzet azonban talán jobban árnyalja Fügedi azon megállapítását, miszerint Hippolit „teljesen eladósodott Bakóccal szemben és a felsorolt összegek nem a bérleti díj, hanem az adósság részletei, aminek fejében a tizedet leköti”.

Utóbbi oklevél szintén keltezetlen és kicsit nehezebb is időhöz kötni, mint a pozsonyi dézsma bérleti szerződését. Az egyik támpont, hogy Bakóc nem Donato Marinelli kormányzónak, hanem Raguzai István esztergomi provizornak fizetett. Ez azért fontos körülmény, mert – mint azt hamarosan látni fogjuk – Marinelli 1495 augusztusában elutazott Magyarországról. A másik támpont Pietro Pincaro számvevőtiszt feljebb idézett inventáriumában szerepel,⁸⁸ melynek adatait érdemes összevetni a Kovachich-féle oklevél tartalmával. A két forrás közül jelen esetben az oklevél a részletgazdagabb.⁸⁹ A leltárfüzet szerint Bakóc 1496. január 24-ig már több részt kifizetett az oklevélben szereplő összegek közül, a többiről pedig egy levelet mutatott be, így talán már az összes tranzakción túl lehettek.⁹⁰ A legkritikusabb pont nyilván a katonák bérrendezésére fordított 1197 forint volt, ami kilenc dénár híján megegyezik a két forrásban. További egy tétel azonos,⁹¹ egy pedig hasonló – utóbbit, az ezüstműt az inventáriumban darabszámban, súlyra pontosan is részletezték, azonban mintegy kétszáz forinttal kevesebbnek számították.⁹² Összességében a tizenkétezer forint kétszáz, legfeljebb négyszáz forinttal lehetett kevesebb a valóságban.

A fenti adatok alapján kimondható, hogy a tizedbérleti szerződés valamikor 1495 augusztusa és 1496 januárja között keletkezett és az 1496. évi tizedekre vonatkozhatott,

88 DF 295117. fol. 94v.

89 A 12 000 forint részösszegei az oklevélben szereplő sorrendben: (1) 1100, melyből 110-et Raguzai István udvarbíró Bakóc sógorától, Kanzler Angelus budai polgártól vett át. (2) 2000-et Bakóc aranyban fizetett. (3) 850-et Bakóc Hippolit nevében testvére, Szatmári Ferenc győri püspök felé törlesztett Hippolit borvásárlása után – ebből 100 hordó bor árával ekkor még tartoztak. (4) 2300-at Raguzai István Valpón (Baranya m.) vett át, melyből 200-at érmékben fizetett ki. A király, s vele talán Bakóc is 1495. okt. 12-én, illetve 1496. jan. 15–18. között tartózkodott Valpón, lásd NEUMANN T., *Registrum proventuum* 552–553. (5) 1400-at Taddeo Lardi vett át. (6) 2000 forint ezüstben került kifizetésre. (7) 200 forint Raguzai provizori fizetését képezte. (8) 38 forintot Bakóc familiárisainak adományoztak, akik lovakat adtak át ajándékba Hippolitnak. (9) 1196 forint 91 dénárt Raguzainak Hippolit katonái felé kell megfizetnie; továbbá (10) 715 forint maradék, amit ekkor még teljesíteni kellett. A tíz részlet összege 11 799 forint 91 dénár. Ha az érmékben törlesztett 200 forint külön értendő, kilenc dénár híján kijön a tizenkétezer forint.

90 KUFFART H., *Esztergomi számadáskönyvek* 215–216.

91 850 forintos borvásárlás Szatmári Ferenc győri püspöktől.

92 Az oklevél 2000 forint kifizetését ezüstben jegyezte le, míg a leltárfüzet adatai szerint 1496. jan. 24-én Cantelmi püspök részére 1806 forint értékű ezüstmű került átadásra, melyet az érseki tárházban helyeztek el: DF 295117. fol. 95r.

melynek összegét Bakóc előre kifizette. Egyúttal alighanem az is kijelenthető, hogy 1495 nyarától, de legkésőbb 1496. év elejétől Bakóc Tamás lett az esztergomi érsekség legfontosabb pénzügyi partnere,⁹³ aki ezzel Gosztonyi András helyébe lépett,⁹⁴ és tőle eltérően nem apró összegekben csorgatta a készpénzt az év folyamán, hanem előre, vagy egy összegben, vagy több nagyobb összegben fizetett.⁹⁵ Ez a fizetési képesség pedig minden egyéb érvnél komolyabb fegyvertényt jelentett Bakóc számára az érsekség megszerzéséhez vezető úton.

MARINELLI KÜLDETÉSE (1495–1497)

A szántói találkozótól után Hippolitot továbbra is gyakran találjuk székhelyén kívül. Egy héttel Bakóc látogatása után egy szolgát előre küldtek Drégely várához, hogy rendet tegyen a főpásztori látogatás előkészítésére, ahová július 18-án már dinnyéket szállítottak a bíboros számára, aki ez idő tájt esetleg egy körutat is tehetett egyházmegyéje néhány további településén.⁹⁶ Később, ősszel pedig minden bizonnyal hosszabb időt töltött maróti kastélyában (Esztergom megye).⁹⁷ Hippolit Esztergomtól való gyakori távollétének több olvasata is lehetséges. Egyfelől talán bizonyítani akarta jelenlétét a magyar egyház élén, de abban is lehet némi igazság, hogy nem akart huzamosan együtt lenni nagynénjével, vagy egyszerűen csak vadászszünetének hódolt. Azt mindenesetre talán sikerült nyilvánvalóvá tennie, hogy kilépett Beatrix féltő szárnyai alól és önálló szereplőként kell vele számolni.

Ha elfogadjuk, hogy nyáron, a Pilisben megállapodás született köztük a cserét illetően, akkor Bakóc oldaláról első lépésként értelemszerűen a királyt,⁹⁸ Hippolit részéről pe-

93 1496-ban a pozsonyi dézsmát továbbra is Bakóc tartotta a kezén: DF 240805.

94 Gosztonyi is tizedbérlet maradt, azonban a vármegyei, ún. nagy tizedek helyett az egyes körzetekre vonatkozó kisebb tizedeket vette bérbe 1496–1497 folyamán: DF 294305. fol. 194v.

95 Az érseki gazdaság részéről Raguzai István provizor vette át tőle általában a pénzeket, s erről, az 1496-os évre vonatkozóan egy rövid számadása is fennmaradt: ASMo, Amministrazione dei Principi n. 823. (a csomóban egy jelöletlen ötlapos füzet).

96 DF 295228. fol. 33v–34r. Előtte, júl. 17-én, Parakon adott ki egy oklevelet (DF 206796. p. 221b. [319. fk.]), 31-én pedig már esztergomi várából írt apjának: ASMo, Casa e Stato b. 135. 1688-111/11.

97 1495. okt. 20-án Esztergomból ide címeztek hozzá egy levelet (KIRÁLYNÉ BELCSÁK E., Tommaso Amadei 149.), illetve nov. 1-jén itt bocsátott ki oklevelet: DF 237686.

98 Feltéve, ha nem eleve közös ötletük volt a csere gondolata, vö. KRISTÓF I., Nostro protectore 67.

dig apját, a ferrarai herceget kellett ügyük mellé állítani – vagy, az Esték kezdeményezése esetén, tájékoztatni a fejleményekről. Bakóc nyilván személyesen adhatta elő a tervet, Ferrara felé azonban a kérdés kényes és bizalmas jellege miatt nem lehetett egyszerűen levélben, vagy küldönc útján közölni az ötletet, hanem olyan, minél magasabb pozícióban lévő képviselőt kellett hozzá találni, aki azt részleteiben a megfelelő módon tudja a herceg elé tárni. Ebből a szempontból kapóra jöhetett Donato Marinelli leköszönése. Az általa vezetett naplókötet augusztus 11-én hirtelen megszakadt,⁹⁹ Esztergomban pedig legkésőbb október elején új kormányzó-vikárius lépett hivatalba Tommaso Amadei személyében.¹⁰⁰ Bár fölmentését korábban maga kérte,¹⁰¹ Marinelli elutazására, úgy látszik, hamarabb került sor, mint amire számított: már nem volt alkalma találkozni barátjával, a Budán élő Ragione Bontempi firenzei kereskedővel,¹⁰² akihez 1495. augusztus 2-án írt búcsúzó levele szerint az egri püspök kívánságára(!) „röpülve kell elutaznia”, noha azt nem árulta el, hová.¹⁰³ Az úticél alighanem Ferrara lehetett, a küldetés pedig, hogy a Hippolit és Bakóc közti egyezségről tájékoztassa a herceget és – adott esetben – megnyerje hozzájárulását.

Herkules azonban a franciákkal való békekötés ügyei miatt hónapokig távol volt, Ferrarába csak decemberben tért vissza, s fiának küldött levele szerint csupán ekkor találkozott a volt esztergomi vikáriussal. Marinelli ekkor elsősorban azt az üzenetet közvetíthette, hogy Hippolit az Esztergomban tomboló pestis miatt életveszélyben van, de Bakóc püspök segíthet elérni Ulászló királynál, hogy a bíboros végleg visszatérhessen Itáliába, végső esetben az érsekség egy másik egyházi javadalomra történő cseréje által. A járványról szóló hír érezhetően felkorbácsolta az édesapa aggodalmát. A herceg december 6-án kelt levelében úgy fogalmaz, hogy ha korábban meg is fordult a fejében fia visszatérése, most aztán már szükségesnek tűnik számára, hogy ne hagyja többé azon a vidéken lakni. Röviden ugyan utal a királynéval való együttérzésére, de Herkules itt még

99 DF 295228. fol. 37v.

100 Amadei 1474. szept. 3-án szerzett kánonjogból doktori címet a ferrarai egyetemen: PARDI, G., *Titoli Dottorali* 52–53. Személyéről bővebben: BÓNIS Gy., *Olasz vikáriusok* 91–94.; KIRÁLYNÉ BELCSÁK E., *Tommaso Amadei* 141–143.; KUFFART H., *Esztergomi számadáskönyvek* 172–173. *Főpapi arch.* 1440–1526. 28., 30. Raguzai István legkésőbb ettől az időponttól viceprovizor helyett immár provizorként szerepel.

101 Vö. ASMo ASE, Casa e Stato b. 69. 1652–XIV/17.

102 Személyére lásd TEKE Zs., *Raggione Bontempi* 967–990.

103 DOMOKOS Gy. – SCHRÖDL-LIBÁRDI K., *Donato Aretino* 120–121.

Beatrix szíves közbenjárásáról beszél, hogy Hippolit Itáliába való visszatérése mellett segítsen fiának megtartani magyarországi javadalmait. A levélben Beatrix ellenérdekeltsége tehát nem kap hangsúlyt, illetve az egri püspökség sem jelenik meg, Bakóc közreműködése és a csere fogalma – a források közül elsőként – azonban már igen.¹⁰⁴

1496. év elejére Bakóc Tamás, mint láttuk, az esztergomi érsekség legfontosabb adóbérlőjévé lépett elő, illetve minden jel arra utal, sikeresen kijárta a királynál az engedélyt Hippolit második ferrarai távozására.¹⁰⁵ A püspök-kancellár közbenjárásán kívül más lehetőség aligha jöhet szóba, mivel az uralkodó már az elsőt is nehezen adta meg. Ulászló ezt csak a ferrarai herceg – magasrangú képviselői révén – kifejezett, Ludovico és Ascanio Sforza által is támogatott¹⁰⁶ kérésére engedte meg, holott akkor Hippolit bíborossá kreálása adott alkalmat az utazásra. Azóta viszont a székhelyről való távolmaradást a magyar törvények immár szankcionálták. A fiatal bíboros tehát egy év magyarországi tartózkodás után, 1496 februárjában utazott vissza ismét Ferrarába.¹⁰⁷

104 *Et hora che siamo retornati a Ferrara, havemo ritrovato messer Donato da Arezzo, il quale ultra le vostre lettere ne ha facto intendere in quanto periculo dela vita, et in quanti incomodi vi ritrovati insieme cum la famiglia vostra per la pestilentia che è in quelle parte, et maxime nela terra de Strigonio. De che ne havemo preso displicentia et affanno assai, et stiamoni tuti anxii. Unde se havevamo pensiero al ritorno vostro, hora ni pare necessitate a non vi lassare più dimorare in quelle parte, siché ve dicemo che partecipata la cosa cum la maestà de quella serenissima regina, ala quale anche havemo compassione, abiat subito mandare lo reverendo episcopo niceno ala corte de quello serenissimo re per impetrare da sua maestà buona licentia de ritornare a stare in Italia e a Roma cum sua bona gratia, usando il mezo del reverendo episcopo Iauriense per auctorità sua et anche deli altri amici nostri, et precipue dela signora regina, la quale pregareti che si come per lo passato, cussi per lo advenire la vogli adiutarvi, et favorirvi non solo al partirvi presto, ma etiam a farvi cavare fructi de quelli beneficii de là, o per uno modo o per uno altro, secundo che meglio sia possibile se bene bisognasse venire a qualche permutatione.* [Kiemelések tölem – K. H.] – ASMo ASE, Casa e Stato b. 69., 1652–XIV/20. Ugyanennek a levélnek a végén írja a herceg, hogy szomorúan értesült arról, hogy Beatrix ügyei nem állnak kedvezően, ezért szívesen felajánlana neki birtokokat, ha kénytelen lenne visszatérni Itáliába.

105 Az elbocsátásáról szóló, Bakóc által ellenjegyzett királyi pátens az 1494-es szabadsághoz hasonlóan nyolchavi eltávozást biztosított az érseknek: ASMo, Casa e Stato, b. 386. 85. 2037. III/9. Mivel a papír épp a hónapnál szakadt ki, annyi állapítható meg, hogy Bácsón, 1495-ben, egy pénteki napon kelt. A király, itineráriuma szerint 1495. nov. 12-től 1496. jan. 4-ig tartózkodott Bácsón, így az oklevél a nov. 13. és dec. 25. közötti valamelyik pénteken keletkezhetett, vö. NEUMANN T., *Registrum proventuum* 553.

106 Vö. ÓVÁRY 185. (767. sz.).

107 A januárban átadott 1806 forint értékű ezüstneműt, amelyet Bakóctól Cantelmi püspök vett át, és tételesen is jegyzékbe foglaltak, vélhetőleg magukkal vitték.

Ennél a pontnál nem egyértelmű, hogy Hippolit még indulása előtt tájékoztatta-e Beatrixot a csere ötletéről, hogy legnagyobb jótevőjeként méltatlan módon mégse csupán egyéb híresztelésekből értesüljön a helyzetről. Néhány forrásadat valószínűvé teszi, hogy ez valamilyen formában megtörténhetett, esetleg Herkules herceg imént idézett levele adott erre alkalmat. A királyné ugyanis 1495 decemberében elküldte az Esztergomban időző Giovanni Battista Caraffa nápolyi királyi követet Milánóba, ami arra utal, hogy alighanem ekkor tett ajánlatot Ascanio Sforzának is Rómában háznyaga, Juan de Moncayo által. Azt kínálta fel a bíboros-alkancellárnak, hogy ha kitart az egri püspökséghez való jogában, akkor segít neki ahhoz hozzájutni, sőt, egyéb javadalmakat is kilátásba helyezett Magyarországon és Nápolyban egyaránt.¹⁰⁸

Hippolitnak mindenesetre sikerült hazaindulnia Esztergomból, akár Beatrix tartóztatása ellenére is. Miután február 15-én megérkezett Ferrarába,¹⁰⁹ apja hosszú levélben kérte sógornőjét, hogy álljon ügyük mellé.¹¹⁰ Beatrix viszont – érthető módon – azon volt, hogy megakadályozza unokaöccse lemondását az esztergomi érsekségről, ráadásul épp annak a Bakócnak a javára, aki az Ulászlóval kötött érvénytelen házasságának nemcsak kivitelezője, de értelmi szerzője is lehetett. Ebben a törekvésében szövetségesekre is talált: a nápolyi király,¹¹¹ Ludovico Sforza milánói herceg,¹¹² az aragóniai király¹¹³ és Habsburg Miksa is mellé állt.¹¹⁴ Kezükben az egyik legerősebb ütőkártya Ascanio Sforza

108 A konkrét ajánlatot egy későbbi levélből ismerhetjük (MTA Kézirattár, 4936/VII, 47.), az ebből az időből fennmaradt levelek csupán azt igazolják, hogy Milánóban a királyné egri püspökséggel kapcsolatos kéréséről volt szó, s ezt a kérését okirat formájában megküldték Rómába Ascaniónak. Caraffa ajánlólevele: MTA Kézirattár, 4936/VI, 19. Kivonata: ÓVÁRY 188. (792. sz.); a milánói hercegi pár válaszlevelei Beatrixnak: DF 295484-1., DF 295485. Kivonatai összefoglalóan: ÓVÁRY 189. (793. sz.). Beatrix köszönetnyilvánítása: DF 295487.

109 ASMi, Carteggio Sforzesco-Visconteo, Potenze estere, Ferrara, b. 336. (A milánói követ aznapi jelentése, Herkules 16-i, Hippolit 17-i levelei Ferrarából). Hippolit többnapos pihenő után adta csak elő apjának a magyarországi helyzetet és azokat a feltételeket, amelyekkel elengedték. Erről Feltrino Manfredi, Hippolit asztalnokmestere útján tájékoztatták a milánói herceget: uo. 1496. márc. 1-jei ajánlólevél Ludovico Sforza részére Herkulestől, vö. MTA Kézirattár, 4936/VII, 6. Kivonata: ÓVÁRY 189. (797. sz.).

110 Beatrix oklt. 336–338. Újabb kiadása: GUERRA, E., *Il carteggio tra Beatrice* 203–205. A herceg ugyanekkor még két levelet küldött: egyet Ragione Bontempi részére, egyet pedig Bakócnak, vö. KRISTÓF I., *Nostro protectore* 67–68.

111 Beatrix apjának halála után a nápolyi trónon rövid ideig legidősebb bátyja, II. Alfonz (1494–1495), majd unokaöccse, II. Ferdinánd (1495–1496) ült, akiker Beatrix másik bátyja, IV. Frigyes (1496–1504) ►

fent ismertetett joga volt az egri püspökségre. Hippolit és Bakóc cseréjének létrejöttéhez tehát még szükség lett volna Ascanio lemondására az egri székről. A csere szándékának híre ekkortól fogva pedig gyorsan terjedt.¹¹⁵

Donato Marinelli Itáliába való visszatérése után – a hercegnek átadott üzenetet leszámítva – nem a csere ügyeivel foglalkozott, esetében tehát nem beszélhetünk egy

- követett. Egy követjelentés szerint a nápolyiakat felhőborította, hogy egy bíborost meg akarnak fosztani érsekségétől: MTA Kézirattár, 4936/VII, 30. A forrást felhasználta: BERZEVICZY A., *Beatrix* 577–578.
- 112 Beatrix és Ludovico Sforza levelezése: *Beatrix oklt.* 329–332.; ÓVÁRY 189. (793. sz.). A Sforzák érdekeit és magatartását nem egyszerű megítélni ebben a történetben. Az előbb Corvin János, majd Ulászló hitveséül szánt Bianca Maria Sforza 1494-ben végül Habsburg Miksa felesége lett. Ludovico herceg az ezt követő években nagyon határozottan lépett föl Beatrix és Ulászló házasságának létrejötté és a királyné magyarországi helyzetének rendeződése érdekében, talán ennek vetületeként értelmezhető a két egyházmegye cseréjéhez való viszonyulása is. Bár kezdettől támogatta Herkules azon ötletét, hogy Hippolit tartósan visszatérhessen Itáliába, a két ügy közül jelentősebbnek tarthatta a királyné helyzetének rendezését: 1496. júl. végén több levelet is írt annak érdekében, hogy Ascanio Sforza Egerről való lemondásával Bakócot a királyné ügye mellé igyekezzen állítani, Hippolit pedig visszatérjen nagynénje mellé. *Beatrix oklt.* 341–342., ASMi, Carteggio Sforzesco-Visconteo, Potenze estere, Ferrara, b. 337. (1496. júl. 23-i és 27-i fogalmazványok), MTA Kézirattár, 4936/VII, 23–25. [A nápolyi király ugyan-ezen kérése ugyanekkor: ÓVÁRY 192. (807. sz.).] 1496. szept. 29-én pedig kérte apósától, hogy legyenek még türelemmel a cserét illetően Beatrix házasságának rendeződéséig: MTA Kézirattár, 4936/VII, 34.
- 113 A spanyol Aragóniai-házból származó Katolikus Ferdinánd (1452–1516) Beatrix rokona volt. 1492-ből előkerült egy spanyol nyelvű levél, melyben a királyné udvarnagya, Juan de Moncayo hosszasan beszámol az aragóniai király titkárának Beatrix szomorú magyarországi soráról, nyilvánvalóan az aragóniai udvar megfelelő tájékoztatása szándékából: Real Academia de Historia, Salazar y Castro, A-11., f 52–53., nr. 1018. A dokumentum felkutatása Marti Tibor érdeme.
- 114 A Habsburgok kifejezetten Beatrix közismert meddősége okán voltak érdekelték a magyar királlyal való házassága létrejöttében, a pozsonyi béke értelmében ugyanis Ulászló utód nélküli halála esetén ők örökölték volna a magyar trónt. Miksa római követe utasításba kapta, hogy Beatrix, illetve Hippolit esztergomi érsekségének megtartása érdekében lépjen föl: *Beatrix oklt.* 338–339.; FRANKÓI V., *Erdődi Bakóc Tamás* 55.
- 115 Ehhez esetleg a „kiszabadult” Hippolit itáliai kirándulásai is hozzájárulhattak: a ferrarai krónikáiró Bernardo Zambotti például feljegyezte, hogy az érsek Mantovába látogatott nővéréhez, Isabella d’Este Gonzagához, ahol márc. 23-án a székesegyházban felnyitatta a Krisztus vérereklyéjét tartalmazó kristály kelyhet, melyet a krónikáiró Hippolit háta mögött állva maga is megtekintett: ZAMBOTTI, B., *Diario ferrarese* 258–259. Velencében 1496. máj. 15-én értesültek arról, hogy Hippolit és Bakóc elcserelni készül a két posztot, és Ulászló ennek fejében hajlandó eltekinteni Hippolit helyben tartózkodási kötelezettségétől: SANUTO, M., *I Diarii* 150.

eleve eltervezett szerepről vagy küldetésről. Herkules herceg ugyanis 1496. május 7-én fiához címzett levelében sürgette, hogy kerítsen egy alkalmas embert, akit teljes meghatalmazással Magyarországra küldhet, hogy Bakóccal tárgyaljon az érsek Itáliában maradásáról.¹¹⁶ Ekkor ismét Marinellire esett a választás, aki így, egyévi távollét után, július 17-én érkezett vissza Esztergomba. 1496. augusztus 2-án írt terjedelmes jelentése több fontos eseményt és szempontot is tartalmaz:¹¹⁷ a volt kormányzó megérkezésekor rögtön a királynéhoz kért bebocsátást, megmutatta megbízóleveleit¹¹⁸ és felvázolta a csereeljárás teljes folyamatát, egyúttal segítségét kérte, mivel a ferrarai és a milánói hercegnek is az volt a kívánsága, hogy Hippolitnak ne kelljen visszatérnie Magyarországra. Beatrix „jó képet vágott” a kéréshez és udvariasan azt felelte, hogy ami a hercegnek és a bíborosnak tetszésére van, az neki is, Marinelli pedig járjon csak el szorgalmasan abban, amire a küldetése szól, ő nem kíván beleavatkozni a szinte már lezárult ügybe, hiszen abba a kezdetekkor sem vonták bele, most viszont már csak veszíthet rajta.

Marinelli ezt követően Budára ment, ahol július 21-től három napon át tárgyalásokat folytatott Bakóc Tamással. Átadta neki Hippolit leveleit és szóbeli üzeneteit, egyúttal kifejezte szabadkozását is, hogy a csere még nem került elrendezésre. Ennek oka elsősorban Ascanio Sforza bíboros volt, aki olyan kemény feltételeket támasztott az Egerről való lemondása fejében, amely éket vert még a ferrarai herceg és veje, a milánói herceg közé is: háromezer dukát követelésén felül Lodi apátságát is kívánta. Bakóc indokolatlannak tartotta Ascanio itáliai javadalomigényét – talán úgy gondolhatta, Ascanio korábban ugyanennek az egri püspöki címnek a fejében már megkapta Mátyástól a pécsváradi apátságot. Mindenesetre a fennálló helyzetben Bakócnak ki kellett találnia egy alternatív megoldást, hogy ha Eger mindenképp Ascanio kezén marad, mi legyen az, amit helyette Hippolit számára meg lehetne szerezni.

A bőven részletezett három napos tárgyalás végén Marinelli szerint Bakóc végül arra a következtetésre jutott, hogy noha Ascanio bíboros ellenállása miatt veszélybe került

116 ASMo, ASE, Casa e Stato b. 69. 1652–XIV/24.

117 DOMOKOS Gy. – SCHRÖDL-LIBÁRDI K., Donato Aretino 121. A levél legvége, amely a budai zavargásokról szól, külön is megjelent: *Beatrix oklt.* 343.

118 Herkules herceg ajánlólevele, 1496. júl. 7.: MTA Kézirattár, 4999/3, 32. Hippolit ajánlólevele, melyben nagynénje segítségét kérte a csere keresztülvirelében: 1496. júl. 5. DF 295585. (Az adatbázis tévesen azonosítja szerzőként az 1493-ban elhunyt Eleonora d'Aragonát.)

az egy évvel korábbi megállapodás közte és Hippolit között,¹¹⁹ sokkal nehezebb más, hasonló hasznót hajtó javadalmakat kijárni számára, ezért azt javasolta, tartsák magukat az eredeti elképzelésekhez, annak ellenére, hogy Marinelli szerint a ferrarai és a milánói herceg hallani sem akar erről a megoldásról. Bakóc vállalta, hogy ő maga fogja Ascanio bíboros bocsánatát kérni, azonban nem tett neki semmilyen ígéretet, ami feljogosíthatná akár egy apátság megszerzésére is. Mindennek megvalósítása azonban további időt igényelt, emiatt Ulászló királyhoz kellett fordulniuk, hogy hosszabbítsa meg Hippolit nyolchavi elbocsátását. Bakóc ugyan hamar bebocsátást nyert az uralkodóhoz, majd Marinellinek is lehetősége nyílt megpróbálni rábeszélni a királyt, de Ulászló nem volt hajlandó túl sok halasztást engedélyezni: mindössze két hónapot adott,¹²⁰ vagyis 1496 novemberéig meg kellett volna győzniük Ascaniót és el kellett volna intézniük a cserét a pápánál, különben Hippolitnak vissza kellett térnie esztergomi székhelyére, hogy ne veszítse azt el.

Ezek után Marinelli visszament Esztergomba, hogy beszámoljon Beatrixnak és jelentést írjon Ferrarába, majd Bakóc utasítása szerint ismét Budára ment, ahol a püspökkel további tárgyalásokat folytattak arról, hogy milyen, legalább évi nyolcezer forintot hozó javadalom jöhetne szóba Hippolit számára: Győr¹²¹ és a pannonhalmi apátság is felmerült lehetőségként. Bakóc végül levélbe foglalta alternatív javaslatait és a döntést Hippolitra bízta, bár alapvetően az első forgatókönyvhöz, az egri cseréhez ragaszkodott.

Marinelli későbbi, Rómából írt jelentéseiből az is kiderül, hogy e tárgyalások során állapodhattak meg Hippolit embereinek egri bérezését illetően is: a majdani egri kormányzó részére évi háromszáz forint, az egri várnagynak kétszáz forint, az alvárnagyok és a katonák számára pedig az ország szokása szerinti illetményt kötötték ki.¹²² Hippolit akarata az lehetett, hogy biztosítsa Esztergomban szolgáló emberei sorsát. Bakóc erről szóló ajánlata alapján ők eldönthették, megtartják-e Magyarországon szerzett,

119 *servandose le promesse et capitoli già fatti fra le vostre signorie* – DOMOKOS Gy. – SCHRÖDL-LIBÁRDI K.: Donato Aretino 122. Az idézett félmondat egyértelműen egy meglévő egyezség ígéreteire és kikötött pontjaira tesz utalást, ami alapján feltételezem, hogy Marinelli a szántói találkozóra célozhatott.

120 A ferrarai herceg ezzel szemben három hónap haladékot emleget szeptemberi leveleiben: ASMo, Cancelleria generale, Minutario, Lettere sciolte b. 4. (1496. szept. 22-i fogalmazványok).

121 A levélben csak Győr szerepel, de Fraknói, aki ugyanezt a forrást vette alapul, egyértelműnek tekinti, hogy a püspökséget értették alatta. Vö. FRAKNÓI V., *Erdődi Bakócz Tamás* 55.

122 ASMo ASE, Cancelleria Estero, Ambasciatori Roma, b. 10. fasc. 79–I/9., 26.

Esztergomhoz tartozó javadalmaikat,¹²³ fölcserélik azt egy egyenértékű, vagy még jövedelmezőbb Eger környékire,¹²⁴ vagy esetleg visszatérnek Itáliába. Bakóc még királyi engedélyt is hajlandó volt kijárni, hogy azok, akik utóbbi döntést hoznák, távollétükben, Itáliában is élvezhessék bevételeiket.¹²⁵ A budai tárgyalásokat követően Marinelli újra Esztergomba ment, ahol 1496. augusztus 15-én magához vette a Rozsnyóbányáról még Szent György-napra beszolgáltatott 24 márka 12 *pisetum* súlyú ezüstöt,¹²⁶ a királyné Hippolitnak címzett, visszatérésre biztató levelét,¹²⁷ és sietősen Ferrarába távozott. Bakóc saját képviselőjeként Marinellivel küldte György győri prépostot is,¹²⁸ hogy nevében Herkulesseel tárgyaljon.

Herkules eközben próbálta meggyőzni rokonságát, hogy Hippolit lemondása Esztergomról saját szándékuk, és abban ne akadályozzák, inkább segítsék őket.¹²⁹ Másik megoldandó kérdésként továbbá az merült fel, hogy Hippolit számára szükséges egy olyan poszt, ami indokolja itáliai jelenlétét. Ennek érdekében, mint láttuk, Herkules fiának akarta adományozni a ferrarai püspökséget, amelyet VI. Sándor pápa viszont saját unokaöccsének szánt, emiatt a pápa interdiktum alá vett három ferrarai templomot, melyekben innentől nem volt szabad misézni.¹³⁰ Miután az Esték tudomást szereztek még

123 A kevés helyben maradó egyike volt az új kormányzó-vikárius, Tommaso Amadei: BÓNIS Gy., Olasz vikáriusok 91–92.

124 Erre egy példa lehet Taddeo Lardi és Domenico Crispo cseréje: előbbi a pankotai főesperességét elcserélte az utóbbi által betöltött ungi főesperesi posztra: KIRÁLY B., Bakóc levelei 51–52., 63.; E. Kovács P., Léhűtők Egerben 160.; C. TÓTH N., Egri káptalan 61.

125 *De li benefitii autem di servitori di vostra signoria reverendissima mi disse [scil. Bakóc Tamás – K.H.] che a tuti darebbe lettere regale de percipiendis fructibus in absentia et de licentia standi in Italia. Et quilli che volessero permutare li faria dare contracambio in Agria più presto con guadagno che con perdita, et quilli che volesseno tenere li soi benefitii farebbe che haverebena li fructi loro senza alcuna diminutione e credo che non negarà sua signoria nisuna de queste cose.* – ASMó, ASE, Cancelleria Estero, Ambasciatori Roma, b. 10. fasc. 79–I/15. fol. 1v.

126 DF 294305. fol. 63v. Az ezüst értéke a korábbi számadásokban használt 5,5-szörös átváltással számolva 133 forint 38 dénár lehetett, vö. KUFFART H., *Esztergomi számadáskönyvek* 124.

127 *Beatrix* oklt. 344.; GUERRA, E., *Il carteggio tra Beatrice* 206.

128 A Bakóc követeként eljáró György prépost családneve nem ismert, csupán annyi tudható róla, hogy 1498 januárjától a bodonyi püspöki címet is viselte: KÖBLÖS J., *Egyházi középréteg* 390.; *Cameralia* I. 178., II. 274.; *Főpapi arch.* 1440–1526. 53., 122.

129 MTA Kézirattár, 4936/VII, 31., 4936/VII,34.; *Beatrix* oklt. 348.

130 ZAMBOTTI, B., *Diario ferrarese* 273.

Ulászló király rövidre szabott határidejéről is,¹³¹ Donato Marinellit azonnal Rómába küldték, hogy a pápánál kijárja a ferrarai püspökség átengedését, illetve hogy Ascanio Sforza támogatását is végre elnyerje és Ulászló szándékának megfelelően a cserét mihamarabb tető alá hozza.

Az ügyvivő 1496 októberében két emberével érkezett az Örök Városba, eredetileg három hónapos megbízatással, amely 1497 júliusáig végül összesen tíz hónapra bővült. Ebből az időszakból harmincöt levele maradt fenn – noha ennél bizonyosan többet írt –, melyből harminchárom jelentés szolt Hippolitnak.¹³² Első beszámolóiban közölte, hogy a ferrarai püspökség ügyében zárt ajtóba ütközött, bár több főpapnál is járt, közte a nápolyi bíborosnál is, akinek átadta Herkules megbízólevelét. A csere ügyét illetően Ascanio hajthatatlan volt: két apátságot követelt Egerért, ezért Marinelli azt javasolta, hogy Bakóc másik megoldási javaslatát válasszák, mert az egrit nem lehet egykönnyen elintézni.¹³³ Bakóc 1496. október 26-án Ferrarába küldött levelében¹³⁴ ugyanakkor továbbra is az egri csere útjának kijárására biztatta Hippolitot, egyúttal jelezte, hogy Bacskai Miklós követ útnak indult, hogy az ügyben a tárgyalásokat elősegítse.¹³⁵

131 A herceg Bakócnak írt és a győri prépost által továbbított válaszlevelében kéri a püspököt, hogy könyörögjön ki az uralkodótól további három hónapos hosszabbítást, hogy a római tárgyalásokra megfelelő mennyiségű idő jusson. Ugyanezt a kérését Raguzai Istvánnak és Tommaso Amadeinek írt leveleiben is megismétli. ASMo, Cancelleria generale, Minutario, Lettere sciolte b. 4. (1496. szept. 22-i fogalmazványok).

132 ASMo ASE, Cancelleria Estero, Ambasciatori Roma, b. 10. fasc. 79–I/1–35. Ebből mindössze egy rövid részlet lett kiadva, amely Beatrix és Ulászló házassági ügyére vonatkozik: *Beatrix oklt.* 360. A Herkules hercegnek küldött jelentései eddig nem kerültek elő.

133 1496. okt. 20. és 25. Róma: ASMo ASE, Cancelleria Estero, Ambasciatori Roma, b. 10. fasc. 79–I/1.; 2.

134 Bakóc minden bizonnyal Herkules szept. 22-i levelére válaszolt, de azt Hippolitnak címezte. A latin nyelvű levél szerzője nincs feltüntetve az iraton, a szöveg tartalma alapján azonban kétségtelennek gondolom, hogy Bakóc írta: ASMo, Casa e Stato, b. 386., 85. 2037. I/1. Bakóc levelezésére lásd DRESKA G., Bakócz Tamás, a levélíró, illetve a jelen kötetben írt tanulmányát; KIRÁLY B., *Bakóc levelei* 53–64.

135 A küldetésre Ulászló király Bacskai Miklóst választotta, s vele tartott Bakóc megbízottja, György győri prépost is. Előbbi igen tapasztalt királyi diplomatának – Lakatos Bálint szavaival egyenesen „sztárkövetnek” – számított, aki egyébként is a Beatrix és Ulászló közti házasság ügyében járt el az uralkodó érdekeit képviselve: LAKATOS B., A király diplomatái I. 612–615., II. 294–296., 350–351. Bacskaiék ezen római követsége Lakatos Bálint adattárának 23. pontjába illeszthető (295–296.), noha ott csupán név nélküli követekről esik szó az 1496. év kapcsán, a modenai források alapján azonban részletesen dokumentálható ez a küldetés is, lásd alább. Bacskai személyére lásd C. TÓTH N., A püspök és a prépost 144–146.; *Főpapi arch.* 1440–1526. 63., 86., 98.

A ferraraiak, látva Marinelli addigi római sikertelenségét, úgy döntöttek, hogy túl nagy ár lenne Esztergom elvesztése a hosszúra nyúló tárgyalások miatt, ezért Hippolit november 11-én útra kelt, hogy a két hónappal meghosszabbított távolléte után visszatérjen Magyarországra.¹³⁶ Trevisónál járt, amikor szembe találkozott Bacskaiékkal, akik átadták a király Hippolit szabadságának további hosszabbításáról szóló parancslevelét, egyúttal visszairányították a bíborost Ferrarába azzal, hogy ne utazzon Magyarországra, hacsak Ulászló kifejezetten nem hívja, azonban munkálkodik a csere mielőbbi létrejöttén.¹³⁷

Herkules herceg november 17-én kelt levelében értesítette Marinellit a fejleményekről, egyúttal kifejezte hozzájárulását, hogy Ascanio Sforzának átadják Lodi apátságát, hogy Ulászló kívánságát mihamarabb teljesíteni tudják.¹³⁸ Bacskaiék minden bizonnyal a ferrarai herceget is felkeresték, mert Marinelli csak december elején tett jelentést a magyar követek Rómába érkezéséről, akik felajánlották Ascaniónak Szekszárd apátságát. A bíboros erre már kötélnek állt, készpénzkövetelésétől eltekintett, 1496. december 21-én kelt, fivérének küldött levelében pedig kifejtette, hogy elfogadta Lodit és Szekszárdot az egri püspökségért cserébe.¹³⁹ Az egyezményt pontokba foglalták, amelyet a magyar követek megküldtek Magyarországra, Marinelli pedig Ferrarába, és mindkét helyről várták a jóváhagyást.¹⁴⁰

Lodi apátságával kapcsolatban az Esték részéről felmerült az a nehézség, hogy az 1496-ból elmaradt bevételeket szerették volna pótlólag beszedni, ezért el kellett érni Ascaniónál, hogy addig ne vegye birtokba az apátságot, amíg az előző évi pénzeket utólag be nem hajtják.¹⁴¹ Sforza bíboros azonban ekkor súlyosan megbetegedett,¹⁴² és nem csupán a bevéte-

136 Ezzel Ludovico Sforza kérésének is eleget akartak tenni, aki már nyáron azt kérte, hogy Hippolit szeptemberben térjen vissza Esztergomba Beatrix mellé és ne cserélje el az érsekséget: ASMi, Carteggio Sforzesco-Visconteo, Potenze estere, Ferrara, b. 337. (1496. júl. 23-i és 27-i fogalmazványok).

137 ASMi, Carteggio Sforzesco-Visconteo, Potenze estere, Ferrara, b. 336. (1496. nov. 18-i levél – az irat tévesen az 1495. évi csomóba került).

138 ASMo ASE, Cancelleria Estero, Ambasciatori Roma, b. 10. fasc. 79–II/1.

139 *Beatrix oklt.* 354. Ha Ascanio nem így dönt, Szekszárd minden valószínűség szerint Hippolité lett volna. Herkules herceg később külön levélben erősítette meg a magyar követek felé, hogy valóban lemondanak Lodiról a csere érdekében: ASMo, Cancelleria generale, Minutario, Lettere sciolte b. 4. (1497. máj. 15-i fogalmazvány).

140 ASMo ASE, Cancelleria Estero, Ambasciatori Roma, b. 10. fasc. 79–I/4–6.

141 ASMo ASE, Cancelleria Estero, Ambasciatori Roma, b. 10. fasc. 79–I/9. A Lodi apátság jövedelmeiről és ►

lekkel kapcsolatos tárgyalások lehetetlenültek el, hanem az egész csereügy veszélybe került, mivel a pápai jóváhagyás ekkor még nem történt meg. A Rómában tartózkodó főpap esetleges halála ráadásul nemhogy leegyszerűsítette volna a helyzetet, de újabb bonyodalmakat támasztott volna, mivel a pápa ebben az esetben ismét lehetőséget szerzett volna, hogy ő nevezzen ki a helyére más jelölte(ke)t. 1497. március elején Ascanio már-már a halálán volt, még VI. Sándor is látogatást tett nála.¹⁴³ Épp ekkor érkeztek vissza a küldöncök Magyarországról és hozták magukkal a Bakóc által jóváhagyott egyezményt. Ezzel megtámogatva Marinelli már előnyösebb tárgyalási pozícióban érezte magát.

További fontos szempont volt a két egyházmegye annáta díja,¹⁴⁴ Bakócnak ugyanis előbb Egerért kellett fizetnie háromezer dukátot – hiszen egyházi jogi szempontból ekkor ugye még győri püspök volt –, majd Esztergomért négyezret. Hippolitnak elviekben szintén kellett volna Egerért annáta díjat fizetnie. A pápai bullák kiállításának költségéről itt még nem esik szó, mivel, bár hasonlóan magas összeg volt, de ezt a kinevezés után is lehetett törleszteni,¹⁴⁵ az annáta azonban a kinevezés egyik előfeltétele volt. Marinelli jelentésében kifejtette az Estéknek, hogy amíg az annáták összegei meg nem érkeznek, vagy maga Hippolit személyesen nem jön el Rómába, addig biztosan nem tudnak kimozdulni a holtpontról.

kiadásairól előkerült egy 1495. évi számadási füzet, mely alapján az Esték kb. 14 760 milánói líra bevételre számíthattak, amely a füzetben alkalmazott váltószám (kb. 4,53) alapján nagyjából 3258 forintnak felelt meg, ASMo, Amministrazione dei Principi n. 823. (az iratcsomóban egy jelöletlen ötlapos füzet).

142 ASMo ASE, Cancelleria Estero, Ambasciatori Roma, b. 10. fasc. 79–I/9.

143 ASMo ASE, Cancelleria Estero, Ambasciatori Roma, b. 10. fasc. 79–I/15.

144 Főpapi kinevezés esetén a pápának fizetendő összeg, amely az adott egyházmegye egy évi tizedjövödelmének felét jelentette (nem a ténylegesen befolyt jövedelemből, hanem a Rómában nyilvántartott mérték szerint), vö. *Annatae* 25–32. Az egri és esztergomi egyházmegyék cseréjének ügye sajnos hiányzik Kőrmendy adattárából. Lásd továbbá: FEDELES T., Petrus Stephani 31–87.

145 Estei Hippolit 1487. évi, az esztergomi érsekséget megerősítő pápai bullája 5000 dukát költséget jelentett: KUFFART H., *Esztergomi számadáskönyvek* 60. Az ekkori annáta díja azonban nem teljesen egyértelmű: Beatrix királyné 1486. novemberben arról biztosította a ferrarai követet, hogy Aragóniai János annátája nem haladta meg a 4000 dukátot (DF 294598). 1487. jan. 6-án a királyné az annáta és a bullák együttes összegéről beszélve előbb 7000, majd 9000 dukátot említ, de ennek mérséklése érdekében követséget küldött a pápai udvarba. A végül ténylegesen kifizetett pénzösszeg pontos mértéke egyelőre nem ismert. Berzevich szerint az annáta díja 7000 dukát volt, a bullákkal való összevonás problematikája fölött azonban átsiklott. Vö. BERZEVICH A., *Beatrix* 351.; MDE III. 236–238.; KUFFART H. – NEUMANN T., *Érseki udvartartás* 347.

Sforza bíboros egészségi állapota csak március végére kezdett javulásnak indulni és fogadalmat tett, hogy ha meggyógyul, elzarándokol Loretóba. Marinelli emiatt aggodalmát fejezte ki, hogy ha Ascanio indulása előtt nem sikerül megegyezésre jutniuk, akkor visszatértéig továbbra is állni fog az ügy.¹⁴⁶ Sok várakozás és néhány tárgyalás után a lábadózó bíboros-alkancellárt csak június elejére sikerült meggyőzni, hogy Lodi Szent Mihály- és Szent Márton-napi jövedelmeit Hippolit szedhesse be az elmúlt évre vonatkozóan, azonban az 1497. évi bevételeket Ascanio már mindenképp magának követelte.¹⁴⁷

A ferrarai püspökség ügyében márciusban sikerült elnyerniük a nápolyi és a sienai bíborosok támogatását, akik beszéltek a pápával Hippolit érdekében, azonban húsvét nyolcadán az ügyben még nem lehetett intézkedni.¹⁴⁸ A tárgyalások május végére hoztak eredményt: Monreale püspöke esküt tett, hogy Ferrara püspökségét halála után csak Hippolitra engedi átruházni.¹⁴⁹ A pápa június 18-án visszavonta a három ferrarai templomra kimondott interdiktumot, melyeket ünnepi körmenettel újra felavattak, a pápa unokaöccsét pedig beiktatták Ferrara püspökségébe.¹⁵⁰ Ezzel, bár rendeződött a pápa és a ferrarai herceg közti viszony, azonban nem oldódott meg a probléma, hogy Hippolit rendelkezzen egy itáliai tartózkodásra okot adó poszttal.¹⁵¹

Marinelli hosszúra nyúlt római követsége alatt több komoly nehézséggel szembesült, ezért leveleiben érezhető, hogy szeretne volna sürgetni az ügyek elintézését. A pestis végig fenyegetően szedte áldozatait, és igencsak felverte az árakat, emiatt az ügyvivő hamar pénzzavarba került. Az élelmiszer- és takarmányárak Rómában meredeken megemelkedtek, a búza ára például 42 carlino lett, ami hétszerese a Ferrarában megszokottnak,¹⁵² emiatt márciusban egyik lovát el is kellett adnia, hogy tudjanak mit enni, és szinte min-

146 ASMo ASE, Cancelleria Estero, Ambasciatori Roma, b. 10. fasc. 79–I/17.

147 ASMo ASE, Cancelleria Estero, Ambasciatori Roma, b. 10. fasc. 79–I/29.

148 ASMo ASE, Cancelleria Estero, Ambasciatori Roma, b. 10. fasc. 79–I/15.

149 ASMo ASE, Cancelleria Estero, Ambasciatori Roma, b. 10. fasc. 79–I/27. Az ígéret 1503-ban, Giovanni Borgia halála után valóban teljesült is: EUBEL, C., *Hierarchia catholica* II. 153.

150 ZAMBOTTI, B., *Diario ferrarese* 273.

151 Az ősz elején, Borgia püspök súlyos betegségről értesülve, Herkules írt Ascaniónak és még néhány bíborosnak, hogy ha az Úr magához szólítaná Giovanni Borgia, járjanak közben Hippolit érdekében: ASMo, Cancelleria generale, Minutario, Lettere sciolte b. 4. (1497. szept. 24-i fogalmazvány).

152 Hippolit kérésére hosszan sorolja, mi mennyibe kerül, pl. egy hordó római bor 12 carlino, a marhahús fontja 5 quatrino, az ürü 5-6 quatrino, a borjú 12 quatrino, egy pár tyúk 3-4 carlino, egy pár kappan 6 carlino stb.: ASMo ASE, Cancelleria Estero, Ambasciatori Roma, b. 10. fasc. 79–I/20.

den jelentésében kérte, hogy támogassák anyagilag, mert már a hiteleit is mind kimerítette.¹⁵³ Hippolit nem véletlenül ódzkodott attól, hogy Rómába utazzon, pedig apja már 1496 őszén kifejezte ezirányú szándékát, és Marinelli is többször tett arra utalást, hogy személyesen tudná leginkább elősegíteni az ügyeket:¹⁵⁴ amíg nincs Rómában, tekintélye harmadannyit ér, mintha jelen lenne a pápai udvarban.¹⁵⁵

1497. április 4-én írt először arról, miként állt a pápa a csere ügyéhez: Ascanio lemondását az egri püspökségről hajlandó volt elfogadni és Bakócnak átadni ezt a címet, ám a Hippolittal való cseréről hallani sem akart. VI. Sándor azt mondta, az Esztergomban tartózkodó Beatrix királyné miatt, akit nem akar onnan elűldözni,¹⁵⁶ de Marinelli úgy vélte – és a magyar követek ebben egyetértettek vele –, a valódi ok az, hogy nem akarta az egri annátát elveszíteni.¹⁵⁷ Április végére a pápa álláspontja változott és már hajlandó volt a cserét is támogatni: Egerért három, Esztergoméért négyezer dukát annátát várt Bakóctól.¹⁵⁸

153 Vö. <https://tti.abtk.hu/kutatasok/lendulet/kozepkori-gazdasagtortenet/havi-szines/4890-pay-hard-meg-dragabb-az-eteled> (utolsó letöltés: 2022. augusztus 8.).

154 Ennek eklatáns példája volt a Santa Lucia in Silice bíborosi címtemplom esete, amely talán embere szorult anyagi helyzete miatt jutott Hippolit eszébe (ASMo ASE, Cancelleria Estero, Ambasciatori Roma, b. 10. fasc. 79–I/23–25.), lásd a bevezetőben írtakat.

155 *Io ve aviso che per fino a tanto che non sarete qui in corte, non sarete mai né aprezato né stimato il terzo di quello che sarete stando qui e di quello che merita tale dignità, e stando in corte, farete li fatti vostri e di quelli che sono vostri servidori e anche del signor vostro padre, che stando di fora non li farete mai bene né per voi, né per altri.* – ASMo ASE, Cancelleria Estero, Ambasciatori Roma, b. 10. fasc. 79–I/24.

156 Beatrix maga is próbált tenni saját ügye érdekében: 1497. februárban udvarnagyt, Juan de Moncayót Rómába küldte, aki egyébként Esztergomból jól ismerte Marinellit, mert kormányzósága alatt drégelyi várnagyként szolgált, és egyebek mellett beszámolt arról, hogy a király 1497. jan. 24-én, Bakóc pedig 26-án Budáról Csehországba utazott. Március végén küldönc érkezett a királyné emberéhez, aki arról tett jelentést, hogy egész Magyarországon fegyverkeznek, de nem tudni mi okból. A királyné házasságának ügye ekkor igen rosszul állt a Szentszéknél: ASMo ASE, Cancelleria Estero, Ambasciatori Roma, b. 10. fasc. 79–I/14., 19.; *Beatrix oklt.* 360.

157 ASMo ASE, Cancelleria Estero, Ambasciatori Roma, b. 10. fasc. 79–I/20. Esetleg arra gondolhatott a pápa, hogy ha jóváhagyja a cserét, elesik Bakóc Eger után fizetendő annáta díjától.

158 ASMo ASE, Cancelleria Estero, Ambasciatori Roma, b. 10. fasc. 79–I/23. Az összegek kifizetéséről nem került elő forrásadat. Herkules herceg máj. 15-én azonban kérelmezte a bíborosi kollégiumtól, hogy Hippolit annátáját ne akkor, hanem csak majd a csere létrejöttékor kelljen megfizetniük, mivel az egri püspökséget előbb Bakóc számára kell átadni: ASMo, Cancelleria generale, Minutario, Lettere sciolte b. 4. (1497. máj. 15-i fogalmazvány).

Marinelli június 7-én kelt jelentésében adott hírt arról, hogy az aznapi konzisztóriumra kitűzték Bakóc Győrből Egerbe való áthelyezésének jóváhagyását és néhány napon belül várható volt, hogy Esztergom és Eger cseréjére is sor kerül. Azonban mivel a pápa a fiát, Giovanni Borgia-t, Gandia herceget be akarta iktatni Benevento hercegségébe, minden más ügyet félretett.¹⁵⁹ Két nappal később Bakóc egri transzlációja megtörtént,¹⁶⁰ a csere azonban még mindig nem került napirendre. Június 14-én éjjel meggyilkolták Gandia herceget, ami a pápai udvart teljesen felforgatta, Marinelli ekkori becslése szerint ez néhány nappal késleltetheti a csere jóváhagyását. Aztán a június 26-i konzisztóriumra végre valóban ki is tűzték, azonban a nápolyi követ Beatrix királyné érdekeire hivatkozva ellenvetéssel élt, ezért az ügy elintézetlen maradt. Siena bíborosa és Orsini bíboros azzal vigasztalták Marinellit, hogy a legközelebbi alkalmon biztosan sor fog rá kerülni,¹⁶¹ de nem így történt: az aragóniai király, a nápolyi király és Habsburg Miksa követi Beatrix királyné érdekében léptek föl és együttes vétójuk miatt a cserét nem sikerült tető alá hozni. A pápa végül az ügy további tárgyalását szeptemberre halasztotta, ezért Marinelli a magyar követekkel együtt július közepén – sok fáradozás után, mégis dolga végezetlenül – elhagyta Rómát.¹⁶²

A CSERE LÉTREJÖTTE ÉS AZ ESZTERGOMI ÉRSEKSÉG ÁTADÁSA (1497–1498)

1497 júliusában Bacscai Miklós, György győri prépost és Donato Marinelli együtt érkeztek Ferrarába. Bacscai a herceg előtti kihallgatáson azt mondta, hogy Ulászló hajlandó lenne akár a pápa nélkül is végrehajtani a cserét, de Herkules szerint – és Bakóc követe is egyetértett vele – ilyet nem lehet csinálni, és Hippolitra túl nagy terhet róna a továbbiakban, ha a Szentszék hozzájárulása nélkül cselekedne.¹⁶³

159 ASMo ASE, Cancelleria Estero, Ambasciatori Roma, 79–I/32. Az esetről bővebben: https://www.treccani.it/enciclopedia/borgia-giovanni-duca-di-gandia_%28Dizionario-Biografico%29/ (utolsó letöltés: 2022. jan. 23.).

160 EUBEL, C., *Hierarchia catholica* II. 83.; NEUMANN T., Győr és Eger között 362–363.

161 ASMo ASE, Cancelleria Estero, Ambasciatori Roma, b. 10. fasc. 79–I/33.

162 ASMo ASE, Cancelleria Estero, Ambasciatori Roma, b. 10. fasc. 79–I/34–35.

163 ASMo ASE, Casa e Stato b. 69. 1652–XIV/34. Itt érdemes emlékeztetni arra, hogy a Ferrarai Hercegség pápai hűbéreknek számított.

A magyar követek 1497. augusztus második felében indultak tovább Magyarországra, tarsolyukban Herkules Ulászlóhoz¹⁶⁴ és Bakóc Tamáshoz¹⁶⁵ intézett leveleivel. A herceg tájékoztatta a királyt, hogy a pápa szeptemberre halasztotta az eljárást és nem a ferraraiakon múlt, hogy a csere most nem jött létre. Kérlelte az uralkodót, hogy Hippolit hadd maradhasson Itáliában, hiszen ők állták a szavukat és Bakóc, valamint Ulászló kérésének megfelelően cselekedtek, sőt, a lodi apátságról való lemondással még áldozatot is hoztak az ügy érdekében.¹⁶⁶ Bakócnak külön levélben jelezte, hogy Hippolitot októberben Rómába küldi, de ehhez hatezer dukát aranya lenne szükségük.¹⁶⁷ Herkules továbbá utasításokat küldött magyarországi embereiknek is: Tommaso Amadei esztergomi vikáriusnak,¹⁶⁸ Ragione Bontempi kereskedőnek¹⁶⁹ és Raguzai István esztergomi provizornak.¹⁷⁰ Tájékoztatta őket a kialakult helyzetről – hangsúlyozva, hogy a pápa ígéretet tett arra, hogy szeptember végén szentesíti a cserét – és kérte a segítségüket, hogy tegyenek meg minden tőlük telhetőt szándékai elősegítése érdekében. Ugyanakkor Hippolit is elküldte egyik emberét Beatrixhoz, akivel Herkules azt üzenete sógornőjének, hogy az esztergomi cserét nem tudja megakadályozni,¹⁷¹ kifejezte sajnálkozását, egyúttal bizalmát a királyné bölcs belátásában.¹⁷²

A pápa eközben Beatrix javára brévét készült kiadni, amelyből látszik, ekkoriban még eltökélten kitartott a királyné oldalán az Ulászlóval kötött házasság végrehajtása érdeké-

164 DF 295426-1.

165 DF 295426-2.

166 1497 áprilisában, amikor Ascanio még nagy betegen feküdt, Marinelli javasolta, hogy mindenképp mondjanak le Lodiról, hogy ez később tárgyalási alapul szolgálhasson a magyar király felé: ASMo ASE, Cancelleria Estero, Ambasciatori Roma, b. 10. fasc. 79–I/20, 2r.

167 Ez a pénz nem feltétlenül kölcsönt jelentett, a herceg nem is tesz ilyen utalást egyik levelében sem. Ne feledjük, Hippolit esztergomi érsekként még joggal tartott igényt birtokai és egyházmegyéje öt illető bevételeire.

168 KIRÁLYNÉ BELCSÁK E., Tommaso Amadei 163. A levélben hivatkozott *messer Nicolò Bacsikai Miklós*-sal, *messer Zorzo* pedig György győri préposttal azonosítható.

169 KIRÁLYNÉ BELCSÁK E., Tommaso Amadei 164.

170 DF 294482.

171 Teljesen világos, hogy ezt nem szó szerint kell érteni: a herceg ezzel a „füllentéssel” próbálta elvenni annak élet, hogy a Hippolitnak juttatott jótéteményről épp lemondani készülnek.

172 DF 295426-1. Ezeknek a leveleknek a megírására a herceg Marinellinek adott parancsot, de neki ezúttal nem kellett Magyarországra mennie: DF 295426-3. Vö. KIRÁLY B., Bakóc levelei 58.

ben, hallgatva a nápolyi, milánói és német követek érveire.¹⁷³ Szeptemberben, ígérete ellenére nem hagyta jóvá a székcserét, azonban világossá tette, hogy Hippolitnak Rómába kell mennie, hogy lemondjon esztergomi érsekségéről.¹⁷⁴ Az ehhez szükséges pénzösszeg azonban egyelőre nem állt rendelkezésre: Esztergomból csak november 12-én indult útnak az a Pandolfo Silvestri érseki istállómester,¹⁷⁵ aki már februárban is hozott Magyarországról négyezer forintot,¹⁷⁶ valamint sok lovat¹⁷⁷ – ezúttal pedig kétezer forintot vitt Ferrarába.¹⁷⁸ Silvestri útiköltségei egy részének hirtelen előteremtése érdekében az érsekségnek az ősszel előnytelen uzsorakölcsönt kellett fölvennie.¹⁷⁹ Talán a nagy pénzösszegre való tekintettel Bakóc a győri prépostot is Silvestri kíséretjéül akarta rendelni.¹⁸⁰

Guidantonio Arcimboldo érsek 1497. október 17-én bekövetkezett halála után a milánói herceg Hippolitnak adományozta a milánói érsekséget,¹⁸¹ így a ferrarai püspöki cím helyett ezzel oldódott meg az a kérdés, mi okból tartózkodjon a bíboros Magyarország helyett inkább Itáliában. Ezzel párhuzamosan, a lodi apátságról való lemondása miatt a magyar király is kompenzálta Hippolitot:¹⁸² Bakóc átadta a béli apátságot¹⁸³ és

173 *Beatrix* oklt. 366–368., 372–374.

174 Vö. MTA Kézirattár, 4936/VIII, 18. Kivonata: ÓVÁRY 197. (835. sz.).

175 A királyné is küldött általa levelet: GUERRA, E., *Il carteggio tra Beatrice* 209–210. Az istállómester közvetítő szerepére lásd KIRÁLY B., Bakóc levelei 57.

176 Vélhetően ez Bakóc esztergomi tizedbérletéből származó összeg, amely Hippolit udvartartásának költségeihez lehetett szükséges.

177 1497. febr. 7-én Silvestri 189 forint értékben vásárolt lovakat, illetve kocsit is vitt Itáliába (DF 294306. fol. 112r.; KUFFART H., *Esztergomi számadáskönyvek* 178.). Ferrarában ápr. 17-én jegyezték be, hogy Magyarországról hozott 4000 forintot, amelyet súlya alapján 12 600 lírára váltottak át (DF 294313. fol. 2r.). Hippolit ferrarai udvartartásában 1497-ben 16 magyar mutatható ki az istálló körüli szolgálattevők között, Silvestrivel további nyolc fő érkezett (uo. fol. 25r–26v.).

178 Nov. 30-án ért Ferrarába: ASMo ASE, Casa e Stato b. 69. 1652–XIV/45.

179 A kormányzó szerint összesen 128 forintot vettek fel, a számadáskönyv alapján pedig minden forint után heti két dénár kamatot kellett fizetniük. A költségekre részletesen lásd DF 294307. (első füzet) fol. 4v., (második füzet) fol. 1r., 3v–4r., 9r., KIRÁLYNÉ BELCSÁK E., Tommaso Amadei 183–184.

180 „Die 9 novembre, a Philipo de Salka cavalcante fiorino uno, per portare una lettera de monsignore d’Agria al preposto de Giavarino perché dese compagnia a Pandolfo per andare in Italia.” DF 294307. (második füzet) fol. 3v.

181 ZAMBOTTI, B., *Diario ferrarese* 275.

182 DF 207970.; DL 37345.

183 Birtokba vétele nem sokkal később megtörtént, amiről Tommaso Amadei esztergomi kormányzó írt jelentést: DOMOKOS Gy. – SCHRÖDL-LIBÁRDI K., Donato Aretino 165.

a pankotai főesperességet,¹⁸⁴ Szatmári György, a fehérvári Szent Miklós-társaskáptalan prépostja pedig átengedte azt a szatmári főesperességet, amely az olasz levelek szerint évi ötszáz forintot jövedelmezett.¹⁸⁵

Hippolit régóta halogatott római útjára mindezek után végül csak november végén került sor. Pietro Pincaro számvevő leltárfüzetébe, egy addig üresen maradt lapra 1497. november 21-i dátummal följegyzett egy listát azokról a holmikról (ruha- és ágyneműkről), amelyeket Herkules herceg ruhatárából adtak át Hippolitéba a Rómába indulás alkalmával.¹⁸⁶ Még a hónap elején előre küldtek egy embert, hogy keressen a bíboros számára megfelelő rezidenciát és eloszlasson néhány kellemetlen híresztelést,¹⁸⁷ majd Marinelli is útnak indult, hogy előkészítse a lakhelyet. 1497. november 12-én, vasárnap érkezett Rómába, 15-én írta az első jelentést,¹⁸⁸ melyben figyelmeztette gazdáját, hogy továbbra is éhínség van a városban, amennyire csak tudja, csökkentse kíséretének létszámát, mert minden nagyon drága, s ennek érdekében üzent Milánóba, ahonnan több kísérot próbált átirányítani Ferrarába. Marinelli tiszteletét tette a bíborosoknál, akik mind nagyon várták már Hippolitot. Ascanio Sforza megígérte, hogy kitanítja Marinellit, ura miként tehet szert a legnagyobb tiszteletre. A megbízott beszélt a ceremóniamesterrel is, hogy Hippolit bevonulásakor és első pápai látogatásakor mi mindenre ügyeljen. Ezekből is látható, hogy a Rómába utazás alatt egy kifejezetten nagy körületekintést igénylő, bonyolult műveletet értettek, ahol egyszerre kellett figyelni a hercegi ház méltó, mégis

184 A pankotai főesperességet Taddeo Lardi vette át cserébe az ungiért (lásd feljebb).

185 A szatmári főesperességet György atya (*don Giorgio / don Zorzo*) – azonosítása egyelőre kétséges, de legvalószínűbb, hogy maga a győri prépost – próbálta a bíboros nevében átvenni, aki 1497. okt. 24-én utazott el Esztergomból (DF 294307. [második füzet] fol. 1v.). Az átvétel első körben nem sikerült egy erdélyi pap tiltakozása miatt, aki azt állította, a főesperességet erővel vették el tőle (DF 294525.). Vingárti Geréb László erdélyi püspök sem volt hajlandó hozzájárulni a főesperesség átadásához, mivel a területén fekvő javadalomról ő akart volna dönteni, ezért Bakóc decemberben Budára várta ez ügyben egyeztetni. Végül természetesen Bakóc akarata érvényesült, és a szatmári főesperesség Hippolit kezére került, melynek igazgatását a továbbiakban Györgyre kívánták bízni, aki a bevételeket egri közvetítéssel küldte meg Hippolitnak, vö. DOMOKOS Gy. – SCHRÖDL-LIBÁRDI K., Donato Aretino 165–166., DF 294525. A szöveget kiadja: KIRÁLY B., *Trascrizione e commento* 39–45.

186 DF 295117. fol. 88v.

187 Vö. ÓVÁRY 197. (835. sz.)

188 ASMo ASE, Cancelleria Estero, Ambasciatori Roma, b. 10. fasc. 79–I/36.

lehetőleg költségghatékony reprezentációjára, a pápai udvari protokollra és a diplomáciai finomságokra.¹⁸⁹

Hippolit 1497. november 27-én kétszázötven fős kíséretével,¹⁹⁰ valamint két milánói követ¹⁹¹ és negyven lovasuk társaságában Rómába utazott, hogy köszönetet mondjon a milánói érsekségért és a Bakóccal való csere létrejötté érdekében lemondjon az esztergomiról.¹⁹² Bár csupán feltételezés, de nem kizárt, hogy a Bakóc Tamás magyarországi hatalmának megrendüléséről szóló hírek Beatrixnak köszönhetően értek el ebben az időben Itáliába, aki talán ezzel próbált volna éket verni a főkancellár és az Esték közé a csere megakadályozása érdekében.¹⁹³ Akár így volt, akár nem, a csere végül létrejött: VI. Sándor pápa december 20-án hagyta jóvá Hippolit lemondását Bakóc Tamás javára, illetve Bakóc lemondását Hippolit javára.¹⁹⁴

Herkules herceg az év utolsó napján, Milánóban értesült a csere kihirdetéséről.¹⁹⁵ Ulászló király már 1497 novembere folyamán, Hippolit római utazásának szervezésével

189 Az Este-család tagjainak utazásaikor szokásos, fejedelmi megjelenítést biztosító kíséret szervezési gyakorlatára, illetve Hippolit első udvartartásának összeállítására körüli szempontokra lásd KUFFART H. – NEUMANN T., *Érseki udvartartás 330–332., 335–343., 369–379.*

190 A személyzetre fordított költségeket Taddeo Lardi tartotta nyilván: DF 294313. fol. 28v–29v.

191 A mantovai követ Milánóból írt levele szerint viszont Ludovico Sforza nyolc emberét küldte Hippolit kíséretébe, négy egyházit és négy világit. A római utazás után már karácsonyra várták Hippolitot az új érseki székhelyére, vö. *Carteggio* 213.

192 ZAMBOTTI, B., *Diario ferrarese* 276.

193 Vö. KIRÁLYNÉ BELCSÁK E., Tommaso Amadei 164–165. Bakóc ekkori helyzetére lásd Neumann Tibor tanulmányát jelen kötetben.

194 EUBEL, C., *Hierarchia catholica* II. 83., 242. A konzisztórium döntés eredetije: Archivio Apostolico Vaticano, Archivio Concistoriale, Acta Camerarii, vol. 1, fol. 82r. (A pontos jelzetet Nemes Gábornak köszönöm.) Ugyanezzel a nappal adták ki Bakóc Tamás érseki esküjét is: DF 249055. Bakóc kinevezési bulláit a Prímási Levéltár őrzi: DF 237338–340., DF 249053–054., DF 249056–057., DF 249079., melyek közül néhány szövege nyomtatásban is megjelent: *Mon. Rom. Vespr.* IV. 87.; Török J., *Magyarország primása* II. 83.; SCHMITTH, N., *Episcopi Agrienses* II. 161–164.

195 Ekkor írt leveleiből érződik a megkönnyebbülés, Marinellinek pedig azt üzenete, hogy tegyen meg mindent Hippolit Rómából való elindulása érdekében, és azért, hogy Milánó és Eger pápai bulláinak díját és az annátákat is engedjék el, mert nem tudnák kifizetni: *Havereti a fare ogni cosa per expedire inanti la partita del reverendissimo cardinale da Roma, le bolle del archiepiscopato di Milano e del episcopato di Agria gratis et cum remissione del annata, perché quando non succedesse, ultra il danno, seria etiamdio gran carico a soa reverendissima signoria.* – ASMó, Cancelleria generale, Minutario, Lettere sciolte b. 4. (1497. dec. 31-i tervezet.) Az annáták elengedését biztosan sikerült kijárni: ASMó ASE, Casa e Stato b. 69. 1652–XIV/66.

egy időben elvette Beatrix két legfontosabb jövedelmi forrását: Körmöcbányát és a máramarosi sóbányákat,¹⁹⁶ valamint kiutasította az országból a királyné egyik legfőbb támaszának és tanácsadójának számító nápolyi követet.¹⁹⁷ A magyar uralkodó 1498. február 20-án erősítette meg a cserét, egyúttal engedélyezte Hippolit számára az egri püspöki széktől való távolmaradást.¹⁹⁸ Nem maradt el a két magyar követ jutalma sem: Bacsikai Miklós valószínűleg nem véletlenül nyerte el Bakóctól épp 1497-ben az egervári Szent Péter-egyház prépostságát,¹⁹⁹ György győri prépostot pedig Hippolit javaslatára a pápa egri segédpüspökké nevezte ki, s 1498 januárjától adatolható bodonyi címzetes püspöksége alighanem ehhez a segédpüspöki titulushoz kapcsolódhatott.²⁰⁰

Miután a jogi körülmények tisztázódtak, már csak a csere tényleges lebonyolítása maradt hátra. Esztergomban nem állt meg az élet a tárgyalások idején sem, 1495 október óta Tommaso Amadei kormányzása alatt működött az érsekség. Mivel a nagytizedeket teljesen Bakóc vette kezelésbe, ügyhallgatói tevékenysége mellett neki szinte csupán a földesúri jogon szedett jövedelmek érkeztetését és a várnép ellátását kellett igazgatnia. A földesúri adók közül is néhány körzeté, mint láttuk, Beatrixhoz folyt be. Raguzai István esztergomi udvarbíró számadásából látszik, hogy többnyire a Bakóc által átadott tizedbérleti részletek fedezték az érsekség katonáinak költségeit.²⁰¹ A király ugyanis 1497 áprilisában kétszáz lovas mozgósítását kérte az érsekségtől, a Drágfi Bertalan vezette törökök, illetve lengyelek elleni moldvai hadjáratához.²⁰² A katonák decemberben tértek vissza Esztergomba és nagy hangon követelték elmaradt jussukat: összesen kétezer forintot,

196 Máramaros lefoglalására már nov. 5-én kiadta a parancsot: DF 270796. Dec. 3-ára pedig már nincs Beatrix kezén egyik sem: KIRÁLYNÉ BELCSÁK E., Tommaso Amadei 166.

197 MTA Kézirattár, 4936/VIII, 20. Kivonata: ÓVÁRY 197. (836. sz.).

198 BERZEVICZY A., *Beatrix* 580. Az irat hasonmása megjelent: VENTURI BARBOLINI, A. R., *Testimonianze dei rapporti* 57.

199 C. TÓTH N., *A püspök és a prépost* 145.

200 KÖBLÖS J., *Egyházi közélet* 390.

201 ASMo, Amministrazione dei Principi n. 823. (jelöletlen ötlapos füzet) A kötet könyvvizsgálatát a király nevében eljáró, korábban Beatrix királyné számvevőjeként szolgáló Filippo da Brescia végezte 1497. okt. 11-én Domenico Crispóval, aki itt Bakóc kancellárjaként szerepel.

202 Az érseki bandérium kapitánya ezúttal is az a Pásztói János volt, akit 1494 őszén megbíztak a csapat vezetésével, vö. Raguzai István provizor imént idézett számadásával (fol. 3v). A hadjáratról bővebben: DIACONESCU, M., *Mobilizarea oastei maghiare* 35–52.; NEUMANN T., Drágfi Bertalan 231.; PÁLÓSFALVI T., *From Nicolopis* 298–299.

illetve kártérítést harminchat elpusztult ló után.²⁰³ Amadei azt panaszolta róluk Ferrara felé, hogy ha egyszer végre ki tudják őket fizetni, végleg elküldik őket a vártól, mert ezek az ördögi fegyveresek örökké ordítóznak, és csak szégyent hoznak a királynak.²⁰⁴

A kormányzó-vikárius nevében 1497 ősze és 1498 tavasza közt vezetett számadáskönyv egy átmeneti időszaknak a lenyomata,²⁰⁵ amikor az érsekség Bakócnak való hivatalos átadása még nem történt meg, de a jövedelmek behajtása és a vár fenntartása, az épületek javíttatása ugyanúgy zajlott a mindennapokban. A kormányzó-vikáriusnak a királynál is referálnia kellett Hippolit nevében: 1497. december 18-án, Ulászló magához hívatta és kikérdezte a csere ügyének állásáról. Amadei előadta, hogy az szinte már meg is történt, amivel az uralkodó igen elégedett volt. Bakóc nem volt jelen az esetenél, mivel épp egri egyházmegyéjét látogatta.²⁰⁶ Távollétében a király a cseh kancellárt jelölte ki, hogy gondoskodjon az esztergomi érsekség bármiféle szükségletéről és erről folyamatosan tájékoztassa is az uralkodót.²⁰⁷

Hippolit 1498. február 19-én tért vissza Rómából Ferrarába.²⁰⁸ A csere lebonyolításával megbízott embereit, Donato Marinellit és Pietro Pincaro számvevőt nem sokkal később továbbküldte Esztergomba.²⁰⁹ A két megbízott 1498. április 4-én, helyszíni bejárás során részletes leltárt készített az esztergomi vár felszereléséről, melyet Marinel-

203 KIRÁLYNÉ BELCSÁK E., Tommaso Amadei 183–184. Itt érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy Királyné Belcsák Eszter szövegkiadásában az 5. számú (utó)irat és a 24. számú keltezetlen levél összetartozik, amint ezt az MTA Kézirattár, 4999/2, 2. jelzetű kézirat másolata is bizonyítja.

204 KIRÁLYNÉ BELCSÁK E., Tommaso Amadei 167.

205 DF 294307. Ismertetése: KUFFART H., *Esztergomi számadáskönyvek* 180–181.

206 Bakóc mindössze egy szűk fél évig volt egyházi és világi jogi értelemben is egri püspök, nem elképzelhetetlen, hogy a hívek lelki ügyeit illetően esetlegesen elmaradt főpásztori feladatait ekkor igyekezett valamelyest bepótolni.

207 KIRÁLYNÉ BELCSÁK E., Tommaso Amadei 167.

208 SZOVÁK M., Bernardino Zambotti naplója 212. Hamarosan továbbindult, hogy elfoglalja milánói érseki székét: *Carteggio* 292., 294–295.; ZAMBOTTI, B., *Diario ferrarese* 278–279.

209 Hippolit csak Marinellit bízta meg, apja hívta fel a figyelmét, hogy a könyvvizsgálatra is ki kellene választania egy abban jártas embert, nevezetesen Pietro Pincaro személyét: ASMo ASE, Casa e Stato b. 69. 1652–XIV/68. Marinelli március elején még nem kapta meg Hippolittól az ilyenkor szükséges parancslevelet, amire Herkules figyelmeztette fiát. A herceg addig is előreküldte Marinellit Trevisóig, ahol egy magyar küldönc már várta az érkezését: ASMo ASE, Casa e Stato b. 69. 1652–XIV/73. Hippolit talán Bakócnak írhatta azt a rövid, latin nyelvű beszámolót milánói bevonulásáról, amely apja levelei közé keveredett: ASMo ASE, Casa e Stato b. 69. 1652–XIV/74.

li előbb átvett Alfarello Ferracci esztergomi várnagytól,²¹⁰ majd átadott az új érseknek, Bakóc Tamásnak. A számvevő – szemben az 1487-ben történt beköltözéssel, amikor főleg a lakószobák berendezését szemlélte²¹¹ – ezúttal szinte kizárólag a palota egyes termeiben, illetve tornyainál található fegyvereket, hadianyagot rögzítette.²¹² Pincaro az ötoldalas listáról átadott egy-egy másolatot a várnagynak, illetve Bakócnak, s utóbbi megígérte, hogy sok fegyvert fog Egerben hagyni, nyilván az itt átvett munícióért cserébe. Az esztergomi felszerelés egy kisebb részét szállították Egerbe, melyről még Esztergomban tételes listát készítettek,²¹³ és átadták az új egri várnagynak, a Ferraccihoz hasonlóan nápolyi származású Pietro Giacomo Maravigliának.²¹⁴

Tíz nappal később, április 14-én egy hasonló várbejárást végeztek Egerben is, ahol jelen volt Donato Marinelli, Pietro Pincaro,²¹⁵ Lodovico Floreno új egri kormányzó és vikárius, továbbá Bakóc udvarbírája, Ősi György, aki átadta a várat Maraviglia várnagynak.²¹⁶ előbb a Szarvaskőn elhelyezett hadianyagot vették számba,²¹⁷ majd további öt egri várrész fegyvereit rögzítették.²¹⁸ Minden bizonnyal Bakóc személyesen is jelen volt az egri átadásnál, mert Pincaro utolsó egri bejegyzése szerint kötöttek egy egyezményt az érsek, Floreno és Maraviglia között, melyet mindhárman, továbbá Marinelli és Ősi

210 Személyére lásd KUFFART H. – NEUMANN T., Érseki udvartartás 328–329.

211 Vö. KUFFART H., *Esztergomi számadáskönyvek* 37.

212 A szemle során megtekintett helyiségek és várrészek: Szent István szobája (*la camera di Santo Stefano*), a terem fölötti szoba (*la camara sopra la sala*), a felső terem (*la sala de sopra*), Szent István földszinti terme (*la sala terena di Santo Stefano*), a fehér fegyverek szobája (*la camara da l'arme bianche*), az íjak szobája (*la camara del saimento*), az ágyúk kisebbik szobája (*la camera piccola dale bombarde*), a tűzfegyverek nagyobb szobája (*la camara grande dal'artelaria*), illetve a konyha boltíve alatt (*sotto la volta di la cucina*), a szerémi toronynál (*al tore di Sirimio*), az új toronynál (*ala tore nova*), a vár kapuinál (*ale porte di castello*), a Verpéc / Veprech toronynál (*la tore di Verpezo*) elhelyezett fegyverek: DF 295117. fol. 96r–98r. Az esztergomi érseki palotáról és termeiről bővebben VUKOV K., *A középkori esztergomi palota*; Uő, *Az esztergomi palota* 19–34. A vár és tartozékainak régészeti leírására lásd MRT 107–120.

213 DF 295117. fol. 98v–99r. Közte számos ajándék szerepel a szolgálattevők számára.

214 Maraviglia kezdetben pajzhordozóként szolgált: KUFFART H. – NEUMANN T., *Érseki udvartartás* 343.

215 Pincarót egyik magyar szolgája Egerben teljesen kirabolta, elvitte ingét, ruháját, cipőjét, száz aranyforintját és ami még nála volt, ferrarai pénzt is: DOMOKOS Gy. – SCHRÖDL-LIBÁRDI K., Donato Aretino 127.

216 DF 295117. fol. 99v–100r. A forrásban Eger (*Agria*) sokszor tévesen, *Adria* alakban fordul elő.

217 *Queste cosse sono nel castello di Cervas Kevi, bella rocha et inexpugnabile* – DF 295117. fol. 99v.

218 DF 295117. fol. 100r.; KUFFART H., *Esztergomi számadáskönyvek* 45–46.

György is aláírtak. Ebben rögzítették a kormányzó és a várnagy éves fizetését – mely összegek megegyeztek a Bakóc és Marinelli tárgyalásai során megállapítottakkal –, továbbá azt, hogy a várnagy osztja ki a pénzt a helyőrségnek, hogy így nagyobb legyen iránta az engedelmesség, végül az érsek ígéretet tett, hogy három hónapra előre fizet a tiszteknek.²¹⁹ Esztergomba visszaérkezve, április 30-án Marinelli jelentést küldött Ferrarába a sikeres átadás-átvételtől, valamint cáfolta azt a híresztelést, mely szerint Bakóc kiesett volna Ulászló kegyeiből és a király elégedetlen lenne a cserével. Ezzel szemben az uralkodó nagyon is elégedettnek mutatkozott az elért eredményekkel, és Bakóc hatalma nagyobbak látszott, mint valaha. Beatrixot ellenben szánalomra méltó helyzetben találta.²²⁰

A május hónap még teljes egészében a csere gyakorlati részének lezárása körül zajlott. Marinelli Budán, május 24-én kiállított egy oklevelet²²¹ arról, hogy Hippolit az egri püspökséget a béli apátsággal, valamint a pankotai és a szatmári főesperességgel együtt április 10-től kezdődően két évre bérbe adja Bakócnak 19 500 „jó magyar aranyforintért”, melyet részben György győri prépost, immár bodonyi püspök és Ragione Bontempi kereskedő, részben Tommaso Amadei révén juttat majd el a bíborshoz.²²² A bérleti szerződést Marinelli és Bakóc is ellátta aláírásával és pecsétjével, Dorogházi László²²³ és Miletinci Antal²²⁴ közjegyzők hitelesítették, továbbá tanúként szerepel György bodonyi püspök és győri prépost, Pesti György és Budai Máté egri kanonokok,²²⁵ gimesi Forgács Péter addigi egri várnagy, Raguzai Borbély István esztergomi udvarbíró, illetve Angelo Kanclir, Bakóc Tamás Budán élő sógora. Ebben az iratban is rögzítették az egri püspökség személyzetének a korábbi egyezségnek megfelelően megállapított bérét,²²⁶ valamint hogy a püspökség számára a király által előírt százötven katona kiállításáról

219 DF 295117. fol. 100v.

220 DOMOKOS Gy. – SCHRÖDL-LIBÁRDI K., Donato Aretino 125.

221 ASMo, Casa e Stato b. 387. 2037.VII/4. (Kristóf Ilonának köszönöm, hogy a dokumentumra felhívta a figyelmem.)

222 1500. aug. 22-én például Cantelmi püspök vitt 2000 forintot Magyarországról Ferrarába: DF 294313. fol. 57v.

223 Személyére és közjegyzői tevékenységére lásd elsősorban C. TÓTH N., Dorogházi László; továbbá: BÓNIS Gy., *Jogtudó értelmiség*, passim.; CSUKOVITS E., *Közjegyzők* 73.

224 BÓNIS Gy., *Jogtudó értelmiség* 364.; C. TÓTH N., *Esztergomi arch.* 268.

225 C. TÓTH N., *Egri káptalan* 65., 67.

226 A kormányzó 300, a várnagy 200, a provizor 100 forint éves bérre tarthatott igényt.

és bérezéséről is Bakócnak kellett gondoskodnia. Végeredményben, noha ezúttal a jogi körülményeket minden tekintetben letisztázták, technikailag hasonló helyzet állt elő, mint Bakóc győri és egri székének cseréjekor, amikor egy ideig mindkét egyházmegyét ő kormányozta.²²⁷

Marinelli május 30-án tért vissza Esztergomba Budáról, a következő nap írt jelentést Hippolitnak, hogy az átadás-átvétel rendben lezajlott, az egri tisztségviselők elfoglalták helyüket és az előzetes megállapodás szerint a bérbeadás is megtörtént. Eközben az érseki széken minden bizonnyal könyvvizsgálat zajlott, melynek során áttekintették és összesítették Tommaso Amadei számadásait,²²⁸ illetve a kormányzónak össze kellett gyűjtenie a számadáskönyvbe addig az időpontig be nem került nyugtákat, számlákat, amelyeket külön jegyzékbe rendezett a két füzet végén.²²⁹ Az igen látványos összegeket tartalmazó két lista jól szemlélteti a Bakóc és Hippolit, valamint az esztergomi udvar közti – valószínűleg 1497 folyamán történő – pénzmozgásokat is. Mindkét lajstrom befejezetlen, a végén hirtelen megszakad, illetve egyiket sem összesítették. Adataikat az alábbi két, egymás mellé helyezett táblázatba rendeztem, magyarra fordítva vagy összefoglalva az olasz tételszövegeket (lásd az 1. táblázatot). Az összegek hasonlóak, azonban a két számsor csak részben feleltethető meg egymásnak. A számadáskönyvben szereplő sorrendet nem tartottam meg, hanem csoportosítottam a tételeket. Az Itáliába küldött pénzösszegeket a lajstrom elejére rendeztem, a közbülső részen egymás mellé helyeztem az egymással megfeleltethető összegeket, a táblázat végén pedig az egyéb tételeket jelenítettem meg, mindhárom esetben csökkenő számsorrendben. Legutolsóként az egyházmegyei zsinat által folyósított segély szerepel.

227 NEUMANN T., Győr és Eger között 359–360.

228 Az „átmeneti időszak” bevételi és kiadási részének végén is egy-egy, más kézzel írt összegzés jelenik meg, illetve a két eredmény összevetése: 2348 forint 47 dénár bevétel mellett 2450 forint 73 dénár kiadást számítottak, mely alapján 102 forint 26 dénár többletkiadást állapítottak meg. DF 294307. (első füzet) fol. 7r., (második füzet) fol. 19r.

229 DF 294307. (első füzet) fol. 8v–9r., (második füzet) fol. 20v. Esetleg erre utalhat Marinelli, mikor azt írja jelentésében, hogy Amadei számadásai annyira össze vannak kuszálva, amennyire csak lehet, illetve elvesztek azok a leltárjegyzékek, amelyeket Hippolit, illetve Marinelli Esztergomból való távozásakor készítettek: DOMOKOS Gy. – SCHRÖDL-LIBÁRDI K., Donato Aretino 102., 126–127.

1. táblázat: Tommaso Amadei könyvelésből kimaradt nyugtáinak jegyzékei

1498. június 1. Esztergom Tommaso Amadeihez érkezett befizetések		1498. június 1. Esztergom Tommaso Amadei és intézői által kiadott pénzek	
Egy több nyugtát összegző nyugta Bakóctól, melynek egy részét Itáliába küldték:	11 692 Ft	–	–
Bakóctól, két részletben Itáliába küldött pénz (talán a fenti összeg részösszegeként):	8000 Ft	–	–
–	–	Pandolfo Silvestri által, két részletben Itáliába küldött pénz:	6000 Ft
–	–	György győri prépost és Ragione Bontempi által Hippolitnak elküldött összeg (két részletben): ²³⁰	6000 Ft
–	–	Aranypénz váltására, melyet Silvestri Itáliába visz: ²³¹	150 Ft
–	–	Hippolit megbízásából, Tedeschino nevű embere számára Itáliába küldött összeg:	27 Ft 30 d
Bakóc Tommaso Amadei fizetésére átadott összeg:	700 Ft	Tommaso Amadei saját bérére:	700 Ft ²³²
Bakóctól a várnagy számára:	200 Ft	Alfarello Ferracci várnagy bérére:	200 Ft ²³³
Bakóctól:	150 Ft	A budai plébánosnak Bakóc által, az érsekség nevében átadott összeg:	150 Ft
Bakóctól Ragione Bontempi kereskedővel küldött összeg:	98 Ft	Ragione Bontempi számára Hippolit megbízásából átadott pénz:	98 Ft
Bakóctól:	24 Ft	Pesti Balázsnak egy hordó boráért:	24 Ft
Bakóctól Pauliza nevű emberük számára: 22 Ft 25 d		Pauliza fizetésére:	22 Ft 25 d
Bakóctól:	16 Ft	György arjának Erdélybe utazásához:	16 Ft ²³⁴
Bakóctól Raguzai István számára:	12 Ft	István apród számára Hippolit megbízásából: ²³⁵	12 Ft
–	–	A számadáskönyvi bejegyzéseken felül Raguzai Istvánnak átadott összeg a provizor füzeté ²³⁶ lapján:	10 697 Ft
Bakóctól, bor eladásból származó összeg:	2000 Ft	–	–
Bakóctól Raguzai Istvánon keresztül átadott összeg:	900 Ft	–	–

Bakóc a tizenkétezer forintos tizedbérlet számlájára elszámolt nyugtája:	553 Ft	–	–
–	–	Ökörvásárlásra:	417 Ft
Bakóctól a préposton ²³⁷ keresztül átadott pénz:	300 Ft	–	–
Raguzai István által átadott összeg:	300 Ft	–	–
Bakóctól Ragione Bontempi kereskedővel küldött összeg:	272 Ft	–	–
Bakóctól:	114 Ft	–	–
–	–	Raguzai István vegyes kiadásai, melyet egy kis füzetkében jegyzett:	104 Ft 75 d
Bakóctól:	56 Ft	–	–
Kegyes segély, ²³⁸ mely külön füzetben volt rögzítve:	341 Ft	–	–

230 Pandolfo Silvestri (1497. ápr. 17.), illetve Bontempi és György prépost (okt. 26.) esetében is 4000 aranyfórint átvétele szerepel Taddeo Lardi kincstartó megfelelő ferrarai számadásában (DF 294313. fol. 2r., 3r.).

231 Bár kezelési költség, mégis az Itáliába szánt összegek közé sorolom.

232 Az összeg valószínűleg nem éves bérét jelentette, hiszen ugyanebben a pozícióban Beltrame Costabili évi 400, Donato Marinelli évi 300 forintra tarthatott igényt. A magas összeg minden bizonnyal korábbi elmaradások rendezésére utal.

233 Az esztergomi várnagy bérét 1487-ben évi 150 forintban határozták meg. 1494-ben fölvettek mellé egy másik várnagyot is, aki számára évi 200 forintot állapítottak meg, azonban Ferracci ekkor még mindig csak 150-re tarthatott igényt (vö. KUFFART H., *Esztergomi számadáskönyvek* 213.). Az itt szereplő 200 forintról nem eldönthető, hogy milyen időszakra vonatkozik, illetve történt-e időközben fizetésemelés, azonban a kormányzó számadásában 1497. dec. 20-i dátummal szerepel 17 forint (DF 294307. [második füzet] fol. 8v.), 1498. febr. 13-mal pedig 18 forint (uo. fol. 13v.), melyet szintén a várnagy bére címén fizettek ki.

234 Amadei számadásában ugyanezen a jogcímen 18 forint kiadás szerepel, DF 294307. (második füzet) fol. 1v.

235 István apród (Stephano ragazo) és Raguzai István valószínűleg nem ugyanaz a személy. Az összeg és a keresztnév azonossága miatt mégis egymás mellé helyeztem, mert akár egyszerű tévesztésről is szó lehet. A csekély összeg miatt nagy jelentősége nincs.

236 Ez a füzet nem azonos a korábban idézett, 1497. okt. 11-én könyvvizsgálatnak alávetett provizori számadással, melyben Raguzai István 8153 forint bevételt, 8174 forint 18 dénár kiadást rögzített összesen (jelöletlen füzet az ASMo, Amministrazione dei Principi n. 823. jelzetű iratcsomóban).

237 Lehet akár Gosztonyi András esztergom-szentistváni, akár György győri prépost is.

238 *Subsidio caritativo*: Mátyás király 1488-ban rendelt ilyen nevű segélyt az érsek megsegítésére, hogy a pápai bulla kiállításához szükséges 5000 forintot előteremtsék, melyből akkor kb. 1100 forint bevétel származott, vö. KUFFART H., *Esztergomi számadáskönyvek* 60., 195.

Fontos hangsúlyozni, hogy az egymás mellé helyezett két lista nem az esztergomi gazdaság egyenlege, nem mérleg, jelen esetben nincs szó kétkarúságról, se kettős könyvelésről. A két számsor még csak nem is az esztergomi kormányzón átmenő teljes pénzforgalom: annak csak az a része, ami a számadáskönyvekbe be nem került nyugtákon maradt, vagy más elszámolási füzetekből vettek át és a könyvvizsgálat idején szedtek listába. A bal oldali lajstrom adataiból jól látszik, hogy a zsinati segélyen kívül minden összeg Bakóctól származott, míg a jobb oldalról kiderül, hogy ezeket Itáliába küldték, sokszor közvetlenül bérezésre fordították, illetve a provizor használta fel a vár mindennapi kiadásaira.

Az egri püspök tehát folyamatosan küldött pénzösszegeket Esztergomba, és a gyakorlatban a kezdeti nagyobb részletek felől végül a Gosztonyi Andráséhoz hasonló kisebb részösszegek felé mozdultak el. Nem dönthető el egyértelműen, hogy a bal oldali lista számsora hány részletet tartalmaz abból a 11 692 forintból, amely a tételeszöveg alapján kumulatív, egy nyugtára vezetett, de több részletben átadott pénzösszeg volt. Legvalószínűbb módon, de nem kétséget kizáróan az Itáliába küldött nyolcezer forint tekinthető ilyen részletnek. Már csak emiatt is el kellett tekintenem a számadatok összeadásától és a két oszlop eredményének összehasonlításától, nehogy téves következtetésre adjon alkalmat.

Bakóc nem kívánta elbocsátani Tommaso Amadeit: olyannyira meg volt elégedve kánonjogászai munkájával, hogy Esztergomban marasztalta és megerősítette vikáriusi tisztségében. Marinelli szerint az éneklőkánonok házáat utalták ki számára lakhelyül.²³⁹ Amadei ugyanis több fontos jogi esetet is meg tudott oldani, illetve Bakóc számított a segítségére, hogy Riblénny falut (jogi eszközökkel) visszaszerezze Szapolyai Istvántól az érsekség számára.²⁴⁰

Marinelli és Pincaro dolga végeztével visszatért Itáliába: mivel Hippolit már elfoglalta új érseki székhelyét, ezért Milánóba mentek, s július 16-án Marinelli ott átadott háromezer forintot a bíborosnak, valószínűleg Bakóc bérletének első részleteként.²⁴¹ Hippolit kérelmezett apjától a hercegség valamelyik városában egy megfelelő hivatali állást Pietro Pincaro számvevőnek, hogy tizenegy évi hűséges szolgálat után, családjára tekintettel, ne kelljen többé utazgatnia.²⁴² Marinelli római tapasztalatait pár évig még Herkules és Hippolit ügyeinek képviselőjeként kamatoztatta, melynek során a herceg

239 DOMOKOS Gy. – SCHRÖDL-LIBÁRDI K., Donato Aretino 127.

240 KIRÁLYNÉ BELCSÁK E., Tommaso Amadei 168.

241 DF 294313. fol. 5r. Az összeget 13 650 milánói lírára váltották át.

242 ASMo, Casa e Stato b. 135. 1688–IV/15.

parancsára közreműködött Bakóc Tamás bíborosi kinevezésének előmozdításában is.²⁴³ Később azonban nem maradt az Esték szolgálatában, hanem előbb Rinaldo Orsini firenzei érsek vikáriusaként folytatta pályafutását,²⁴⁴ élete alkonyán pedig szülővárosa, Arezzo székesegyházának espereseként telepedett le.²⁴⁵ Halála után minden bizonnyal ebben a katedrálisban kapott végső nyughelyet.

AZ ÓVATOS BAKÓC TAMÁS – ÖSSZEGZÉS

Bakóc Tamás és Estei Hippolit cseréje egy feszültségekkel teli, kétes kimenetelű vállalkozásnak nevezhető, amely, szinte a végkifejletig, akár kudarccal is végződhetett volna. Ulászló király és kancellárja állhatatos és következetes hozzáállása nélkül aligha jöhetett volna létre. Ennek az ügynek az Este-család azonban nem passzív elszenvédője, pláne nem áldozata volt, sőt akár még kezdeményezője is lehetett, de mindenképp a magyar fél együttműködő partnerének tekinthető. Ezt igazolja, hogy szövetségük erősnek bizonyult, évekig kitartott, a Bakóccal kialakult jó viszony révén pedig Hippolit és apja készséggel és hathatósan támogatta az új érseket a bíbor elnyerésében is.²⁴⁶

Írásomban azt próbáltam bizonyítani, a források alapján okkal feltételezhető, hogy a két egyházmegye cseréje a két főpap előzetes megállapodásának mentén zajló folyamat eredménye, mely akár már 1495 nyarán megszülethetett, tehát korábban, mint amelyet eddig a szakirodalom feltételezett. Ebben a megállapodásban Hippolit bíboros lemondott az esztergomi érseki székről elsősorban abból a szándékból, hogy Itáliában tartózkodhas-

243 DF 294528. A szöveget kiadja: KIRÁLY B., *Trascrizione e commento* 48–53.; vö. Uő, Bakóc levelei 58.

244 CAGLIOTI, F., *Nuove terracotte* 45.

245 Szolgálatára során egy Domenico Pecori nevű művésztől festményt rendelt a templomba, melyet a Marinelli család oltáránál helyezett el: PASQUI, A. – PASQUI, U., *La Cattedrale* 108–109. Továbbá a bazilika számára 1511-ben két, miniatúrával díszített korál énekeskönyvet készíttetett (FALCIAI, M., *Arezzo* 113.). A két kódex bővebb leírására lásd az arezzói érseki levéltár ismertetőjét: <https://www.mirabileweb.it/search-person/donatus-marinellis-archidiaconus-person/1044/30572> (utolsó letöltés: 2022. febr. 4.).

246 Vö. KRISTÓF I., *Nostro protectore* 72. 1499-ben apja tanácsára Hippolit levelet írt Ascanio Sforzának Bakóc bíborosi címe érdekében: ASMo, Casa e Stato b. 135., 1688–IV/37., 40. Ludovico Sforza ugyanekkor azt írta fivérének (egy elolvasás után elégetendőnek szánt levelében), hogy támogassa Bakóc előmozdítását, nehogy ő pedig bosszúból keresztbe tegyen a magyarországi ügyekben: MTA Kézirattár, 4936/VIII, 64.

son, Bakóc Tamás pedig minden magyarországi akadályt elhárított előle. Hippolit a csere érdekében előbb – Donato Marinelli útján – tájékoztatta édesapját, s talán ő maga volt, aki előadta e szándékukat az özvegy királynénak még Esztergomban. Herkules herceg, esetleg Beltrame Costabili tanácsára, akár még kiötlője is lehetett a Bakóccal való egyezségkérésnek. Rómában – újfent Marinelli révén –, igyekeztek elérni Ascanio Sforza lemondását egri követeléséről, amire Bakóc 1492 óta hiába törekedett. Ennek érdekében az Esték végül kénytelenek voltak feláldozni a lodi apátságot, melyet Bakóc Tamás és Szatmári György – Ulászló király támogatása mellett – magyarországi javadalmakkal kárpótoltak, ugyanakkor részükről a szekszárdi apátság átadása Sforza bíborosnak éppolyan kényszerű áldozat volt, amelyet az esztergomi érsekség megszerzése érdekében meg kellett hozniuk.

Ascanio Sforza tehát egyszerre tartotta meg a pécsváradi apátságot és szerezte meg mellé Magyarországon a szekszárdit, Itáliában pedig a lodit, s ezzel ellenpéldaként szolgál a bevezetőben felvetett problémára, miszerint jelen kellett lenni valahol az akár már meglévő jogok érvényesítéséhez: Ascanio nemcsak megtartotta, de gyarapította is távollévő javait. Rajta kívül ezt nem sokan mondhatták el magukról. Láthattuk, hogy Hippolit kétszer is kis híján elvesztette esztergomi érsekségét Itáliában maradása miatt, távolléte az érseki gazdaságot is nehéz helyzetbe hozta, később bíborosi címzetes templomának jövedelmeihez sem tudott hozzájutni, és addig nem sikerült elérnie a cserét, amíg végül személyesen nem járult a pápa elé. A Rómában való személyes jelenlét azonban hozzásegítette még a milánói és az egri annáták elengedéséhez is.

A megfelelő reprezentáció miatt egyébként is drága római utazásnak az élelmiszerhiány következtében rendkívül borsos ára lett, ráadásul a dúlóló pestis közepette még csak nem is volt veszélytelen vállalkozás. Intő példa lehetett Hippolit számára nagybátyja, Aragóniai János bíboros tizenkét évvel korábbi halálesete, ahogy az 1497 tavaszán a pár hétig élet-halál közt lebegő nagyhatalmú Ascanio Sforza is. Bakóc lelki szemei előtt pedig talán egykori pártfogója, a szintén pestisben meghalt Gabriele Rangoni emléke rémlett fel, akinek későbbi utódaként öt évet kellett várnia az egri püspöki szék hivatalos elnyerésére. Mivel a Rómában elhunyt főpapok javadalmairól a pápának jogában állt döntenie, a magyar uralkodók nem szívesen küldtek püspököt az Örök Városba.²⁴⁷

247 Vö. BERZEVICZY A., *Beatrix* 572.; NEMES G., Magyarország kapcsolatai 479–506. Ugyanezt a létező félelmet igazolja, hogy később, Bakóc 1512. évi római bevonulása előtt még Anconából, külön kérelmezte a pápától a jogot, hogy szabadon végrendelkezhesen, ha netán az Örök Városban érné a halál. Vö. SZABÓ Á. – DOMOKOS Gy., *L'entrata del cardinal* 438., 451.

Mátyás király két alkalommal is megtapasztalta ezt a helyzetet – előbb Aragóniai János, majd Gabriele Rangoni római halála révén –, s talán Ulászló ellenállása is ennek tudható be, mikor Hippolit szabadságainak kiadásáról, vagy hosszabbításáról volt szó.

Végül fölmerül egy, a szakirodalomban több helyütt is pedzegetett kérdés: hogy ha Bakóc Tamás 1497 decemberében tette le érseki esküjét, miért csak a következő év májusából találunk tőle először esztergomi érseki minőségében kibocsátott oklevelet? A válasz talán már az előbbiekből is kikövetkeztethető. Bakóc már a győri székhelyről Egerbe való átköltözésekor is igen körültekintően járt el,²⁴⁸ Esztergom esetében úgy látszik, ez az attitűd csak fokozódott. Ha egy 1498. május 5-én kelt fogalmazványát nem számítjuk,²⁴⁹ az egri bérleti szerződés az első hivatalos irat, melyen magát esztergomi érseknek nevezte. Bakóc tehát megvárta, míg a hivatalos átadás-átvételi procedúra a ferraraiak által vezényelve lezajlik, s csak ekkor kezdte el gyakorolni jogait esztergomi érsekként. De mi volt ennek oka? Nyilván tanult az elődök kárán, ezért megvárta, míg Hippolit épségben hazatér római útjáról, és amint megbizonyosodott afelől, hogy a fiatal bíboros túlélte az Örök Városban tett látogatást, végre megnyugodhatott, hogy esztergomi kinevezése véglegesnek tekinthető és nem fogja őt többé más főpap a követeléseivel háborgatni.

248 NEUMANN T., Győr és Eger között 163.

249 DF 263782.

BIBLIOGRÁFIA

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- AAV = Archivio Apostolico Vaticano
AA = Archivum Arcis
Reg. Vat. = Registra Vaticana
ASC = Archivio Storico Capitolino
ANGU = Archivio Notarile Generale Urbano
ASMa = Archivio di Stato di Mantova
ASMi = Archivio di Stato di Milano
ASMo = Archivio di Stato di Modena
ASE = Archivio Segreto Estense
BAV = Biblioteca Apostolica Vaticana
Barb. lat. = Barberini latini
BHA = Bayerisches Hauptstaatsarchiv
ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem
EKt. = Egyetemi Könyvtár
MNL = Magyar Nemzeti Levéltár
OL = Országos Levéltár
DF = Diplomatikai Fényképgyűjtemény
DL = Diplomatikai Levéltár
E = Magyar Kamara archivuma
V2 = Varju Elemér Gipszmásolat Gyűjteménye
MTA = Magyar Tudományos Akadémia
MTAK = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
Kt. = Kézirattár
NAP = Národní archiv Praha
OSZK = Országos Széchényi Könyvtár
ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv
HHStA = Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien
FA Erdődy = Familienarchiv Erdődy
Ung. Akt. = Ungarische Akten
AA = Allgemeine Akten
PL = Prímási Levéltár, Esztergom
ESzFML = Esztergomi székesfőkáptalan magánlevéltára
SNA = Slovenský národný archív
SOBA v Třeboni = Státní oblastní archiv v Třeboni

ADATTÁRAK, FORRÁSKIADVÁNYOK

- ÁMTF = GYÖRFFY György, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I–IV. Budapest 1963–1998.
- Analecta nova* = *Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*. Ex scriptis ab Eugenio ABEL relictis cum commentariis edidit partimque auxit Stephanus HEGEDŰS. Budapest 1903.
- Annatae* = *Annatae e Regno Hungariae provenientes in Archivo Secreto Vaticano 1421–1536*. Edidit Iosephus KÖRMENDY. Budapest 1990.
- Archontológia 1301–1457*. = ENGEL Pál, *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I–II. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) Budapest 1996.
- Archontológia 1458–1526*. I. = C. TÓTH Norbert – HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor – PÁLOSFALVI Tamás, *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók*. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) Budapest 2016.
- Archontológia 1458–1526*. II. = C. TÓTH Norbert – HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor – PÁLOSFALVI Tamás – W. KOVÁCS András, *Magyarország világi archontológiája 1458–1526 II. Megyék*. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) Budapest 2017.
- Bakócs-codex* = *Bakócs-codex vagy Bakócs Tamás egri püspök udvartartási számadó-könyve 1493–6 évekről*. Az Ipolyi-féle másolat után közli Kandra KABOS. (Adatok az Egri Egyházmegye történelméhez) Eger 1887.
- BAKÁCS I., *Hont* = BAKÁCS István, *Hont vármegye Mohács előtt*. Budapest 1971.
- BÁNDI Zs., *Északkelet-magyarországi pálosok* = BÁNDI Zsuzsanna, *Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei* (regeszták). *Borsodi Levéltári Évkönyv* 5 (1985) 557–725.
- BÁNDI Zs., *Jagelló-kori pecsétek katalógusa* = BÁNDI Zsuzsanna, *A Magyar Országos Levéltár Jagelló-kori pecsétkiállításának katalógusa*, 1991. szeptember 20. – 1992. június 30. *Levéltári Közlemények* 64 (1993) 107–142.
- BÁNDI Zs., *Mátyás-kori pecsétek katalógusa* = BÁNDI Zsuzsanna, *A Magyar Országos Levéltár Mátyás-kori pecsétkiállításának katalógusa* (1990. április 6. – október 6.). *Levéltári Közlemények* 62 (1991) 57–150.
- Bánffy* = *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család történetéhez*. I–II. Szerk. VARJÚ Elemér, IVÁNYI Béla. Budapest 1908–1928.
- BARABÁS S., *Erdélyi kápt. tizedlajstromok* = BARABÁS Samu, *Erdélyi káptalani tizedlajstromok*. *Történelmi Tár* 12 (1911) 401–440.
- Beatrix oklt.* = *Aragóniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok*. Közli: BERZEVICZY Albert. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria 39.) Budapest 1914.
- BEKE A., *Az Erdélyi Múzeum* = BEKE Antal, *Az Erdélyi Múzeum eredeti okleveleinek kivonatai* (1232–1540). Negyedik és befejező közlemény. *Történelmi Tár* 13 (1890) 328–366.

- BISTICCI = Vespasiano da BISTICCI, *Vite de Uomini Illustri del Secolo XV*. (Rivedute sui manoscritti:) Ludovico FRATI. Volume primo. Bologna 1892.
- BONFINI = Antonius de BONFINIS, *Rerum Ungaricarum decades*. Ediderunt Iosephus FÓGEL, Bela IVÁNYI et Ladislaus JUHÁSZ. Lipsiae–Budapest 1936–1941.
- BONFINI (magyar) = Antonio BONFINI, *A magyar történelem tizedei*. Ford. KULCSÁR Péter. Budapest 1995.
- BORSA I., Kaposszerdahely = BORSA Iván, *A kaposszerdahelyi kolostor középkori oklevelei*. Regeszták. *Regnum* 6 (1944–1946) 40–58.
- BORSA I., Szenyéri uradalom = BORSA Iván, *A szenyéri uradalom 1524-i összeírása*. *Somogy Megye Múltjából* 12 (1981) 29–46.
- Brev. Clementina = Brevia Clementina. VII. Kelemen pápa magyar vonatkozású brévái (1523–1523). Közreadja NEMES Gábor. (Collectanea Vaticana Hungariae I/12. – A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 23.) Budapest–Győr–Róma 2015.
- Cameralia = Cameralia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536). I–II. Feltárta, szerk. és közreadja LUKSICS József, FEDELES Tamás, TUSOR Péter. Szerkesztőtárs NEMES Gábor. (Collectanea Vaticana Hungariae I/9–10.) Budapest–Róma 2014.
- Carteggio = Carteggio degli oratori mantovani alla corte sforzesca (1450–1500). XV. 1495–1498. Ed. Antonella GRATI – Arturo PACINI. Roma 2003.
- Consistorialia = Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605). Közreadja TUSOR Péter – NEMES Gábor. (Collectanea Vaticana Hungariae I/7.) Budapest–Róma 2011.
- Corvina könyvtár kat. = A Corvina könyvtár budai műhelye – The Corvina Library and the Buda Workshop. Kiállítási kalauz – A Guide to the Exhibition. Bevezető és összefoglaló táblák: ZSUPÁN Edina, a kiállítás kurátora. Tárgyleírások: ZSUPÁN Edina, FÖLDESI Ferenc. Budapest 2018.
- Cronica di Napoli = Cronica di Napoli di Notar Giacomo pubblicata per cura di Paolo GARZILLI. Napoli 1845.
- Dipl. ep. Vespri. = Az Árpád-kori veszprémi püspökök oklevelei. *Diplomata episcoporum Vesprimiensium aetatis Arpadianae*. Közzéteszi SOLYMOSSI László. Budapest 2021.
- DOMOKOS Gy. – SCHRÖDL-LIBÁRDI K., Donato Aretino = DOMOKOS György – SCHRÖDL-LIBÁRDI Karolina, Donato Aretino magyarországi levelei a Modenai Állami Levéltárban. In: *Vestigia II. Magyar források Itáliából*. Szerk. DOMOKOS György, KUFFART Hajnalka, SZOVÁK Márton. Piliscsaba 2018. 93–128.
- DRMH IV. = *Decreta Regni Mediaevalis Hungariae*. Tomus IV. 1490–1526. E copiis manu scriptis Ferenc DÖRY critice recensuerunt et Anglice reddiderunt Péter BANYÓ et Martyn RADY, János M. BAK assistente. Budapest 2012.
- EKLER P., Zrednai (Vitéz) János = EKLER Péter, Zrednai (Vitéz) János pecsétgyűrtűi és címerének illuminált kódexekben található ábrázolásai. *Levéltári Közlemények* 89 (2018) 249–264.
- Emblematum Liber = *A Book of Emblems. The Emblematum Liber in Latin and English* Andrea ALCIATI. Translated and ed. John F. MOFFITT. Jefferson, North Carolina, London 2004.
- ENGEL P., Genealógia = ENGEL Pál, *Középkori magyar genealógia*. In: *Magyar középkori adattár*. CD-ROM. (Arcanum Digitéka) Budapest 2001.

- ENGEL P., *Térkép* = ENGEL Pál, *Magyarország a középkor végén. Térkép és digitális adatbázis*. Budapest 2001.
– *Digitális térkép a Magyar Királyság településeiről*. 2. online kiadás. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. (<https://abtk.hu/hirek/1713-megujult-engel-pal-adatbazisa-a-kozepkori-magyarorszag-digitalis-atlasza>).
- Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei = *Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei 1500–1508*. Közre-adja E. Kovács Péter. Szerk. Kovács Béla. Eger 1992.
- Esterházy-kincstár textiliái = *Az Esterházy-kincstár textiliái az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében*. Szerk. PÁSZTOR Emese. (Thesaurus Domus Esterhazyanae II.) Budapest 2010.
- ETE = *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából*. I–II. Szerk. BUNYITAY Vince – RAPAICS Rajmund – KARÁCSONYI János. Budapest 1902–1904.
- Etimológiai szótár = *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára* 1. Szerk. BENKŐ Lóránd. Budapest 1967.
- EUBEL, C., *Hierarchia catholica* = Conradus EUBEL, *Hierarchia Catholica Medii Aevi sive Summorum Pontificum S.R.E. Cardinalium, Ecclesiarum Antistitum Series*. II–III. Münster 1914.
- Epistolae Petri de Warda* = Petri de Warda, *ecclesiarum Colocensis et Bachiensis canonice unitarum archiepiscopi epistolae*. Praefatus est Carolus WAGNER. Posonii et Cassoviae 1776.
- ERDÉLYI, G., *The Register* = Gabriella ERDÉLYI: *The Register of a Convent Controversy (1517–1518)*. Pope Leo X, Cardinal Bakócz, the Augustinians and the Observant Franciscans in Contest. (Collectanea Vaticana Hungariae II/1.) Budapest–Rome 2006.
- Erdődy oklt. = B. HALÁSZ Éva – PITI Ferenc, *Az Erdődy család bécsi levéltárának középkori oklevélregesztái 1001–1387*. (A Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltárának kiadványa) Budapest–Szeged 2019.
- Fejér = *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tom. I–XI. Studio et opera Georgii FEJÉR. Buda 1829–1844.
- FIRNHABER = Beiträge zur Geschichte Ungarns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwig II. 1490–1526. Mitgeheilt von Friedrich FIRNHABER. In: *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen* III. Wien 1849.
- Form. Eccl. Strig.* = *Formularium Ecclesiae Strigoniensis*. Edendo operi praefuerunt Petrus card. ERDŐ – Cornelius SZOVÁK – Petrus TUSOR. (Collectanea Studiorum et Textuum I/4.) Budapest 2018.
- Formulae solennes* = *Formulae solennes styli in cancellaria, curiaque regum, foris minoribus, ac locis credibilibus, authenticisque regni Hungariae olim usitati*. Ed. Martinus Georgius KOVACHICH. Pesthini 1799.
- Főpapi arch. 1440–1526*. = C. TÓTH Norbert: *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig*. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 27.) Szerk. NEMES Gábor. Győr 2017.
- Főpapi pecsétek* = *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye alapján*. Szerk. BODOR Imre. Budapest 1984.
- FRENZ, Th., *Repertorium officiorum* = Thomas FRENZ, *Repertorium Officiorum Romane Curie (RORC)* (<https://www.geku.uni-passau.de/histhw/forschung/orc>).
- GOHL Ö., *Magyar egyházi emlékérmek* = GOHL Ödön, *Magyar egyházi emlékérmek*. I. Numizmatikai Közlöny 10 (1911) 125–139.

- GUERRA E., *Il carteggio tra Beatrice = Il carteggio tra Beatrice d'Aragona e gli Estensi (1476–1508)*. Ed. Enrica GUERRA. Roma 2010.
- HERGENRÖTHER, J., *Regesta = Leonis X. Pontificis Maximi Regesta. I–VIII*. Ed. Joseph HERGENRÖTHER. Freiburg 1884–1891.
- HILL, G. F., *A Corpus of Italian Medals = Sir George Francis HILL, A Corpus of Italian Medals of the Renaissance before Cellini*. London 1930.
- Historia di Crema* = Pietro da TERNO (Pietro TERNI), *Historia di Crema 570–1557*. A cura di Maria e Corrado VERGA. Crema 1964.
- HORATIUS = Quintus HORATIUS FLACCUS, *Ódák*. Budapest 1985.
- HÖFLECHNER, W., *Die Gesandten der europäischen Mächte = Walter HÖFLECHNER, Die Gesandten der europäischen Mächte, vornehmlich des Kaisers und des Reiches 1490–1500*. (Archiv für österreichische Geschichte Band 129.) Wien 1972.
- Hunyadiak címereslevelei = A Hunyadiak címereslevelei 1447–1489*. Szerk. AVAR Anton. Budapest 2018.
- ISTVÁNFY = ISTVÁNFY Miklós, *A magyarok történeteiből*. Ford. JUHÁSZ László. Budapest 1962.
- Itineraria 1458–1490*. = HORVÁTH Richárd: *Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490)* (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 12. – Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 2.) Budapest 2011.
- IVÁNYI B., *Könyvek, könyvtárak = IVÁNYI Béla, Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon*. Magyar Könyvszemle 36 (1929) 33–48., 193–208.
- Jankovich-gyűjt. = Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei*. Szerk. MIKÓ Árpád. Budapest 2002.
- Johannis Burckardi Liber notarum = Johannis Burckardi Liber notarum ab anno MCCCCLXXXIII usque ad Annum MDVI. II*. A cura di Enrico CELANI. (Rerum Italicarum scriptores 32.) Città di Castello 1913.
- KALOUS, A., *Itinerář Jana Filipce = Antonín KALOUS, Itinerář Jana Filipce (1431–1509)*. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica – Historica 34 (2008) 17–43.
- KIRÁLY B., *Bakóc levelei = KIRÁLY Bálint, Bakóc Tamás Estei Hippolithoz írt levelei*. In: *Vestigia III. Italianista tanulmányok a magyar humanizmus és a tizenöt éves háború idejéről*. Szerk. DOMOKOS György, W. SOMOGYI Judit, SZOVÁK Márton. Budapest 2020, 47–65.
- KIRÁLYNÉ BELCSÁK E., *Tommaso Amadei = KIRÁLYNÉ BELCSÁK Eszter, Tommaso Amadei esztergomi érseki helynök levelei a Modenai Állami Levéltárban (1495–1505)*. In: *Vestigia: Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban*. Szerk. DOMOKOS György, MÁTYUS Norbert, Armando NUZZO. Piliscsaba 2015, 141–184.
- KIS P., *Bakócz Tamás budai házingatlanai = Kis Péter, Bakócz Tamás budai házingatlanaira vonatkozó oklevelek az Erdődy család bécsi levéltárából (1464–1518)*. Fons 12 (2005) 399–421.
- KLUCH J., *Adalék = KLUCH János, Adalék az 1514-iki pórlázadáshoz és az 1526-iki mohácsi vészhez*. Történelmi Tár 1905, 272–278.
- KNAUZ N., *Az esztergomi főkáptalan = [KNAUZ Nándor], Az esztergomi főkáptalan fekvő s egyéb birtokaira vonatkozó okmányok tára*. Pest 1871.
- Kolozsmon. konv. jegyz. = A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei I–II. (1289–1556)*. Kivonatokban közléseszi és a bevezető tanulmányt írta JAKÓ Zsigmond. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 17.) Budapest 1990.

- KOLLÁNYI F., *Esztergomi kanonokok* = KOLLÁNYI Ferenc, *Esztergomi kanonokok 1100–1900*. Esztergom 1900.
- KREDICS L. – SOLYMOSI L., *A veszprémi püspökség urbáriuma* = KREDICS László – SOLYMOSI László, *A veszprémi püspökség 1524. évi urbáriuma. Urbarium episcopatus Vesprimiensis anno MDXXIV*. (Új Történelmi Tár / Fontes minores ad historiam Hungariae spectantes 4.) Budapest 1993.
- LABBEUS, Ph. – COSSARTIUS, G., *Sacrosancta concilia* = PHILIPPUS LABBEUS – GABRIEL COSSARTIUS, *Sacrosancta concilia ad regiam editionem XIV*. (1512–1545). Lutetia Parisiorum 1672.
- La spedizione di Carlo VIII in Italia* = *La spedizione di Carlo VIII in Italia, Mancianza del Commercio raccontata da Marin Sanudo*. Pubblicata per cura di Rinaldo FULIN. Venezia 1883.
- LONGO, F., *Annali Veneti* = FRANCESCO LONGO, *Annali Veneti di Domenico Malipiero*. (Archivio Storico Italiano 7/1-2.) Firenze 1843–1844.
- Magyar humanisták levelei* = *Magyar humanisták levelei. XV–XVI. század*. Közreadja V. KOVÁCS Sándor. Budapest 1971.
- Majtényi oklt.* = MILOŠ MAREK, *Archivum familiae Majtényi. Stredoveké dejiny rodiny Majténiovcov a listiny z jej archívu*. (Fontes rerum Slovacarum III.) Kraków–Trnava 2013.
- Matthias Corvinus* = *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541*. Hrsg. TIBOR KLANICZAY – GOTTFRIED STANGLER. Wien 1982.
- Mátyás király levelei (új)* = *Mátyás király levelei. Külügyi osztály 1458–1490. A könyv az 1893-ban megjelent I. és az 1895-ben megjelent II. Fraknói Vilmos szerkesztette kötetek egyben közölt változata. A 2008-as kiadást sajtó alá rendezte és az Utószót írta MAYER Gyula*. Budapest 2008.
- MDE = *Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából*. III–IV. Szerk. NAGY Iván és NYÁRY Albert. (Monumenta Hungariae Historica. Acta externa) Budapest 1877–1878.
- MDKE I. = TÜSKÉS Anna, *Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365–1526*. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 1.) Budapest 2008.
- MDKE II. = HARASZTI SZABÓ Péter – KELÉNYI Borbála – SZÖGI László: *Magyarországi diákok a prágai és a krakkói egyetemeken 1348–1525*. II. kötet. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 2.) Budapest 2017.
- MDKE III. = HARASZTI SZABÓ Péter – KELÉNYI Borbála: *Magyarországi diákok francia, angol, itáliai és német egyetemeken a középkorban 1100–1526*. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 3.) Budapest 2019.
- Megpecsételt történelem* = *Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból*. Szerk. HEGEDŰS András. Esztergom 2000.
- Mérey cs. lt.* = BORSA Iván, *A Mérey család levéltára 1265–1526*. (Forrásközlés, 3. rész) Somogy Megye Múltjából, *Levéltári Évkönyv* 25 (1994) 23–49.
- MKL = *Magyar Katolikus Lexikon*. X. kötet. Szerk. DIÓS István, VICZIÁN János. Budapest 2005.
- Mon. civ. Zagr.* = IVAN KRST. TKALČIĆ, *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*. II–III. Zagreb 1894–1896.
- Mon. Rom. Vesp.* = *Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára*. IV. 1492–1526. Budapest 1907.

- Mon. rust.* = *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV.* Ed. Victor KENÉZ, Ladislaus SOLYMOSI, Geisa ÉRSZEGI. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 12.) Budapest 1979.
- Mon. Vat.* = *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. I/5. Liber confraternitatis Sancti Spiritus de Urbe, 1446–1523.* Budapest 2000 (Reprint).
- MONDIN, B., *Pápák* = Battista MONDIN, *Pápák Enciklopédiája.* Budapest 2001.
- MRT = Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás. Szerk. TORMA István. In: *Magyarország régészeti topográfiája 5.* Főszerk. GEREVICH László. Budapest 1979.
- NEUMANN T., *Registrum proventuum* = NEUMANN Tibor, *Registrum proventuum regni Hungariae. A Magyar Királyság kincstartójának számadáskönyve (1494–1495).* (Magyar Történelmi Emlékek, Okmánytárak) Budapest 2019.
- ÓVÁRY = *A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai. I.* Ismerteti ÓVÁRY Lipót. Budapest 1890.
- Pálffy cs. okl. = MIKLÓSY Zoltán, A Pálffy-család oklevelei. *Levéltári Közlemények* 1 (1923) 347–352.
- Pannonia regia* = *Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541.* Szerk. MIKÓ Árpád – TAKÁCS Imre. Budapest 1994.
- Rabok, követek, kalmárok* = *Rabok, követek, kalmárok az Oszmán birodalomról.* Szerk. TARDY Lajos. Budapest 1977.
- Reg. Suppl. 1522–1523.* = LAKATOS Bálint, *Regesta Supplicationum 1522–1523. A VI. Adorján pápa uralkodása alatt elfogadott magyar vonatkozású kérvények.* (Collectanea Vaticana Hungariae I/16.) Budapest–Róma 2018.
- Repert. Pont. Doc.* = *Repertorium Pontificiorum Documentorum in Regnis Sacrae Coronae Hungariae existentium (1417–1526).* Összeállította és a bevezetést írta NEMES Gábor. (Collectanea Vaticana Hungariae II/10.) Budapest–Róma 2022.
- SANUTO = Marino Sanuto Világkrónikájának Magyarországot érintő tudósításai. I–III. Közli WENZEL Gusztáv. *Magyar Történelmi Tár* 14 (1869) 1–282., 24 (1877) 1–300., 25 (1878) 1–390.
- SANUTO, M., *I Diarii* = *I Diarii di Marino Sanuto.* I. Pubblicato per cura di Federico STEFANI. Venezia 1879.
- Stredoveké Hradý na Slovensku* = *Stredoveké Hradý na Slovensku. Život, kultúra, spoločnosť.* Zostavovateľ: Daniela DVOŘÁKOVÁ. Bratislava 2017.
- STRNAD, J., *Listář královského města* = Josef STRNAD, *Listář královského města Plzně a druhdy poddaných osad. Část II. Od r. 1450–1526.* (Publikací městského historického musea v Plzni číslo III.) Plzeň 1903.
- Szapolyai oklt. = NEUMANN Tibor, *A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek (1458–1526).* (Magyar Történelmi Emlékek, Okmánytárak) Budapest 2012.
- SZENTPÉTERY I., *Oklevéltan* = SZENTPÉTERY Imre, *Magyar Oklevéltan.* (A Magyar Történettudomány Kézikönyve II/3.) Budapest 1930.
- Szentszéki regeszták* = BÓNIS György, *Szentszéki regeszták.* (Jogtörténeti Tár 1/1.) Budapest 1997.
- TEDESCHINI, C. D., *Le societates officii* = Corinna Drago TEDESCHINI, *Le societates officii scriptoriae nei libri instrumentorum dell'Archivio della Romana Curia (1508–1510).* In: *Ianuensis non nascitur sed fit. Studi per Dino Puncuh II.* Ed. Carlo BRTOSSI. (Quaderni della Società Ligure di Storia Patria 7.) Genova 2019, 489–512.

- TELEKI J., *Hunyadiak kora* = TELEKI József, *Hunyadiak kora Magyarországon*. XII. Pest 1857.
- Településatlasz = A középkori Magyarország településatlasza. Főszerk. FARAGÓ Imre. Budapest 2022. (www.corvinlanc.hu/kmta)
- Tesori dalle chiese di Cortona = Tesori dalle chiese di Cortona. Arte Aurea Aretiana. A cura di Marco COLLARETA – Donata DEVOTI. Cortona 1987.
- THEINER, A., *Vet. mon. Hung.* = Augustin THEINER, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. II. Roma 1860.
- THEINER, A., *Vet. mon. Slav.* = Augustin THEINER, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*. I. Roma 1863.
- THORNTON, D. – WILSON, T., *Italian Renaissance Ceramics* = Dora THORNTON – Timothy WILSON, *Italian Renaissance Ceramics: a Catalogue of the British Museum Collection*. London 2009.
- Tolna vm. oklevelei = SZAKÁLY Ferenc, *Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt (1314–1525)*. Szekszárd 1998.
- TÓTH K., *Esztergom megye* = TÓTH Krisztina, *Esztergom megye történeti földrajza a késő középkorban*. Budapest 2020.
- C. TÓTH N., *Egri káptalan* = C. TÓTH Norbert, *Az egri káptalan archontológiája 1387–1526*. *Turul* 88 (2015) 48–71.
- C. TÓTH N., *Esztergomi arch.* = C. TÓTH Norbert, *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok archontológiája 1100–1543*. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 9.) Budapest 2019.
- C. TÓTH N., *A kalocsa-bácsi főegyházmegye* = C. TÓTH Norbert, *A kalocsa-bácsi főegyházmegye káptalanjainak középkori archontológiája*. (Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 15. – Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 11.) Kalocsa 2019.
- C. TÓTH N., *Pozsonyi társaskáptalan* = C. TÓTH Norbert, *A pozsonyi társaskáptalan archontológiája / Archontológia Prešpurskej kolegiátnej kapituly 1204–1462*. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 12.) Budapest 2020.
- C. TÓTH N. – TERNOVÁČZ B., *Káptalanok a Drávántúlon* = C. TÓTH Norbert – TERNOVÁČZ Bálint, *Káptalanok a Drávántúlon. A boszniai, kő és szenternyei székeskáptalanok és a pozsegi társaskáptalan középkori archontológiája*. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 11.) Pécs 2020.
- Vasvári regeszták = KÓTA Péter, *Középkori oklevelek Vas megyei levéltárakban I. Regeszták a vasvári káptalan levéltárának okleveleiről (1130) 1212–1526*. (Vas megyei levéltári füzetek 8.) Szombathely 1997.
- VENTURI BARBOLINI, A. R., *Testimonianze dei rapporti* = Anna Rosa VENTURI BARBOLINI: *Testimonianze dei rapporti tra l'Ungheria e lo Stato Estense dalle fonti manoscritte conservate presso la Biblioteca Estense Universitaria e l'Archivio di Stato di Modena*. In: *Nel segno del corvo. Libri e miniature della biblioteca di Mattia Corvino re d'Ungheria (1443–1490)*. Ed. Nicola BONO. Modena 2002. 43–64.
- VERANCICS = Verancsics Antal m. kir. helytartó, *esztergomi érsek összes munkái*. VI. Kiadta SZALAY László. (Monumenta Hungariae Historica 2. Scriptores 9.) Pest 1860.
- VERESS A., *Padova* = Andreas VERESS, *Fontes Rerum Hungaricarum I. Matricula et Acta Hungarorum in Universitatibus Italiae Studentium. I. Padova 1264–1864*. Budapest 1915.
- Vocabulary of Technical Terms* = *Vocabulary of Technical Terms. Fabrics. English–French–Italian–Spanish*. C. I. E.T.A (Centre International D'Etude des Textiles Anciens) 1964.

- ZAMBOTTI, B., *Diario ferrarese* = Bernardino ZAMBOTTI, *Diario ferrarese dall'anno 1476 sino al 1504*. (Rerum Italicarum Scriptores 24.) Ed. Giuseppe PARDI. Bologna 1937.
- Zichy oklt. = *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeö. A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*. I–XII. Szerk. NAGY Imre, NAGY Iván, VÉGHÉLY Dezső, KAMMERER Ernő, DÖRY Ferenc, LUKCSICS Pál. Budapest 1871–1931.
- ZsO = *Zsigmondkori oklevéltár*. I–XV. (1387–1428) Összeállította MÁLYUSZ Elemér, BORSA Iván, C. TÓTH Norbert, NEUMANN Tibor, LAKATOS Bálint, MIKÓ Gábor, PÉTERFI Bence. (A Magyar Országos / Magyar Nemzeti Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52., 55., 59. és 61.) Budapest 1951–2022.

SZAKIRODALMI MUNKÁK

- ÁLDÁSY A., *Címertan* = ÁLDÁSY Antal, *Címertan*. (A magyar történettudomány kézikönyve II. 6.) Budapest 1923.
- ALLMAND, Chr., *Henry V.* = Christopher ALLMAND, *Henry V.* (Yale English Monarchs) New Haven and London 1997.
- BAKER-BATES, P., *Sebastiano del Piombo* = Piers BAKER-BATES, *Sebastiano del Piombo and the World of Spanish Rome*. (Visual Culture In Early Modernity) London–New York 2017.
- BÁLINT S., *Ünnepi Kalendárium* = BÁLINT Sándor, *Ünnepi Kalendárium*. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából. I–II. Budapest 1977.
- BALOGH I., *Velencei diplomaták* = BALOGH István, *Velencei diplomaták Magyarországról (1500–1526)*. (Forrástanulmány). Szeged 1929.
- BALOGH J., *A művészet Mátyás udvarában* = BALOGH Jolán, *A művészet Mátyás király udvarában*. I–II. Budapest 1966.
- BALOGH J., *A esztergomi Bakócz kápolna* = BALOGH Jolán, *A esztergomi Bakócz kápolna*. Budapest 1955.
- BALOGH J., *Mátyás király* = BALOGH Jolán, *Mátyás király és a művészet*. Budapest 1985.
- BALOGH J., Mátyás-kori, illetve későközépkori hagyományok továbbélése = BALOGH Jolán, Mátyás-kori, illetve későközépkori hagyományok továbbélése műveltségünkben. *Ethnographia* 59 (1948) 13–28.
- BÁRÁNY A., Robert Wingfield = BÁRÁNY Attila, Robert Wingfield angol követ, a Német-római Birodalom és a Magyar Királyság (1514–1515). *Világtörténet* 11 (43.) (2021) 531–580.
- BARTA G., A török-magyar szövetség = BARTA Gábor, A Sztambulba vezető út 1526–1528. A török-magyar szövetség és előzményei. *Századok* 115 (1981) 152–205.
- BARTA G., Az elfelejtett hadszíntér = BARTA Gábor, Az elfelejtett hadszíntér 1526–1528. (Megjegyzések a török-magyar szövetség előtörténetéhez) *Történelmi Szemle* 37 (1995) 1–34.
- BARTA G. – FEKETE NAGY A., *Parasztháború* = BARTA Gábor – FEKETE NAGY Antal, *Parasztháború 1514-ben*. Budapest 1973.
- BEKE M., Aragóniai VI. János = BEKE Margit, Aragóniai VI. János. In: *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szerk. Beke Margit. Budapest 2003, 219–222.
- BERZEVICZY A., *Beatrix* = BERZEVICZY Albert, *Beatrix királyné (1457–1508)*. *Történelmi élet- és korrajz*. Budapest 1908.
- BÓNIS Gy., Egyházi bíraskodás = BÓNIS György, Az egyházi bíraskodás fejlődése a Mohács előtti Magyarországon. In: BÓNIS György, *Szentszéki regeszták*. (Jogtörténeti Tár 1/1.) Budapest 1997, 621–658.
- BÓNIS Gy., *Jogtudó értelmiség* = BÓNIS György, *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest 1971.

- BÓNIS Gy., Olasz vikáriusok = BÓNIS György, Olasz vikáriusok Magyarországon a reneszánsz korában és a Beneéthy-formuláskönyv. *Levéltári Közlemények* 44–45 (1973–1974) 89–102.
- BOURNE, M., The Turban'd = MOLLY BOURNE, The Turban'd Turk in Renaissance Mantua: Francesco II Gonzaga's Interest in Ottoman Fashion. In: *Mantova e il Rinascimento italiano. Studi in onore di David S. Chambers*. Ed. Philippa JACKSON and Guido REBECCHINI. Mantua 2011, 53–64.
- BORSA G., Az 1519. évben nyomtatott = BORSA Gedeon, Az 1519. évben nyomtatott Gellért-legenda. *Magyar Könyvszemle* 96 (1980) 377–384.
- BORSA G., Bakócz Tamás nyomtatott búcsúlevele = BORSA Gedeon, Bakócz Tamás nyomtatott búcsúlevele az 1514. évi keresztes hadjárat hirdetéséhez. *Magyar Könyvszemle* 93 (1977) 213–221.
- BORSA G., Bakócz Tamás újabb nyomtatott búcsúlevele = BORSA Gedeon, Bakócz Tamás újabb nyomtatott búcsúlevele. *Magyar Könyvszemle* 95 (1979) 400–408.
- BORSA G., Néhány bécsi ősnymtatvány = BORSA Gedeon, Néhány bécsi ősnymtatvány magyar vonatkozásai. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1965–1966. Budapest 1967, 389–396.
- BOTKA T., Adalékok = BOTKA Tivadar, Adalékok az Erdődi Bakócz-család elsőkorai elágazásához. *Századok* 9 (1875) 547–556.
- BUBRYÁK O., Családtörténet = BUBRYÁK Orsolya, Családtörténet és reprezentáció. A galgóci Erdődy-várkastély gyűjteményei. Budapest 2013.
- BUNYITAY V., Váradí káptalan statutumai = BUNYITAY Vincze, A váradí káptalan legrégibb statutumai. Nagyvárad 1886.
- BUTAZZI, G., Oriente e moda = GRAZIETTA BUTAZZI, Oriente e moda nel Rinascimento. Una proposta di ricerca. *Arte Tessile* 1991. n. 2. 3–8.
- CAGLIOTI, F., Nuove terracotte = FRANCESCO CAGLIOTI, Nuove terracotte di Benedetto da Maiano. *Prospettiva* 126/127 (2007) 15–45.
- CATALANO, M., La vita di Ludovico Ariosto = MICHELE CATALANO, La vita di Ludovico Ariosto ricostruita su nuovi documenti. I–II. Genève 1930–1931.
- CAVALLARO, A., Pinturicchio a Roma = ANNA CAVALLARO, Pinturicchio a Roma. Il „soffitto dei Semidei” nel palazzo di Domenico della Rovere. *Storia dell'arte* 60 (1987) 155–170.
- CZÖVEK Z., Szentlászlói Osvát zágrábi püspök = CZÖVEK Zoltán, Szentlászlói Osvát zágrábi püspök családi és politikai kapcsolatai 1499. évi végrendeletének tükrében. *Fons* 20 (2013) 455–499.
- CZÖVEK Z., Szentlászlói Osvát végrendeletének végrehajtása = CZÖVEK Zoltán, Szentlászlói Osvát zágrábi püspök 1499. évi végrendeletének végrehajtása. *Fons* 22 (2015) 53–70.
- CSAPODI Cs., Bakócz Tamás = CSAPODI Csaba, Bakócz Tamás, a humanista. *Irodalomtörténeti Közlemények* 87 (1983) 59–66.
- CSAPODI Cs., Janus Pannonius = CSAPODI Csaba, A Janus Pannonius-szöveggyűjtemény. (Humanizmus és reformáció 10.) Budapest 1981.
- CSENYÁNSZKY M., Az esztergomi Főszékesegyházi Kincstár = CSENYÁNSZKY Mária, Az esztergomi Főszékesegyházi Kincstár paramentumai. Budapest 1933.
- Csillag a holló árnyékában = Csillag a holló árnyékában. Vitéz János és a humanizmus kezdetei Magyarországon. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása 2008. március 14. – június 15. Szerk. FÖLDESI Ferenc. Budapest 2008.

- CSÍZI I., *Címerváltozatok* = Csízi István, *A királyi Magyarország főnemesi családjainak címerváltozatai a 16–17. században*. Doktori disszertáció, ELTE BTK 2012. (<http://doktori.btk.elte.hu/hist/csiiziistvan/diss.pdf> – a letöltés időpontja, 2018. dec. 13.)
- CSOMA J., *Lovagrendkeresztek* = Csoma József, *Lovagrendkeresztek a magyar heraldikában*. *Turul* 33 (1915) 17–21.
- CSUKOVITS E., *Közjegyzők* = Csukovits Enikő, *Közjegyzők a középkori Magyarországon*. In: *700 éves a közjegyzőség Magyarországon*. Szerk. ROKOLYA Gábor. Budapest 2008, 54–73.
- DELICATI, P. – ARMELLINI, M., *Il diario* = Pio DELICATI – Mariano ARMELLINI, *Il diario di Leone X di Paride de Grassi maestro delle cerimonie pontifice*. Roma 1884.
- DÉTSZY M., *Sárospataki plébániatemplom* = DÉTSZY Mihály, *A sárospataki r. k. plébániatemplom történetének okleveles adatai*. In: *Magyar Műemlékvédelem 1969–1970*. (Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai 6.) Budapest 1972, 89–102.
- DIACONESCU, M., *Mobilizarea oastei maghiare* = Marius DIACONESCU, *Mobilizarea oastei maghiare în 1497 „in subsidium et tutelam wayvode moldaviensis”*. *Analele Putnei* 12/2 (2016) 35–52.
- DÓKA K., *Egyházi birtokok* = DÓKA Klára, *Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században*. (METEM Könyvek 19.) Budapest 1997.
- DRESKA G., *Bakócz Tamás, a levélíró* = DRESKA Gábor, *Bakócz Tamás, a levélíró*. In: *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére*. Szerk. KRÁSZ Lilla, OBORNI Teréz. Budapest 2008, 329–339.
- DRESKA G., *Tamás Bakócz* = DRESKA, Gábor, *Tamás Bakócz, the epistolist*. In: *Infima aetas Pannonica. Studies in Late Medieval Hungarian History*. Ed. E. Kovács Péter, Szovák Kornél. Budapest 2009, 9–28.
- ENDREI W., *Patyolat és posztó* = ENDREI Walter, *Patyolat és posztó*. Budapest 1989.
- ERDÉLYI G., *Sacra Poenitentiaria Apostolica* = ERDÉLYI Gabriella, *A Sacra Poenitentiaria Apostolica hivatala és magyar kérvényei a 15–16. században*. I–II. *Levéltári Közlemények* 74 (2003) 33–57.; 76 (2005) 63–103.
- ERDÉLYI G., *Egy kolostorper története* = ERDÉLYI Gabriella, *Egy kolostorper története. Hatalom, vallás és mindennapok a középkor és az újkor határán*. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 38.) Budapest 2005.
- ÉRSZEGI G., *Bakócz Tamás* = ÉRSZEGI Géza, *Bakócz Tamás pápai követi megbízatása*. In: *Episcopus, Archiabbas benedictus, Historicus ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára*. Szerk. SOMORJAI Ádám – ZOMBORI István. Budapest 2016, 193–202.
- ÉRSZEGI G., *Curia Romana* = ÉRSZEGI Géza, *A Curia Romana középkori levéltárai*. *Levéltári Szemle* 28 (1978) 321–339.
- ETHEY Gy., *Verebélyi érseki szék* = ETHEY Gyula, *A verebélyi érseki nemesi szék*. *Magyar Családtörténeti Szemle* 7 (1941) 97–107., 127–132., 156–160., 178–185., 209–214., 240–241a., 258–260., 272–276., 8 (1942) 18–21., 40–44., 69–71., 92–95., 114–117.
- FABBRI, P., *La moda italiana nel XV secolo* = FABBRI, Paola, *La moda italiana nel XV secolo. Abbigliamento e accessori*. Rimini 2017.
- FALCIAI, M., *Arezzo* = Massimiliano FALCIAI, *Arezzo, la sua storia e i suoi monumenti*. Firenze 1910.
- FANTUZZI, G., *Notizie* = Giovanni FANTUZZI, *Notizie degli scrittori bolognesi*. III. Bologna 1783.

- FARBÁKY P., Giovanni d'Aragona = FARBÁKY Péter, Giovanni d'Aragona (1456–1485) szerepe Mátyás király mecénásságában. *Művészettörténeti Értesítő* 70 (2021) 47–91.
- FARBÁKY P., Szatmári György = FARBÁKY Péter, Szatmári György, a mecénás. *Egy főpap műpártoló tevékenysége a Jagelló-kori Magyarországon*. (Művészettörténeti füzetek 27.) Budapest 2002.
- FARLATO, D., *Illyricum sacrum* IV. = Daniele FARLATO, *Illyricum sacrum*. IV. *Ecclesiae suffraganeae metropolis Spalatensis*. Venetia 1769.
- FARLATO, D., *Illyricum sacrum* VII. = Daniele FARLATO, *Illyricum sacrum*. VII. *Ecclesia Diocletana, Antibarenensis, Dyrrhachiensis et Sirmiensis cum earum suffraganeis*. Venetia 1817.
- FEDELES T., A király és a lázadó herceg = FEDELES Tamás, A király és a lázadó herceg. Az Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni királyi hadjárat (1494–1495). Szeged 2012.
- FEDELES T., A püspökök és városuk = FEDELES Tamás, A püspökök és városuk a 14. század derekától Mohácsig. In: *A Pécsi Egyházmegye története I–II. A középkor évszázadai (1009–1543)*. Szerk. FEDELES Tamás – SARBAK Gábor – SÜMEGI József. Pécs 2009. I. 109–154.
- FEDELES T., Pécsi székeskáptalan = FEDELES Tamás, A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526). (Tanulmányok Pécs történetéből 17.) Pécs 2005.
- FEDELES T., Petrus Stephani = FEDELES Tamás, „Petrus Stephani collector apostolicus”. In: *Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században*. Szerk. TUSOR Péter, SZOVÁK Kornél, FEDELES Tamás. (Collectanea Vaticana Hungariae I/15.) Budapest–Róma 2017, 31–87.
- FERRARI CUPILLI, G., Della vita = Guiseppe FERRARI CUPILLI, Della vita e degli scritti di Simeone Begnaratino vescovo di Modrusa. *Annuario Dalmatico* 1 (1859) 61–86.
- FLETCHER, C., *Diplomacy in Renaissance Rome* = Catherine FLETCHER, *Diplomacy in Renaissance Rome. The Rise of the Resident Ambassador*. Cambridge 2015.
- FRAKNÓI V., Bakocs Tamás birtokszerzeményei = FRAKNÓI Vilmos, Bakocs Tamás primás birtokszerzeményei. *Századok* 22 (1888) 97–128.
- FRAKNÓI V., Egri püspök-praetendensek = FRAKNÓI Vilmos, Rodrigo Borgia (VI. Sándor), Giulio Medici (VII. Kelemen) és Ascanio Sforza bíbornok, mint egri püspök-praetendensek. *Egri Egyházmegyei Közlöny* 15 (1883) 20:161–162.
- FRAKNÓI V., Erdődi Bakócz Tamás = FRAKNÓI Vilmos, *Erdődi Bakócz Tamás élete 1442–1521*. (Magyar Történeti Életrajzok V.) Budapest 1889.
- FRAKNÓI V., Erdődi-czímer = FRAKNÓI Vilmos, Az Erdődi-czímer. (Két színes címerképpel.) *Turul* 7 (1889) 105–107.
- FRAKNÓI V., Hunyadiak és Jagellók kora = FRAKNÓI Vilmos, *A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526)*. (A magyar nemzet története 4.) Budapest 1896.
- FRAKNÓI V., Magyarország összeköttetései a szentszékekkel = FRAKNÓI Vilmos, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel*. Budapest 1902.
- FRAKNÓI V., Mátyás király, mint levélfíró = FRAKNÓI Vilmos, Mátyás király, mint levélfíró. In: *Mátyás király levelei. Külügyi osztály. II. 1480–1490*. Közzéteszi FRAKNÓI Vilmos. Budapest 1895.
- FRAKNÓI V., Pecchinoli Angelo pápai legátus = FRAKNÓI Vilmos, Pecchinoli Angelo pápai legátus Mátyás udvarában I–II. *Katholikus Szemle* 12 (1898) 373–425., 529–566.
- FRAKNÓI V., Werbőczy István = FRAKNÓI Vilmos, *Werbőczy István 1458–1541*. Budapest 1899.

- FRENZ, Th., *Die Kanzlei der Päpste* = Thomas FRENZ, *Die Kanzlei der Päpste der Hochrenaissance 1471–1527*. (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom 63.) Tübingen 1986.
- FRENZ, Th., *Papsturkunden* = Thomas FRENZ, *Papsturkunden des Mittelalters und der Neuzeit*. (Historische Grundwissenschaften in Einzeldarstellungen 2.) Stuttgart 1986.
- FRIZZI, A., *Memorie* = Antonio FRIZZI, *Memorie per la storia di Ferrara*. IV. Ferrara 1848.
- FÜGEDI E., A XV. századi magyar püspökök = FÜGEDI Erik, A XV. századi magyar püspökök. In: Uő, *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest 1981, 89–113.
- FÜGEDI E., Az esztergomi érsekség gazdálkodása = FÜGEDI Erik, Az esztergomi érsekség gazdálkodása a 15. század végén. *Századok* 94 (1960) 82–122., 505–554. In: Uő, *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest 1981, 114–237., 478–493.
- GEREVICH T., Esztergomi műkincsek = GEREVICH Tibor, Esztergomi műkincsek. In: *Prímás Album*. Dr. Serédi Jusztinán Magyarország bíbornok hercegprímása tiszteletére. Szerkesztette az Országos Katolikus Szövetség. Budapest 1928, 179–263.
- GERÉZDI R., Humanista levél = GERÉZDI Rabán, A humanista levél és szónoki beszéd. In: *A magyar irodalom története 1600-ig*. Szerk. KLANICZAY Tibor. (A magyar irodalom története I.) Budapest 1964.
- GERVERS-Molnár V., Sárospataki síremlékek = GERVERS-MOLNÁR Vera, Sárospataki síremlékek. (Művészet-történeti füzetek 14.) Budapest 1983.
- GLIUBICH, S., *Dizionario biografico* = Simeone GLIUBICH, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*. Vienna–Zara 1856.
- GÖRÖG D., Bakócz Tamás római bevonulása = GÖRÖG Dániel, Bakócz Tamás római bevonulása. In: *Egyház és reprezentáció a régi Magyarországon*. Szerk. BÁTHORY Orsolya – KÓNYA Franciska. (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti Tanulmányok 12.) Budapest 2016, 113–119.
- Guida d'Italia* = *Guida d'Italia*. Touring Club Italiano. Milano 1999.
- HAMPEL J., Zománcos kereszt = HAMPEL József, Zománcos kereszt Bakócz Tamás sírjából. *Archaeologiai Értesítő* (Új folyam) 16 (1896) 140–142.
- HARASZTI SZABÓ P., Pénz beszél = HARASZTI SZABÓ Péter, Pénz beszél? Magyarországi peregrináció és a három nagy közép-európai egyetem a 15. század elejéig. In: „Mindenki vágyik a tudásra, de az árát senki sem akarja megadni”. Az oktatás finansziális háttere a középkorban és a korai újkorban. Szerk. HARASZTI SZABÓ Péter – KELÉNYI Borbála – SIMON Zsolt. Budapest 2019, 39–62.
- HEYEN, Fr.-J., *Das Stift St. Paulin vor Trier* = Franz-Josef HEYEN, *Das Erzbistum Trier 1, Das Stift St. Paulin vor Trier*. (Germania Sacra. Neue Folge 6.) Berlin–New York 1972.
- HEYEN, Fr.-J., *Das Stift St. Simeon in Trier* = Franz-Josef HEYEN, *Das Erzbistum Trier 9, Das Stift St. Simeon in Trier*. (Germania Sacra. Neue Folge 41.) Berlin–New York 2002.
- HICKS, M., *English Political Culture* = Michael HICKS, *English Political Culture in the Fifteenth Century*. London 2002.
- HIND, A. M., *Florentine Engravings* = Arthur Mayger HIND, *Florentine Engravings and Anonymous Prints of other Schools, Early Italian Engraving*. I. New York 1938.
- HOLLINGSWORTH, M., *The Cardinal's Household* = Mary HOLLINGSWORTH, *The Cardinal's Household*. In: *A Companion of the Early Modern Cardinal*. Ed. Mary HOLLINGSWORTH – Miles PATTENDEN – Arnold WITTE. (Companions to the Christian Tradition 91.) Leiden–Boston 2020, 260–275.

- HOLUB J., Egy dunántúli egyházi nagybirtok = HOLUB József, Egy dunántúli egyházi nagybirtok élete a középkor végén. *Pannonia* 7 (1941–1942) 269–307.
- HOLUB J., Egyházi nemesek jogállása = HOLUB József, Az egyházi nemesek jogállása a középkorban. *Regnum* 6 (1944/46) 182–204.
- HORLER M., A Bakócz-kápolna = HORLER Miklós, A Bakócz-kápolna az esztergomi főszékesegyházban. Budapest 1987.
- HORVÁTH R., Bakócz IV. Tamás = HORVÁTH Richárd, Bakócz IV. Tamás. In: *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szerk. BEKE Margit. Budapest 2003, 228–232.
- HORVÁTH R. – NEUMANN T., Ecsedi Bátori István = HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor, Ecsedi Bátori István. Egy katonabárá életpályája 1458–1493. (Magyar történelmi emlékek, Értekezések) Budapest 2012.
- IACOBILLI, L., Di Nocera nell'Umbria = LODOVICO IACOBILLI, Di Nocera nell'Umbria e sua diocesi, e cronologia de' vescovi di essa città. Foligno 1653.
- IVANČAN, L., Podatci o zagrebačkim kanonicima = LJUDEVIT IVANČAN, Podatci o zagrebačkim kanonicima od godine 1193. do 1924. Zagreb 1924.
- IVÁNYI B., Regisztratúra-könyvek = IVÁNYI Béla, Regisztratúra-könyvek Magyarországon a középkorban. In: *Emlékkönyv Dr. Gróf Klebelsberg Kunó negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére születésének ötvenedik évfordulóján*. Budapest 1925, 295–304.
- KÁLMÁN D., A középkori magyar armálisok = KÁLMÁN Dániel, A középkori magyar armálisok címerei 1437 és 1490 között. In: *Micae mediaevales V. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk. FÁBIÁN Laura – GÁL Judit – HARASZTI SZABÓ Péter – UHRIN Dorottya. Budapest 2016, 145–157.
- KALOUS, A., Cardinal Legate Tamás Bakóc = ANTONÍN KALOUS, Cardinal Legate Tamás Bakóc and the Utraquists. In: *Alla ricerca di soluzioni nuova luce sul concilio lateranense V, Studi per i 500 anni del Concilio*. Ed. Nelson H. MINNICH. Roma 2019, 305–320.
- KALOUS, A., Late Medieval Papal Legation = ANTONÍN KALOUS, Late Medieval Papal Legation. Between the Councils and the Reformation. (Viella History, Art and Humanities Collection 3.) Roma 2017.
- KALOUS, A., The Legation of Angelo Pecchinoli = ANTONÍN KALOUS, The Legation of Angelo Pecchinoli at the Court of the King of Hungary (1488–1490). (Collectanea Vaticana Hungariae II/8.) Budapest–Rome 2021.
- KARLINSZKY B., Származás és mobilitás = KARLINSZKY Balázs, Származás és mobilitás a veszprémi székeskáptalanban 1448–1526 között. In: *Mátyás király és az Egyház*. Szerk. FEDELES Tamás. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 10.) Pécs 2019, 139–202.
- KÁROLYI Á., Adalék = KÁROLYI Árpád, Adalék Frigyes császár és Mátyás király viszályai történetéhez. Második és befejező közlemény. *Történelmi Tár* 15 (1892) 226–266.
- KASZA P., Az 1530. évi poznani tárgyalások = KASZA Péter, „...hogyan az lengyel király általa lenne köztek valami békisség”. Az 1530. évi poznani tárgyalások anatómiája. *Történelmi Szemle* 5 (2013) 271–289.
- KIRÁLY B., Trascrizione e commento = KIRÁLY Bálint, Trascrizione e commento delle lettere di Ludovico Florino governatore di Eger. MA szakdolgozat, PPKE BTK 2015.

- KIS P., Az esztergomi érsekek uradalomszervezése = KIS Péter, Az esztergomi érsekek uradalomszervezése a XIII. század második felében. In: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. PITY Ferenc. Szeged 2000, 225–248.
- KNAUZ N., Balbi Jeromos = KNAUZ Nándor, Balbi Jeromos II. Lajos király tanára. *Magyar Sion* 4 (1866) 5–27., 81–106., 161–183., 241–261., 321–352., 401–419., 481–502.
- KNAUZ N., Pozsonyi káptalan kéziratai = KNAUZ Nándor, A pozsonyi káptalan kéziratai. *Magyar Sion* 4 (1866) 606–623.
- KOLLER, J., *Historia episcopatus* = JOSEPHUS KOLLER, *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*, IV. Posonii 1796.
- KOVÁCS B., Liber Sancti Johannis = KOVÁCS Béla, A Liber Sancti Johannis keletkezése és kora. *Archivum* 3 (1974) 5–27.
- E. KOVÁCS P., Ceremónia és politika = E. KOVÁCS Péter, Ceremónia és politika. Zsigmond bevonulásai Itáliában, 1431–1433. *Történelmi Szemle* 55 (2013) 351–380.
- E. KOVÁCS P., Corvin János házassága = E. KOVÁCS Péter, Corvin János házassága és a magyar diplomácia. *Századok* 137 (2003) 955–971.
- E. KOVÁCS P., Léhűtők Egerben = E. KOVÁCS Péter, Léhűtők Egerben. Mindennapi élet Estei Hippolit egri püspök udvarában. In: *Memoria rerum. Tanulmányok Bán Péter tiszteletére*. Szerk. OBORNI Teréz és Á. VARGA László. Eger 2008, 157–177.
- KÖBLÖS J., Egyházi középréteg = KÖBLÖS József, Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában. (A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával). (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 12.) Budapest 1994.
- KÖRMENDY K., A Bakócz-graduale = KÖRMENDY Kinga, A Bakócz-graduale lehetséges megrendelője és possessor. *Magyar Könyvszemle* 125 (2009) 212–220.
- KÖRMENDY K., A jogtudó magyar értelmiség = KÖRMENDY Kinga, A jogtudó magyar értelmiség és a Curia Romana a 16. század elején. Az esztergomi Boldogságos Szűz Mária-kápolna és a káptalan uniójának annata-pere. In: *Tanulmányok a magyarországi egyházjog középkori történetéről. Kéziratos kódexek, zsinatok, középkori műfajok*. Szerk. ERDŐ Péter. (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III. Studia 3.) Budapest 2002, 211–223.
- KÖRMENDY K., *Studentes extra regnum* = KÖRMENDY Kinga, *Studentes extra regnum*. Esztergomi kanonokok egyetemjárása és könyvhasználata 1183–1543. (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III. Studia 9.) Budapest 2007.
- KRETSCHMAYR, H., *Gritti Lajos* = KRETSCHMAYR Henrik, *Gritti Lajos 1480–1534*. (Magyar Történeti Életrajzok) Budapest 1901.
- KRISTÓF I., Egyházi középréteg = KRISTÓF Ilona, Egyházi középréteg a késő középkori Váradon (1440–1526). (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 4.) Pécs 2014.
- KRISTÓF I., Gabriele Rangone = KRISTÓF Ilona, Gabriele Rangone (Veronai Gábor) pályája (1410/20–1486). In: *Mátyás király és az egyház*. Szerk. Fedeles Tamás. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 10.) Pécs 2019.
- KRISTÓF I., Nostro protectore = KRISTÓF Ilona, „Nostro protectore e benefactore singulare”. Bakóc Tamás és Estei Hippolit kapcsolata (1496–1520). In: *Vestigia III. Italianista tanulmányok a magyar humaniz-*

- mus és a tizenötéves háború idejéről.* Szerk. DOMOKOS György, W. SOMOGYI Judit, SZOVÁK Márton. Budapest 2020, 66–82.
- KUBINYI A., Ausztriai kormányzat = KUBINYI András, Mátyás király ausztriai kormányzata. *Levéltári Közlemények* 63 (1992) 111–121.
- KUBINYI A., Bárók a királyi tanácsban = KUBINYI András, Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idején. *Századok* 121 (1988) 147–215.
- KUBINYI A., Diplomáciai érintkezések = KUBINYI András, Diplomáciai érintkezések a Jagelló-kori magyar állam és a pápaság között (1490–1526). In: *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve.* Szerk. ZOMBORI István. (METEM) Budapest 1996, 119–134.
- KUBINYI A., Ernuszt Zsigmond pécsi püspök = KUBINYI András, Ernuszt Zsigmond pécsi püspök rejtélyes halála és hagyatékának sorsa. A magyar igazságszolgáltatás nehézségei a középkor végén. *Századok* 135 (2001) 301–361.
- KUBINYI A., Jagelló-kori magyar állam = KUBINYI András, A Jagelló-kori magyar állam. *Történelmi Szemle* 48 (2006) 287–307.
- KUBINYI A., *Mátyás király* = KUBINYI András, *Mátyás király.* (Tudomány–Egyetem) Budapest 2001.
- KUBINYI A., Mátyás király és a magyar püspökök = KUBINYI András, Mátyás király és a magyar püspökök. In: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon.* (METEM Könyvek 22.) Budapest 1999, 69–86.
- KUBINYI A., Mátyás-kori államszervezet = KUBINYI András, A Mátyás-kori államszervezet. In: *Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára.* Szerk. RÁZSÓ Gyula, V. MOLNÁR László. Budapest 1990, 53–147.
- KUBINYI A., Két sorsdöntő esztendő = KUBINYI András, Két sorsdöntő esztendő (1490–1491). *Történelmi Szemle* 33 (1991) 1–55.
- KUFFART H., *Esztergomi számadáskönyvek* = KUFFART Hajnalka, *Modenában őrzött esztergomi számadáskönyvek és az esztergomi érsekség udvartartása.* PhD-értekezés, PPKE BTK 2018.
- KUFFART H. – NEUMANN T., Érseki udvartartás = KUFFART Hajnalka – NEUMANN Tibor, „Olyan szép kísérete lesz, mint kevés úrnak Itáliában”. Az esztergomi érseki udvartartás szervezése 1486/87 folyamán. *Történelmi Szemle* 63 (2021) 323–382.
- KUFFART H., *I libri contabili* = KUFFART Hajnalka, *I libri contabili di Ippolito d’Este, cardinale di Esztergom, materiali per l’edizione critica.* In: *Esercizi di filologia.* Szerk. NUZZO Armando, LUDMANN Ágnes. Budapest 2013, 139–149.
- KULCSÁR P., *Bonfini forrásai és keletkezése* = KULCSÁR Péter, *Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése.* (Humanizmus és reformáció 1.) Budapest 1973.
- KUMOROVITZ L. B., Budai várkapolna = KUMOROVITZ L. Bernát, A budai várkapolna és a Szent Zsigmond prépostság történetéhez. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából XV.* (1963) 109–151.
- LACZLAVIK Gy., A budavári Szent Zsigmond prépostság = LACZLAVIK György, A budavári Szent Zsigmond-prépostság történetéhez. In: *Studia professoris – professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára.* Szerk. ALMÁSI Tibor, DRASKÓCZY István, JANCSÓ Éva. Budapest 2005, 197–209.

- LAKATOS B., A király diplomatái I–II. = LAKATOS Bálint, A király diplomatái. Követek és küldöttségek a Jagelló-korban (1490–1526). I. rész. Kutatási vázlat. *Történelmi Szemle* 61 (2019) 593–616.; II. rész. Adattár. *Történelmi Szemle* 62 (2020) 281–362.
- LAKATOS B., A tatái országgyűlés = LAKATOS Bálint, A tatái országgyűlés és diplomáciai háttere (1508–1510). In: *A diplomácia válaszáján. 500 éve volt Tatán országgyűlés*. Szerk. LÁSZLÓ János. (Annales Tataiensis VI.) Tata 2010, 29–65.
- LAKATOS B., Dózsa György = LAKATOS Bálint, Dózsa György, Jean Hannart és a „ceglédi kiáltvány”, Három újabb forrás az 1514. évi parasztháború eseménytörténetéhez. *Történelmi Szemle* 58 (2016) 277–302.
- LAKATOS B., Hírek Magyarországról = LAKATOS Bálint, Hírek Magyarországról. Külföldi értesülések 1514-ben a parasztháború eseményeiről. In: *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. Szerk. C. TÓTH Norbert – NEUMANN Tibor. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Budapest 2015, 155–217.
- LAKATOS B., Mezővárosi oklevelek = LAKATOS Bálint, Mezővárosi oklevelek. Települési önkormányzat és írásbeliség a késő középkori Magyarországon 1301–1526. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) Budapest 2019.
- LITVA, F., L'attività finanziaria = Felice LITVA, L'attività finanziaria della Dataria durante il periodo tridentino. *Archivum Historiae Pontificiae* 5 (1967) 79–174.
- LJUBOVIĆ, E., Senjska plemićka = Enver LJUBOVIĆ, Senjska plemićka obitelj Blasiolis-Blažiolović i njihovi grbovi. *Senjski Zbornik* 35 (2008) 299–306.
- VON LOOZ-CORSWAREN, CL., *Das Kollegiatstift St. Martin und St. Severus* = Clemens Graf von LOOZ-CORSWAREN, *Das Erzbistum Trier 12, Das Kollegiatstift St. Martin und St. Severus zu Münstermaifeld*. (Germania Sacra. Dritte Folge 10.) Berlin–Boston 2015.
- LŐVEI P., Bíbor Esztergom = LŐVEI Pál, Bíbor Esztergom – a Szent Adalbert-székesegyház, a Bakócz-kápolna és a királyi/érseki palota vörös márványa. In: *Metropolis Hungariae. Strigonium Antiquum VIII*. Esztergom 2017, 96–106.
- LŐVEI P., Vörös márvány = LŐVEI Pál, „Virtus, es, marmor, scripta”. Vörös márvány és bronzbetű. In: *Maradandóság és változás*. Szerk. BODNÁR Szilvia – JÁVOR Anna – LŐVEI Pál – PATAKI Gábor – SÜMEGI György – SZILÁGYI András. Budapest 2004, 53–71.
- LUČIN, B., Prilozi tekstu i recepciji = Bratislav LUČIN, Prilozi tekstu i recepciji Kožičićeva govora De Coruatiæ desolatione. *Fluminensia* 24 (2012) 1:77–107.
- LUČIN, B., Šimun Kožičić Benja = Bratislav LUČIN, Šimun Kožičić Benja. In: *Christian-Muslim Relations, A Bibliographical History. VII. Central and Eastern Europe, Asia, Africa and South America (1500–1600)*. Ed. David THOMAS and John CHESWORTH. Leiden 2015, 176–180.
- Magyarországi művészet = Magyarországi művészet 1300–1470 körül, I–II*. Szerk. ARADI Nóra – BEKE László – MAROSI Ernő. Budapest 1987.
- MAJOROSSY J., The Town of Pressburg and the Royal Summit = Judit MAJOROSSY, The Town of Pressburg and the Royal Summit in 1515. In: *Das Wiener Fürstentreffen von 1515. Beiträge zur Geschichte der Habsburgisch-Jagiellonischen Doppelvermählung*. Hrsg. István TRINGLI – Bogusław DYBAŚ. (21st-century Studies in the Humanities) Budapest 2019, 293–347.

- MARA DESILVA, J., *The Office of Ceremonies and Advancement* = Jennifer MARA DESILVA, *The Office of Ceremonies and Advancement in Curial Rome 1466–1528*. (Studies in Medieval and Reformation Traditions, Volume 230.) Leiden 2022.
- MÁTHES, J. N., *Veteris arcis Strigoniensis descriptio* = Joannes Nep. MÁTHES, *Veteris arcis Strigoniensis, monumentorum ibidem erutorum, aliarumque antiquitatum lythographicis tabulis ornata descriptio*. Strigonii 1827.
- MIKÓ Á., A Mátyás-kori címereslevelek = MIKÓ Árpád, A Mátyás-kori címereslevelek helye a miniatúra-festészet történetében. In: *A Hunyadiak címereslevelei 1447–1489*. Szerk. AVAR Anton. Budapest 2018, 15–22.
- MIKÓ Á., Festett oklevelek és kódexek = MIKÓ Árpád, Festett oklevelek és kódexek a késő középkori Magyarországon. A művészettörténész dilemmái. *Művészettörténeti Értesítő* 66 (2017) 303–311.
- MINNICH, N. H., Lateran = Nelson H. MINNICH, Lateran V as a sacred drama demonstrating papal power. In: Nelson H. MINNICH, *The Decrees of the Fifth Lateran Council (1512–1517)*. (Variorum Collected Studies Series) London–New York 2016. III. 1–22.
- MINNICH, N. H., Session XII = Nelson H. MINNICH, Session XII, Decree Constituti iuxta verbum on closing the Council – The closing of the Fifth Lateran Council (1512–1517). In: Nelson M. MINNICH, *The Decrees of the Fifth Lateran Council (1512–1517)*. (Variorum Collected Studies Series) London–New York 2016. X. 17–59.
- MINNICH, N. H., The Legitimacy = Nelson H. MINNICH, The Legitimacy of the Fifth Lateran Council (1512–1517). In: Nelson H. MINNICH, *The Decrees of the Fifth Lateran Council (1512–1517). Their Legitimacy, Origins, Contents, and Implementation*. (Variorum Collected Studies Series) London–New York 2016. II. 167–194.
- MINNICH, N. H., The Participants = Nelson H. MINNICH, The Participants at the Fifth Lateran Council. *Archivum Historiae Pontificiae* 12 (1974) 157–206.
- MODIGLIANI, A., Roma 1512. = Anna MODIGLIANI, Roma 1512. Echi del Concilio e vita di corte attraverso le lettere di Stazio Gadio. In: *Egidio da Viterbo. Cardinale Agostiniano tra Roma e l'Europa del Rinascimento*. Atti del Convegno. Viterbo 22–23. settembre 2012. A cura di Myriam CHIABÒ – Rocco RONZANI – Angelo Maria VITALE. Roma nel Rinascimento 2014, 191–202.
- MOHOLI-ERNUSZT H., A humanista levél = MOHOLI-ERNUSZT Hanna, A humanista levél. *Egyetemes Philológiai Közlöny* 70 (1947) 22–36.
- MOLNÁR D., Egy ezüstcsempész kanonok = MOLNÁR Dávid, Egy ezüstcsempész kanonok? Várdai István itáliai peregrinációs költségei (1448–1449). In: *„Mindenki vágyik a tudásra, de az árát senki sem akarja megadni”. Az oktatás finansziális háttere a középkorban és a korai újkorban*. Szerk. HARASZTI SZABÓ Péter – KELÉNYI Borbála – SIMON Zsolt. Budapest 2019, 77–100.
- MONAY F., A római gyóntatók = MONAY Ferenc, *A római magyar gyóntatók*. Róma 1956.
- NAGY J., Mente = NAGY Jenő, Mente. Adalékok a magyar és szász összehasonlító viselettörténeti kutatásokhoz. *Ethnographia* 104 (1993) 11–56.
- NEMES G., Magyarország kapcsolatai = NEMES Gábor, Magyarország kapcsolatai az Apostoli Szentszékkal (1523–1526). *Századok* 149 (2015) 479–506.

- NEMES G., Oluf Hansen Bang = NEMES Gábor, Oluf Hansen Bang, Bakóc Tamás dán jegyzője. *Turul* 93 (2020) 3:58–62.
- NEMES G., Pápai követek = NEMES Gábor, Pápai követek a Mohács előtti Magyarországon. *Századok* 150 (2016) 369–385.
- NEMES G., Pietro Isvalies = NEMES Gábor, Pietro Isvalies bíboros veszprémi püspök. In: *Folyamatosság és változás. Egyházszervezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16–17. században*. Szerk. KARLINSZKY Balázs – VARGA Tibor László. (Veszprémi egyházmegye múltjából 32.) Veszprém 2018, 9–46.
- K. NÉMETH A., Tolna megye = K. NÉMETH András, Tolna megye központi helyei a középkorban. *Urbs. Magyar Várostháttér Évkönyv* 8 (2013) 213–247.
- NÉMETH P., A középkori Szatmár megye = NÉMETH Péter, A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig. (A nyíregyházi Jósza András Múzeum kiadványai 60.) Nyíregyháza 2008.
- NEUMANN T., A gróf és a herceg magánháborúja = NEUMANN Tibor, A gróf és a herceg magánháborúja (Szapolyai István és Corvin János harca a lipthói hercegségért). *Századok* 148 (2014) 387–426.
- NEUMANN T., Békekötés = NEUMANN Tibor, Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. A Jagelló–Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492). I–II. *Századok* 144 (2010) 335–372.; 145 (2011) 293–347.
- NEUMANN T., Drágfi Bertalan = NEUMANN Tibor, Drágfi Bertalan politikai szerepe II. Ulászló király idején. In: *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*. Szerk. HEGYI Géza, W. KOVÁCS András. (Erdélyi Tudományos Füzetek 277.) Kolozsvár 2012, 213–235.
- NEUMANN T., Győr és Eger között = NEUMANN Tibor, Győr és Eger közt. Egy püspöki áthelyezés története. In: *„Erősségénél fogva várépítésre való”. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére*. Szerk. Juan CABELLO – C. TÓTH Norbert. Nyíregyháza 2011, 357–366.
- NEUMANN T., Hercegek = NEUMANN Tibor, Hercegek a középkor végi Magyarországon. In: *Hercegek és hercegségek a középkori Magyarországon*. Szerk. ZSOLDOS Attila. (Közlemények Székesfehérvár Történetéből) Székesfehérvár 2016, 95–112.
- NEUMANN T., Kassai hadjárat = NEUMANN Tibor, A kassai hadjárat. In: *Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század)*. Szerk. PÓSÁN László és VESZPRÉMY László. Budapest 2016, 363–397.
- NEUMANN T., Királyi aláírás = NEUMANN Tibor, Királyi aláírás és pecséthasználat a Jagelló-kor elején. *Turul* 83 (2010) 33–53.
- NEUMANN T., Királyi hatalom és országgyűlés = NEUMANN Tibor, Királyi hatalom és országgyűlés a Jagelló-kor elején. In: *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig*. Szerk. IFJ. BERTÉNYI Iván, DOBSZAY Tamás, FORGÓ András, PÁLFFY Géza, RÁCZ György, SZIJÁRTÓ M. István. Budapest 2013, 46–54.
- NEUMANN T., Királyi városok adóztatása = NEUMANN Tibor, „Minden időben kegyelmes uratok kívánunk lenni”. A királyi városok adóztatása a 15. század végén. In: *Hatalom, adó, jog. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. KÁDAS István és WEISZ Boglárka. (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések) Budapest 2017, 13–106.
- NEUMANN T., Olasz vendégek = NEUMANN Tibor, Hal, bor, zsemle. Olasz vendégek Pozsonyban (1476–1497). In: *Vestigia. II. Magyar források Itáliából*. Szerk. DOMOKOS György, KUFFART Hajnalka, SZOVÁK Márton. Piliscsaba 2018, 55–63.

- NEUMANN T., Perényi Imre szerzeményei = NEUMANN Tibor, Várat vennék, de miből? Perényi Imre szerzeményei az 1490-es években. *A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 59/1 (2017) 91–112.
- NEUMANN T., Névhasználat és ragadványnevek = NEUMANN Tibor, Névhasználat és ragadványnevek a középkor végi királyi udvarban. *Századok* 156 (2022) 1167–1198.
- NEUMANN T., Verbőci István utazásai = NEUMANN Tibor, Verbőci István 1520. évi utazásai Szatmár megyében (A somlyói Bátoriak és a Móroc-örökség). *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle* 41 (2006) 290–304.
- NEVOLA, F., The Failed Triumphal Entry of Leo X = Fabrizio NEVOLA, „El Papa non verrà”, The Failed Triumphal Entry of Leo X de’Medici into Siena. *The Sixteenth Century Journal*. Summer 2011, Vol. 42. No. 2. 426–446.
- OSLANSKÝ, F., Pozemkové vlastníctvo = František OSLANSKÝ, Pozemkové vlastníctvo Ostrihomského arcibiskupstva na Slovensku v stredoveku. *Historický časopis* 38 (1990) 364–389.
- OSLANSKÝ, F., Predialisti = František OSLANSKÝ, Predialisti ostrihomského arcibiskupstva na Slovensku do začiatku 16. storočia. *Historický časopis* 34 (1986) 487–508.
- ÓVÁRY L., Modenai és mantovai kutatások = ÓVÁRY Lipót, A modenai és mantovai levéltári kutatásokról. *Századok* 23 (1889) 392–402.
- ÓVÁRY L., II. Ulászló és Beatrix = ÓVÁRY Lipót, II. Ulászló és Beatrix házassága (Kiadatlan levelek alapján). *Századok* 24 (1890) 762–774.
- OZORAI J., Az esztergomi érsek praediálisai = OZORAI József, Az esztergomi érsek praediális nemesei. *Magyar Sion* 1 (1887) 100–116., 195–211., 261–268.
- PÁLOSFALVI T., *From Nicopolis* = PÁLOSFALVI Tamás, *From Nicopolis to Mohács. A History of Ottoman Hungarian Warfare, 1389–1526.* (The Ottoman Empire and its Heritage: Politics, Society and Economy 63.) Leiden 2018.
- PÁLOSFALVI T., Középkori magyar országgyűlések = PÁLOSFALVI Tamás, A középkori magyar országgyűlések. In: FAZEKAS István – GEBEI Sándor – PÁLOSFALVI Tamás, *Rendi országgyűlések a Magyar Királyságban a 18. század elejéig.* (A magyar országgyűlések története) Budapest 2020, 9–176.
- PÁLOSFALVI T., Vitézek és Garázdák = PÁLOSFALVI Tamás, Vitézek és Garázdák. A szlavóniai humanisták származásának kérdéséhez. *Turul* 86 (2013) 1–16.
- PARDI, G., *Titoli Dottorali* = Giuseppe PARDI, *Titoli Dottorali Conferiti Dallo Studio Di Ferrara.* Ferrara 1900.
- PASQUI, A. – PASQUI, U., *La Cattedrale* = Angiolo PASQUI – Ubaldo PASQUI, *La Cattedrale aretina e suoi monumenti.* Arezzo 1880.
- PAULY, F., *Das Stift St. Kastor in Karden* = Ferdinand PAULY, *Das Erzbistum Trier 3. Das Stift St. Kastor in Karden an der Mosel.* (Germania Sacra Neue Folge 19.) Berlin–New York 1986.
- PAVANELLO, A., Fortuna = Agnese PAVANELLO, Fortuna on the Dolphin. Notes on an Iconographic Motif in Cappella Sistina 14 and 51. *Tijdschrift van de Koninklijke Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis* 67 (2017) No. 1/2. (A Festschrift for Jaap van Benthem on his 80th Birthday) 51–67.
- PÉTERFI, B., Das Supplikenwesen = PÉTERFI, Bence, Das Supplikenwesen am spätmittelalterlichen ungarischen Königshof. In: *Modus supplicandi. Zwischen herrschaftlicher Gnade und importunitas petentium.* Hrsg. Christian LACKNER – Daniel LUGER. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 72.) Wien–Köln–Weimar 2019, 67–92.

- PLIHÁL, K., Magyarországot ábrázoló első ismert térkép készítője = PLIHÁL Katalin, A Magyarországot ábrázoló első ismert térkép készítője a források tükrében. *Geodézia és kartográfia* 42 (1990) 217–221.
- PÓCS D., Handó György = PÓCS Dániel, Handó György könyvtára. *Ars Hungarica* 44 (2016) 309–338.
- PRIoux, É., *Regards Alexandrins* = Évelyne PRIoux, *Regards Alexandrins*. Leuven 2007.
- PULSZKY F., Bisticci Vespasiano = PULSZKY Ferenc, Bisticci Vespasiano Janus Pannoniusról és György kalocsai érsekről. *Budapesti Szemle* 3 (1873) 5–6:277–290.
- RÁCZ Gy., Beszámoló = RÁCZ György, Beszámoló az ENArC projektről. *Levéltári Közlemények* 87 (2016) 297–304.
- REISZIG E., A Geregye nemzetség = REISZIG Ede, A Geregye nemzetség. (Második, befejező közlemény) *Turul* 18 (1900) 117–135.
- REIZNER J., Szeged = REIZNER János, *Szeged története*, IV. Szeged 1900.
- RITOÓKNÉ SZALAY Á., Bakócz Bálint sírköve = RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, Bakócz Bálint titeli és budai prépost sírköve a Magyar Nemzeti Múzeumban. *Művészettörténeti Értesítő* 43 (1994) 231–233.
- RITOÓKNÉ SZALAY Á., Bakócz Tamás = RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, Bakócz Tamás Breviáriumának kézirat-tervei. *Irodalomtörténeti Közlemények* 79 (1975) 541–553.
- RITOÓKNÉ SZALAY Á., Kik és miért látogatták = RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, Kik és miért látogatták a római Archiginnasiót Magyarországról a 16. században. In: *Kutak. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyar művelődés köréből*. (Humanizmus és reformáció 33.) Budapest 2012, 152–159.
- ROGERS MARIOTTI, J., Selections from a Ledger = Josephine ROGERS MARIOTTI, Selections from a Ledger of Cardinal Giovanni de' Medici 1512–1513. *Nuovi Studi* 9 (2001–2002) 103–146.
- ROTH, A., Studien zum frühen Repertoire = Adalbert ROTH, Studien zum frühen Repertoire der päpstlichen Kapelle unter dem Pontifikat Sixtus' IV. (1471–1484). *Die Chorbücher 14 und 51 des Fondo Cappella Sistina der Biblioteca Apostolica Vaticana*. Città del Vaticano 1991.
- SETTON, K. M., *The Papacy and the Levant* = Kenneth M. SETTON, *The Papacy and the Levant (1204–1571)*. III. Philadelphia 1984.
- SCHMITTH, N., *Episcopi Agrienses* = Nicolaus SCHMITTH, *Episcopi Agrienses fide diplomatum concinnati*. Tomulus secundus. Tyrnaviae 1768.
- SCHÖNHERR Gy., *Corvin János* = SCHÖNHERR Gyula, *Hunyadi Corvin János 1473–1504*. Budapest 1894.
- SHEARMAN, J., The Florentine Entrata of Leo = John SHEARMAN, The Florentine Entrata of Leo, 1515. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 38 (1975) 136–154.
- SIMON Zs., Erdélyi városok oktatásra fordított költségei = SIMON Zsolt, A késő középkori erdélyi városok oktatásra fordított költségei. In: *Peregrináció és erudíció. Tanulmányok Tönk Sándor tiszteletére*. Szerk. BOGDÁNDI Zsolt és LUPESCU MAKÓ Mária. Kolozsvár 2020, 379–400.
- SOLYMOSI L., Egri káptalan dékánválasztása = SOLYMOSI László, Az egri káptalan dékánválasztási statútumai a XV. századból. *Levéltári Közlemények* 63 (1992) 137–156.
- SOLYMOSI L., Főpapi méltóságnevek = SOLYMOSI László, Főpapi méltóságnevek a középkori helynevekben. *Magyar Nyelvjárások* 61 (2023) 5–23.
- SOLYMOSI L., Szentek az Árpád-kori oklevelekben = SOLYMOSI László, Szentek az Árpád-kori oklevelekben. In: *Kultúra, művelődés, agrárium. Tanulmányok ifj. Barta János 80. születésnapjára*. Szerk. Papp Klára – BÁRÁNY Attila – KEREPESZKI Róbert – PALLAI László. (Speculum Historiae Debreceniense 29.) Debrecen 2020, 75–88.

- SOLYMOSSI L., Veszprémi káptalan számadáskönyve = SOLYMOSSI László, A veszprémi káptalan középkor végi számadáskönyvének forrásértéke. In: Szabó István emlékkönyv. Szerk. RÁCZ István, közreműködött Kovács Ágnes. Debrecen 1998, 88–104.
- SÖRÖS P., Az elenyészett bencés apátságok = SÖRÖS Pongrácz, Az elenyészett bencés apátságok. A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története 12/B. Budapest 1912.
- STOTZ, P., *Handbuch zur lateinische Sprache* = Peter STOTZ, *Handbuch zur lateinische Sprache des Mittelalters. Vierter Band, Formenlehre, Syntax und Stilistik.* (Handbuch der Altertumswissenschaft. Zweite Abteilung, Fünfter Teil, Vierter Band.) München 1998.
- SUGÁR I., Az egri püspökök története = SUGÁR István, Az egri püspökök története. (Az Egri Főegyházmegye Schematizmusa I.) Budapest 1984.
- SZABÓ Á., Bakócz Tamás címerével ellátott tárgyak = SZABÓ Ágnes, Bakócz Tamás címerével ellátott tárgyak egykor az Esztergomi Főszékesegyházban. Tárgyegyüttes-rekonstrukció a kincstár leltárai alapján. *Művészettörténeti Értesítő* 70 (2021) 305–341.
- SZABÓ Á., Turca, suba és a nevető harmadik = SZABÓ Ágnes, Turca, suba és a nevető harmadik. Egy öltözék az itáliai-magyar diplomáciai forrásokban a 15. század második felében és a 16. század elején. In: *Reneszánsz és barokk Magyarországon. Művészettörténeti tanulmányok Galavics Géza tiszteletére.* Szerk. GULYÁS Borbála – MIKÓ Árpád – UGRY Bálint. Budapest 2021, 143–158.
- SZABÓ Á. – DOMOKOS Gy., L'entrata del cardinal = SZABÓ Ágnes – DOMOKOS, György, L'entrata del cardinal Tamás Bakóc a Roma nel 1512 in due fonti manoscritte. *Verbum – Analecta Neolatina* 23/2 (2022) 433–453.
- SZÉKELY O., Egyházi nemesség = SZÉKELY Ottokár, Az egyházi nemesség. A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. V. Szerk. ANGAL Dávid. Budapest 1935, 28–52.
- Szekszárd v. tört. = Szekszárd város történeti monográfiája. I. Szerk. K. BALOG János. Szekszárd 1989.
- SZENTPÉTERY I., *Oklevéltan* = SZENTPÉTERY Imre, *Magyar oklevéltan.* Budapest 1930.
- SZILÁGYI L., Írásbeli supplicatiók = SZILÁGYI Loránd, Írásbeli supplicatiók a középkori magyar adminisztrációban. *Levéltári Közlemények* 10 (1932) 157–176.
- SZILÁGYI L., Magyar királyi kancellária = SZILÁGYI Loránd, A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban 1458–1526. *Turul* 44 (1930) 45–83.
- SZOVÁK M., Bernardino Zambotti naplója = SZOVÁK Márton, Bernardino Zambotti naplójának magyar vonatkozásai. In: *Vestigia II. Magyar források Itáliából.* Szerk. DOMOKOS György, KUFFART Hajnalka, SZOVÁK Márton. Piliscsaba 2018, 203–218.
- SZOVÁK M., Itáliai levelek = SZOVÁK Márton, Itáliai levelek regesztái az akadémiai másolatgyűjteményből, Összefoglaló a MTAK Kézirattárának 4936/VI. és VII. csomóinak feldolgozottságáról. In: *Vestigia. Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban.* Szerk. DOMOKOS György, MÁTYUS Norbert, Armando Nuzzo. Piliscsaba 2015, 83–96.
- SZŰCS J., A ferences obszervancia = SZŰCS Jenő, A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. Egy kódex tanúsága. *Levéltári Közlemények* 43 (1972) 213–263.
- TAKÁCS I., Az esztergomi Porta speciosa = TAKÁCS Imre, Az esztergomi Porta speciosa. Budapest 2020.
- TEKE Zs., Raggione Bontempi = TEKE Zsuzsa, Egy firenzei kereskedő a Jagelló-korban, Raggione Bontempi 1488–1528. *Századok* 141 (2007) 967–990.

- TEWES, G.-R., *Kampf um Florenz* = GÖTZ-RÜDIGER TEWES, *Kampf um Florenz – die Medici im Exil (1494–1512)*. Köln–Weimar–Wien 2011.
- TOMPOS L., *Oriental and Western Influences* = TOMPOS Lilla, *Oriental and Western Influences on Hungarian Attire in the 16th and 17th Centuries*. In: *Turkish Flowers. Studies on Ottoman Art in Hungary*. Ed. Ibolya GERELYES. Budapest 2005, 87–100.
- TOMPOS L., *Öltözékek* = TOMPOS Lilla, *Az Esterházy-kincstár öltözékei*. In: *Az Esterházy-kincstár textíliái az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében*. Szerk. PÁSZTOR Emese. (Thesaurus Domus Esterhazyanae II) Budapest 2010, 9–27.
- TOMPOS L., *Példák a magyar férföltözék* = TOMPOS Lilla, *Példák a magyar férföltözék gombolásmódjának változataira a 16-tól a 20. századig*. *Etnographia* 17 (2006) 77–87.
- TONK S., *Erdélyiek egyetemjárása* = TONK Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Bukarest 1979.
- TÓTH K., Szécsi Dénes érsek építkezései = TÓTH Krisztina, Szécsi Dénes érsek építkezései Esztergomban. *Fons* 24 (2018) 125–151.
- TÓTH S., *Az esztergomi Bakócz-kápolna* = TÓTH Sándor, *Az esztergomi Bakócz-kápolna történelmi helye*. *Ars Hungarica* 18 (1990) 207–228.
- C. TÓTH N., *A Magyar Királyság nádora* = C. TÓTH Norbert, *A Magyar Királyság nádora. A nádori és helytartói intézmény története (1342–1562)*. (Századok könyvek) Budapest 2020.
- C. TÓTH N., *A püspök és a prépost* = C. TÓTH Norbert, *A püspök és a prépost, a két Bacsikai Miklós*. *Turul* 88 (2015) 144–146.
- C. TÓTH N., *Az 1514. márciusi országgyűlés* = C. TÓTH Norbert, *Az 1514. márciusi országgyűlés. Politikai történeti események Magyarországon a parasztháború kitöréséig*. In: *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. Szerk. C. TÓTH Norbert – NEUMANN Tibor. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Budapest 2015, 31–79.
- C. TÓTH N., *Bakóc Tamás kölcsönei* = C. TÓTH Norbert, *Bakóc Tamás kölcsönei a királynak*. In: *Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémi László tiszteletére*. Szerk. KINCSES Katalin Mária. Budapest 2018, 81–91.
- C. TÓTH N., *Dorogházi László* = C. TÓTH Norbert, *Dorogházi László ítélőmester pályaképe*. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica* 138 (2015) 95–108.
- C. TÓTH N., *Erdődi Bakóc rokonság* = C. TÓTH Norbert, *Erdődi Bakóc Tamás érsek rokonsága (Rekonstrukciós kísérlet)*. *Turul* 91 (2018) 1:8–30.
- C. TÓTH N., *Esztergomi székeskáptalan* = C. TÓTH Norbert, *Az esztergomi székeskáptalan a 15. században. I. A kanonoki testület és az egyetemjárás*. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 7.) Budapest 2015.
- C. TÓTH N., *Kié a kinevezés joga* = C. TÓTH Norbert, *Kié a kinevezés joga? Az esztergomi Szent Péter-oltár kegyurasága*. In: *Magyarország és a római Szentszék III*. Szerk. TUSOR Péter, KANÁSZ Viktor. (Collectanea Vaticana Hungariae I/21.) Budapest–Róma 2022, 111–146.
- C. TÓTH N., *Szent László királyról elnevezett társaskáptalan* = C. TÓTH Norbert, *A váradi Szent László királyról elnevezett társaskáptalan megalapítása*. *Századok* 157 (2023) 287–317.
- C. TÓTH N. – LAKATOS B. – MIKÓ G., *A pozsonyi prépost és a káptalan viszálya* = C. TÓTH Norbert – LAKATOS Bálint – MIKÓ Gábor, *A pozsonyi prépost és a káptalan viszálya (1421–1425)*. *A szentszéki*

- bíráskodás Magyarországon – a pozsonyi káptalan szervezete és működése a XV. század elején. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 3.) Budapest 2014.
- TÓTH-SZABÓ P., Szatmári György = TÓTH-SZABÓ Pál, Szatmári György primás (1457–1524). (Magyar Történeti Életrajzok) Budapest 1906.
- TÖRÖK J., Magyarország primása = TÖRÖK János, Magyarország primása. Közjogi és történeti vázolat I–II. Pest 1859.
- TRINGLI I., Az 1481. évi szlavóniai közgyűlés = TRINGLI István, Az 1481. évi szlavóniai közgyűlés. In: *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*. Szerk. CSUKOVITS Enikő. Budapest 1998, 291–318.
- VARGA SZ., Egy ismeretlen humanista = VARGA Szabolcs, Egy ismeretlen humanista, Peregi Albert pécsi prépost. *Történelmi Szemle* 53 (2011) 351–376.
- VÉBER J., A Dózsa-féle parasztfelkelés = VÉBER János, A Dózsa-féle parasztfelkelés humanista stílusban írt levelekben. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 50 (2015) 1:93–98.
- VÉBER J., Váradi Péter = VÉBER János, Két korszak határán. Váradi Péter humanista főpap, kalocsai érsek pályaképe. (Sziluett. Korszerű történelmi életrajzok.) Pécs–Budapest 2016.
- VÉBER J., Váradi Péter címerhasználat = VÉBER János, Váradi Péter címerhasználatáról. *Turul* 79 (2006) 75–78.
- VÉGH A., Buda helyrajza = VÉGH András, Buda város középkori helyrajza I–II. (Monumenta Historica Budapestinensia 15.) Budapest 2006–2008.
- DA VENEZIA, S., Biografica serafica = Sigismondo DA VENEZIA, Biografica serafica degli uomini illustri. I. Venezia 1846.
- VERESS E., Olasz egyetemek = VERESS Endre, Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864. (Olaszországi Magyar Emlékek III.) Budapest 1941.
- VUKOV K., A középkori esztergomi palota = VUKOV Konstantin, A középkori esztergomi palota épületei. Budapest 2004.
- VUKOV K., Az esztergomi palota = VUKOV Konstantin, Az esztergomi palota díszterme török kori szemtanúk leírásában. In: „A magyar múltat kutatni, írni és láttatni – ez által szolgálni a hazát”. Tisztelgő kötet J. Újváry Zsuzsanna 25. Pázmányos oktatói éve előtt. Szerk. BÍRÓ Bence, MISKI Péter, TÖRTEI Renáta. Budapest–Piliscsaba 2020, 19–34.
- WARBURG, A. M., Francesco Sassetti = Aby M. WARBURG, Francesco Sassetti's letztwillige Verfügung. In: *Kunstwissenschaftliche Beiträge August Schmarsow gewidmet zum fünfzigsten Semester seiner akademischen Lehrtätigkeit*. Leipzig 1907. 129–152.
- ZANICHELLI, L., Gergelylaci Buzlay Mózes milánói követjárása = ZANICHELLI, Laura, Gergelylaci Buzlay Mózes milánói követjárása (1489). In: *Vestigia. Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban*. Szerk. DOMOKOS György – MÁTYUS Norbert – Armando Nuzzo. Piliscsaba 2015, 125–130.
- ZOLNAY L., Bakócz pluvialéja = Z. L. [ZOLNAY László], Bakócz Tamás pluvialéja egy észak-amerikai múzeumban. *Esztergom Évlapjai / Annales Strigonienses*. Az esztergomi Múzeumok Évkönyve 1 (1960) 169–171.
- ZSUPÁN E., Vitéz János Leveleskönyve = ZSUPÁN Edina, Vitéz János Leveleskönyve (ÖNB, Cod. 431). Prológus. In: *Csillag a holló árnyékában Vitéz János és a humanizmus kezdetei Magyarországon*. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása 2008. március 14. – június 15. Szerk. FÖLDESI Ferenc. Budapest 2008, 113–135.